MemoriJurnale

Sir Sacheverell Sitwell

Călătorie în România

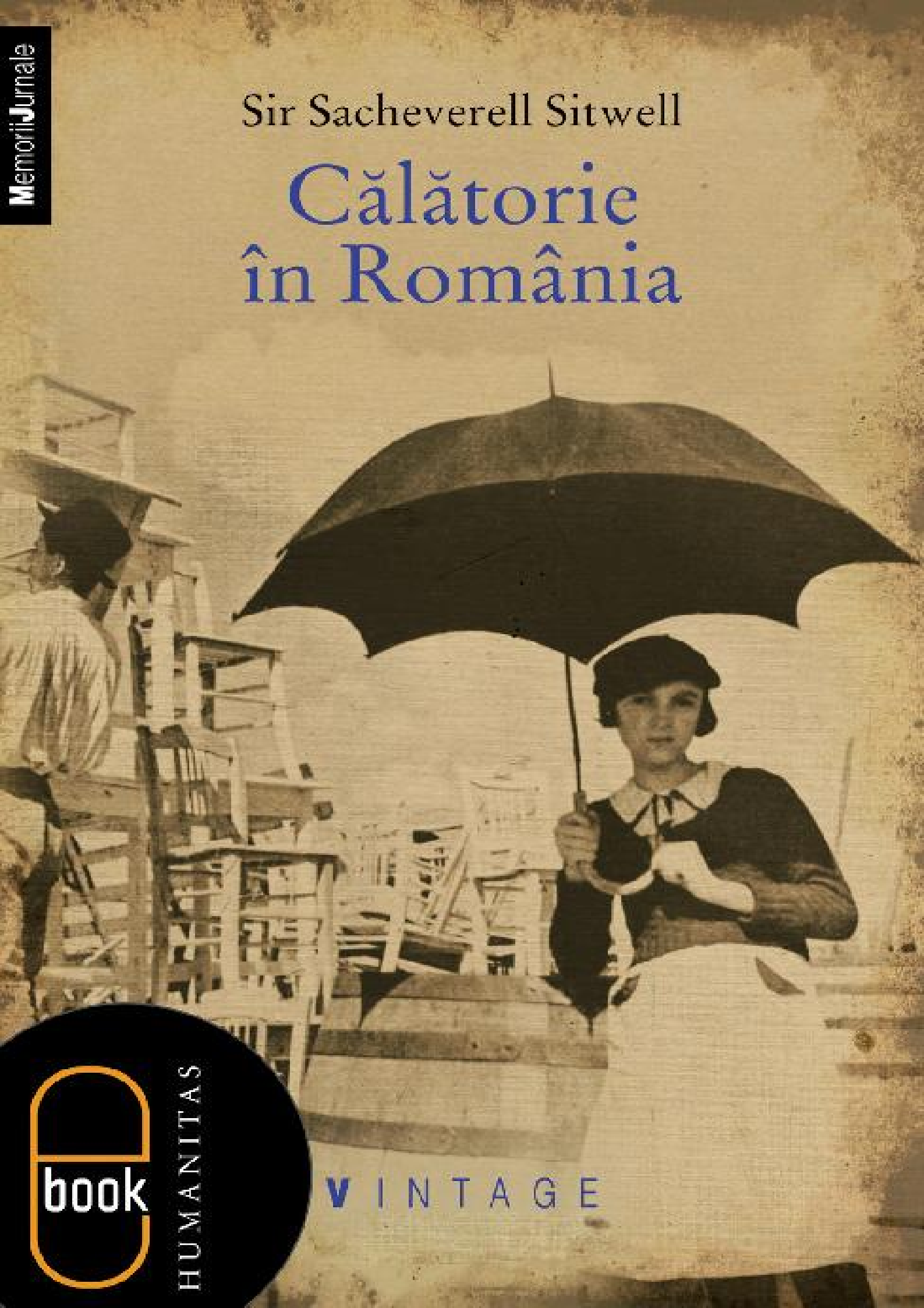

HUMANITAS

ebook

VINTAGE

Sir Sacheverell Sitwell (1897–1988) a fost un prodigios poet, critic şi istoric de artă, memorialist şi autor de jurnale de călătorie. S-a născut la Renishaw, lângă Scarborough, într-o familie aristocrată engleză. Studiile şi le-a început la Eton, le-a continuat la Oxford, dar le-a întrerupt din cauza izbucnirii războiului, când a plecat pe front. Împreună cu fraţii săi, Sir Osbert şi Dame Edith Sitwell, a alcătuit ceea ce, în cercurile intelectuale londoneze de după Primul Război Mondial, s-a numit „Triada Sitwell“ sau „Cuibul de Tigri“, probabil din cauza severităţii cu care îi judecau pe cei ce doreau să treacă pragul saloanelor literare la modă în vremea aceea sau să fie invitaţi să apară în antologiile lor anuale de versuri *Wheels* (1916–1921), performanţă care în epocă însemna o incontestabilă consacrare. Grupul literar al celor trei Sitwell, activ între anii 1916 şi 1930, a devenit un rival recunoscut al grupului Bloomsbury, patronat de Leonard şi Virginia Woolf împreună cu Roger Fry, Vita Sackville-West, Harold Nicolson, numindu-se în epocă un „Bloomsbury alternativ“. De altfel, excentricii fraţi Sitwell sunt şi cei care au adus în Anglia, imediat după război, în 1919, Baletele Ruseşti ale lui Diaghilev şi au organizat o expoziţie de artă modernă franceză. A publicat de-a lungul vieţii peste 130 de cărţi: poezie, eseuri, lucrări de istoria artei şi jurnale de călătorie.

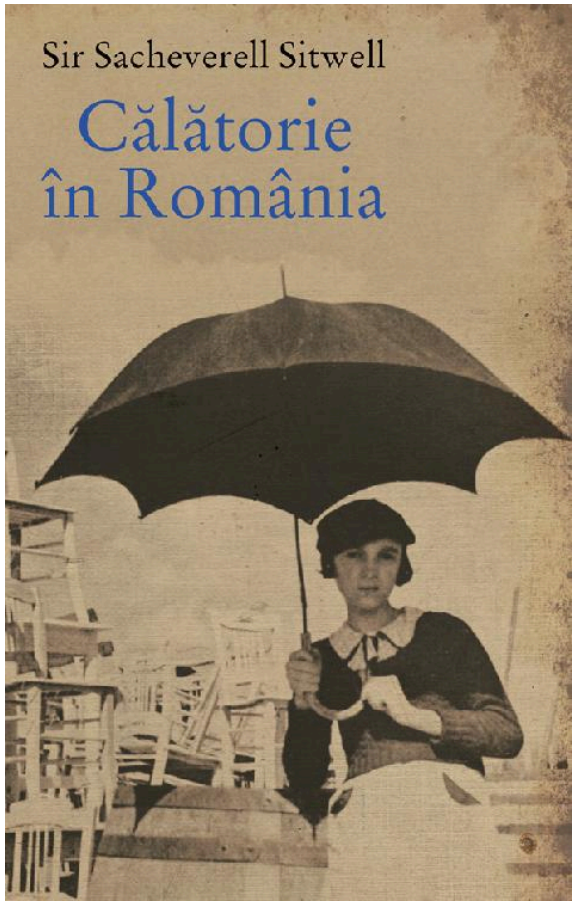

Traducere, cuvânt înainte şi note de
Maria Berza

Fotografii de
A. Costa, Richard Wyndham şi alţii

Prinţesei Anne-Marie Callimachi

Cuvânt înainte

Călător asiduu şi avizat, colecţionar, estet, scriitor, autor al unor volume de referinţă despre arta şi arhitectura goticului şi a barocului, Sir Sacheverell Sitwell primeşte cu bucurie în 1937 invitaţia de a face o scurtă călătorie în România, cu puţină vreme înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, fiind astfel unul din ultimii martori culturali ai unei Românii aflate atunci în plină înflorire şi modernizare, cu o viaţă intelectuală strălucitoare şi păstrându-şi totodată încă nealterate tradiţiile şi modul de viaţă patriarhal, ce aveau să dispară pentru totdeauna.

Sitwell declară încă de la început că a refuzat să se documenteze, pentru a păstra nealterată prospeţimea impresiilor, aidoma lui Goethe, înainte de prima sa călătorie în Alsacia. La întoarcerea din România nu a găsit decât informaţii limitate la istoria ţării şi nici nu a mai avut răgazul necesar de a citi prea multe relatări ale unor predecesori ce au străbătut ţările române în veacurile anterioare, dar avantajul este că, mulţumită vastelor sale lecturi şi disponibilităţii de a cunoaşte şi absorbi noi culturi, a reuşit să depăşească în bună parte cele câteva locuri comune, stereotipii şi consideraţii superioare întâlnite îndeobşte în orice relatare despre România şi locuitorii ei, cum ar fi dorinţa de a păstra neatinsă viaţa patriarhală de la ţară, dimensiunile relativ modeste ale oraşelor, prin urmare un soi de ultimă rezervaţie de inocenţă a Europei. Firește, fără a scăpa din vedere adevăruri de neocolit – precaritatea drumurilor, alternativa noroaie/vârtejuri de colb, sărăcia, pasivitatea, peşcheşurile, agricultura de subzistenţă, contrastele enorme pe plan social.

De aceea sunt cu atât mai preţioase şi mai autentice adevăratele fulguraţii culturale, legăturile şi filiaţiile, noi sau deja acceptate, îndeosebi în

ceea ce priveşte bisericile şi mânăstirile sau arhitectura vernaculară, locuitorii României, natura şi peisajele sale încărcate de magie. Diversitatea culturală formidabilă pe care o întâlneşte pretutindeni şi capacitatea românilor de a trăi „alături“ de alţii îl umplu de încântare. Cât despre costume, broderii şi covoare, acestea îi trezesc cele mai vehemente pofte de colecţionar, considerând bogăţia artei ţărăneşti din România drept cea mai strălucitoare din Europa. Pledează pentru crearea unui muzeu în aer liber, după modelul Muzeului Nordiska din Stockholm. Surprinzător, nu ştia de existenţa Muzeului Satului, inaugurat deja în 1935.

La Bucureşti a ajuns după o memorabilă călătorie prin Braşov, la Bran, unde este primit cu desăvârşită graţie de regina Maria, aflată atunci la apusul vieţii. S-a oprit şi la Sinaia, capitala de vară a României, unde vizitează Castelul Peleş şi se bucură de privilegiul unei întâlniri cu regele Carol al II-lea. Înainte de a intra în Bucureşti, face un scurt ocol pentru a vizita conacul de la Măneşti, proprietatea prinţesei Callimachi, cea care îl invitase în România – o construcţie ridicându-se în mijlocul unui parc fermecător, cu o arhi-tectură bizară, combinaţie între verande maure, acoperiş extrem-oriental şi aspectul unui conac rusesc din Crimeea, iar în interior cu o decoraţie somptuoasă Second Empire.

După Sitwell, Bucureştiul atrage prin personalitatea sa foarte distinctă, nu prin monumente, deşi câteva i s-au părut remarcabile – biserica spitalului Colţea, Stavropoleos, mânăstirea Antim şi, cea care l-a impresionat cel mai tare, mânăstirea Văcăreşti. Remarcă, citându-l pe contele Keyserling, un bun cunoscător al românilor, că „spiritul deosebit şi excepţionala supleţe a minţii ce caracterizează pătura superioară a societăţii bucureştene reprezintă o moştenire bizantină. Un asemenea caracter, precum cel al Bucureştiului, nu se poate forma decât timp de mai

multe veacuri, oricât de puţine ar fi vestigiile antice din oraş“.

Îi plac întinderea imensă a oraşului şi spaţierea generoasă a caselor, trăsături care, cum spune, „ţin de Orient, în timp ce zgârie-norii, mai mult ca model decât ca realitate, şi blocurile moderne de locuinţe se înalţă în toate direcţiile. Bucureştiul e descris în vechile cărţi de călătorie ca oraşul pădurilor şi livezilor“. Admiră cea de a doua jumătate a Căii Victoriei, coborâtoare spre Dâmboviţa, casele boiereşti, noile clădiri publice, hotelurile somptuoase, dar îl atrage şi viaţa din cartierele sărace, cu veselia grădinilor de vară.

Sitwell părăseşte România pe la Cernăuţi, petrecut de melodii româneşti interpretate de o cântăreaţă care cânta „sfâşietor de frumos, aproape de nesuportat“. „Simţind că dacă o mai ascultăm o dată vom izbucni în lacrimi, am văzut că s-a făcut aproape miezul nopţii. În dimineaţa următoare, eram din nou în nord. România, cu frumoasele ei amintiri, rămăsese dincolo de noapte.“

Observăm ceva destul de neobişnuit pe măsură ce îl însoţim pe autorul nostru în periplul său românesc: deşi ne aflăm în plin an 1937, iar volumul a apărut în februarie 1938 (dată la care a fost prefaţat), când deasupra Europei începuseră deja să se adune nori grei şi ameninţători, când paşii către confruntare imprimau urme tot mai greu de trecut cu vederea, nici un fel de aluzie asupra tensiunilor politice pe cale de a se acumula nu transpare pe întreg parcursul cărţii. Să fie oare simpla atitudine detaşată a unui estet, sau o ignorare voită a unor realităţi îngrijorătoare, prezente în deciziile politice, în presă şi în conştiinţa publică atât din propria ţară, cât şi din cea pe care tocmai o vizita? Poate câte ceva din ambele. Ţinând cont mai cu seamă de faptul că autorul este britanic, nu trebuie totuşi să uităm că, în anul 1937, prim-ministrul Neville Chamberlain mai avea încă anumite speranţe „împăciuitoare“.

Există, poate, şi o a treia explicaţie, pe care o oferă Patrick Leigh Fermor, un mare cunoscător şi un mare „călător prin România“, ţară ce i-a marcat puternic biografia, anume în prefaţa pe care o scrie cu vădită plăcere la o ediţie nouă a *Călătoriei în România*, apărută în 1992. Potrivit lui Fermor, în 1937 era într-adevăr ultima ocazie de a scrie o asemenea carte despre România, iar Sitwell era poate unicul autor înzestrat cu libertatea estetică şi detaşarea de politic, capabil a întreprinde acest tip de călătorie.

Câtă premoniţie în cuvintele cu care îşi încheie Sitwell cartea, o mărturie cu adevărat excepţională: într-adevăr, România avea să rămână „dincolo de noapte“ timp de o jumătate de veac.

Cu peste cincizeci de ani mai târziu, o ţară cu totul diferită avea să reapară de după Cortina de Fier – văduvită de elitele sale sociale şi intelectuale, cu resursele sale tradiţionale de regenerare mult diminuate, năucită prin distorsionarea memoriei şi identităţii sale, prin degradarea limbii şi a spaţiului public, a simţului răspunderii şi respectului de sine, pe cale de a fi secătuită cu nepăsare. Aceasta e România prin care va călători pe îndelete în cursul anului 1998 Alan Ogden, autorul unei interesante cărţi publicate în anul 2000, completată de un studiu despre călătorii englezi care au străbătut ţările române între 1602 şi 1941 şi o clasificare a acestora (*Romania revisited*, The Center for Romanian Studies, Iaşi, Oxford, Portland). Încă de la început, Ogden defineşte cartea predecesorului şi mentorului său „în ale României“, Sacheverell Sitwell, drept o piatră de hotar. Deşi drumurile sale româneşti l-au purtat generos în interiorul hotarelor postbelice, de fiecare dată citându-i pe predecesorii englezi pe aceste meleaguri, el reface de fapt un soi de „traseu Sitwell“ pretutindeni unde acesta s-a aflat înaintea lui şi a scris despre un loc memorabil, dintr-o altă Românie. Este de fapt într-un dialog

permanent cu acesta, ca de la celălalt capăt al unui ochean: la Sighişoara, la Sibiu (unde se bucură că a mai găsit la Brukenthal un Van Eyck pe care Sitwell nu-l văzuse!), în Maramureş, la bisericile pictate din Bucovina, la Braşov, Bran şi Bucureşti. Îl citează adeseori, uneori în „sitwelliană“, cum îi defineşte afectuos limbajul folosit. Ogden nu a fost „un călător de lux“ aşa cum l-a categorisit pe Sitwell; de fapt, un asemenea tip de călătorie nici nu se mai obişnuieşte în zilele noastre. A avut, de altfel, şi privilegiul timpului. El a locuit la ţăranii de la Botiza, a petrecut Crăciunul împreună cu ei. S-a bucurat de oameni şi de generozitatea lor excepţională, de locurile şi peisajele frumoase, a constatat cu plăcere lucruri încurajatoare, ca de pildă începutul restaurării la castelul Bethlen de la Criş. A văzut urâţirile ceauşiste şi postdecembriste, distrugerile fără noimă din Bucureşti – dispariţia bisericii de la Cotroceni, brutala demolare, sinistră şi iraţională, a mânăstirii Văcăreşti şi multe altele.

Iată cum îşi încheie Ogden cartea, reprezentând de fapt modul în care se va fi spus totul, mărturia cea mai grăitoare „înainte şi după“, pornind de la soarta conacului de la Măneşti, pe care îl descrisese cu atâta căldură neocolită de umor Sitwell: „Era o viaţă căreia forţele veacului al XX-lea urmau să-i pună capăt şi chiar atunci, înainte ca furtuna războiului să izbucnească, se putea detecta o sfâşiere în sufletul vizitatorului. Când am vizitat Măneştii, conacul devenise o ruină pe cale de a se prăbuşi. În încăperile sale, odinioară atât de primitoare, se îngrămădeau acum pe jos grinzi prăbuşite; grădinile şi parcul erau sălbăticite. Unicii locuitori erau acum o haită de câini vagabonzi, încovrigaţi pe straturile de frunze uscate de sub fagi. Din clădirea principală a conacului rămăsese doar un schelet aristocratic, întreaga substanţă a legendarei ospitalităţi fiind consumată de termitele lui Stalin.“

Maria Berza

Prefaţă

Îndemnul şi totodată încurajarea de a scrie această carte despre România se datorează prinţesei Anne-Marie Callimachi, căreia îi este dedicată. Niciodată nu-i voi mulţumi îndeajuns pentru ospitalitatea ei desăvârşită sau nu-i voi aduce omagiul cuvenit cunoaşterii şi iubirii pe care o nutreşte pentru ţara ei. Soţul ei, prinţul Jean Callimachi, nu a fost mai puţin gentil şi generos, cu vastele sale cunoştinţe, care se întind de la arheologie şi heraldică, până la Brillat-Savarin şi Soyer. Se cuvine, de asemenea, să mulţumesc călduros dlui D. Dem. Dimăncescu pentru cele două zile încântătoare petrecute la Rucăr, un sat de munte tipic românesc, precum şi pentru nenumăratele sugestii, informaţii şi ajutorul dat la scrierea corectă a numelor româneşti. Un alt prieten, prinţul Matyla Ghika, distinsul estetician, m-a sprijinit cu corecturile sale, mi-a oferit numeroase sugestii de care m-am folosit şi mi-a atras atenţia asupra unor chestiuni pe care nu le cunoşteam până atunci. Trebuie să-mi exprim recunoştinţa şi pentru informaţiile din *Guide Bleu*, unde capitolul despre arta românească este scris de dl Paul Henry, care a trăit mulţi ani în această ţară. Am folosit, de asemenea, şi unele observaţii ale dlui D. Talbot Rice, din cartea lui *Byzantine Painting in Trebizond,* Londra, 1936, precum şi o carte ciudată, *Pêcheurs de Rêves,* de Odette Arnaud, Paris, 1936, una dintre puţinele care se ocupă de lipoveni, deşi textul său plin de farmec şi culoare nu spune prea multe despre istoria acestora. Despre lipoveni, care nu sunt dintre cei mai puţin interesanţi locuitori ai României, nu s-a scris aproape deloc. Dl C.J. Popp Şerboianu, în cartea sa, *Les Tsiganes,* Payot, Paris, 1930, este o mină de informaţii despre subiectul respectiv şi m-am bizuit mult pe autoritatea sa în materie. Probabil nici nu există o carte mai bună despre

ţigani. În rest, fotografiile făcute de dnii A. Costa, Richard Wyndham şi alţii vor dezvălui anumite aspecte despre România cu mai multă forţă şi eficacitate decât în scris. De fapt, atracţia majoră a acestei cărţi i se datorează dlui Costa şi colegilor săi fotografi.

Sacheverell Sitwell
Weston, 5 ianuarie 1938

Introducere

Când vine vorba pentru prima dată de o călătorie în România, foarte multă lume, ca şi mine de altfel, îşi deschide atlasul şi o caută pe hartă. Nimeni nu s-ar osteni să facă aşa ceva în cazul unor ţări mai cunoscute. România este, fără îndoială, una dintre ţările europene cele mai puţin cunoscute. Toată lumea a auzit de Bucureşti şi Sinaia; ştim cu toţii că România are exploatări petroliere şi, desigur, că ţăranii poartă costume minunate. Iar asta, pentru marea majoritate, este tot ce se ştie despre România.

Este o ţară îndepărtată. Dacă te sui în tren, hotărât, din cine ştie ce motiv, să porneşti în călătoria cea mai lungă cu putinţă din Europa, este foarte probabil că te vei da jos peste patru zile în gara Constanţa, pe ţărmul Mării Negre, descoperind că ai ajuns, fără să fi ştiut probabil, în Tomisul lui Ovidiu. Aceasta, desigur, dacă nu socotim Rusia şi Siberia ca făcând parte din Europa. Este o chestiune de principiu. Majoritatea oamenilor sunt mulţumiţi să ştie că Europa sfârşeşte la Nistru[1] şi Marea Neagră. Astfel, România e la capătul Europei.

Când s-a ivit propunerea de a călători în România, am fost mai mult decât încântat. Aceasta se datora în mare măsură faptului că nu aveam nici cea mai vagă idee despre ce mă aşteaptă. Cunoscând Franţa şi Germania, Italia şi Spania, Grecia şi Portugalia, ţările scandinave, şi după ce am văzut, fără să exagerez, aproape toate clădirile şi operele lor de artă, în ceea ce priveşte România era vorba de o încântătoare incertitudine. M-am hotărât să nu consult nici o carte despre România înainte de a ajunge acolo, pentru ca surpriza să fie neştirbită; citind, după ce m-am întors, toate cărţile disponibile despre acest subiect, mi-am dat seama că toată literatura engleză de specialitate îl omite aproape în întregime. Există în limba engleză

câteva cărţi bune de istorie a României, dar aproape nimic care să descrie ţara, cu specificul ei şi operele ei de artă. Despre Hurezi, poate cea mai frumoasă şi mai caracteristică dintre mânăstirile din România, mărturisesc că nu auzisem nimic până în ziua în care am vizitat-o. E o senzaţie aproape nemaiîntâlnită în altă ţară europeană. Câţi oameni ştiu, de pildă, de Delta Dunării şi de peisajele sale uluitoare? Lipsa oricărei insistenţe asupra acestor lucruri are până la urmă partea sa agreabilă. Ele încă se mai lasă descoperite.

În timpul celor patru săptămâni petrecute în România a plouat într-o singură dimineaţă de duminică. Plasa mea împotriva ţânţarilor, ce străbătuse cu mari dificultăţi întreaga Europă, nu a fost niciodată folosită, nici măcar în locurile care în mintea mea bănuitoare păreau a fi mlaştinile infestate de malarie ale Deltei. România este foarte diferită de Veneţia în septembrie. Se recomandă, totuşi, păstrarea unor măsuri de precauţie obişnuite în ceea ce priveşte apa potabilă. Singura dificultate legată de România, din punctul de vedere al unui călător englez, este lungimea călătoriei şi costurile ridicate ale transportului până acolo. Pe de altă parte, odată ajuns, constaţi că viaţa e mai ieftină decât în oricare altă ţară europeană. Şi nici nu mai e nevoie să călătoreşti neapărat cu trenul. Ultima porţiune, scurtă, de şosea e pe cale de a fi terminată, sau poate chiar a fost dată în folosinţă la data când aceste rânduri vor vedea lumina tiparului, iar din acest moment va exista o comunicare rutieră neîntreruptă între România şi Europa Occidentală. Cred că putem vorbi de şapte sau opt zile de mers lejer cu maşina de la Londra la Bucureşti.

Călătorul este în primul rând izbit de bogăţia potenţială a ţării. Se poate cultiva absolut orice, oriunde în România. Iar subsolul mai are pe lângă petrol şi însemnate zăcăminte de cărbune şi fier. Cartea de faţă nu se preocupă însă de aceste

lucruri, ci de oamenii care trăiesc în ţara aceasta şi de trecutul lor, aşa cum este exprimat prin clădiri şi opere de artă. Din punct de vedere uman, se poate spune de îndată că bogăţia ei rezidă şi în aceste domenii. Puţine la număr sunt ţările ce se pot mândri cu o populaţie rurală de o calitate atât de excepţională ca România. Aici se află adevărata bogăţie a României, deoarece îi reprezintă viitorul. Ţăranii au străbătut, fără să se contamineze, întreaga revoluţie industrială care, ce-i drept, n-a prea lăsat vreo urmă. România Mare cunoaşte o puternică dezvoltare a simţului patriotic, în care populaţiile minoritare, cu unele excepţii, sunt gata să îşi joace rolul. Această ţară va număra, în curând, douăzeci de milioane de locuitori, a căror personalitate generală începe să prindă fiinţă încet şi treptat. Etnografic, ei reprezintă o rasă latină, ceea ce îi face diferiţi de vecinii lor. Ar merita să subliniem aici, în apărarea ei, că acceptarea, după epoca eroică a lui Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, a suzeranităţii turceşti, de către domnitorii Moldovei şi Valahiei, a avut drept rezultat că entităţile politice, etnice şi religioase ale celor două principate au supravieţuit de-a lungul a trei veacuri de războaie între cele trei mari imperii vecine, Rusia, Austria, Turcia; şi că cele două principate, Moldova şi Valahia, nu au fost niciodată anexate de Turcia, aşa cum s-a întâmplat, timp de secole, cu Serbia şi Bulgaria, ba chiar, vreme de o sută cincizeci de ani, între cele două bătălii de la Mohács, cu cea mai mare parte a Ungariei. Stilul independent, naţional, al României apare în construcţii cum ar fi Mânăstirea Hurezi şi, desigur, bisericile pictate din Bucovina. Acestea sunt şi mai interesante; de fapt, ele reprezintă principala contribuţie a României, nicidecum una neînsemnată, la estetica ce caracterizează lumea artei bizantine, căreia îi aparţine în principiu.

Bucureştiul, ca oraş, are o personalitate foarte distinctă. Contele Keyserling, acel subtil

cunoscător al multiplelor realităţi, a observat că spiritul deosebit şi excepţionala supleţe a minţii ce caracterizează pătura superioară a societăţii bucureştene reprezintă o moştenire bizantină. Cred că are dreptate. Un asemenea caracter, precum cel al Bucureştiului, nu se poate forma decât timp de mai multe veacuri, oricât de puţine ar fi vestigiile antice din oraş. De un lucru, cel puţin, nu ne putem îndoi. Coeziunea, armonizarea României în timpul ultimilor şaptezeci de ani, se datorează în mare măsură familiei domnitoare. Înaintea acesteia, prinţul Alexandru Cuza, care a unit cele două principate, a avut rezultate foarte valoroase. Din raţiuni de politică internă, alegerea unei personalităţi neutre a devenit însă o necesitate. Prinţul Carol, din ramura mai veche a familiei de Hohenzollern, a fost chemat în România în 1866 şi, sub domnia lui, ţara a devenit un regat în 1881. Regina lui, mai cunoscută sub numele de Carmen Sylva, era o persoană cu un talent poetic remarcabil, care a ştiut, neîndoielnic, să aprecieze din plin posibilităţile latente ale ţării unde a fost chemată să domnească. Regele Ferdinand I, nepotul lui Carol I, i-a urmat unchiului său în 1914, în vremuri nespus de grele. România Mare, care s-a născut după război, este opera sa. Iar regina Maria a contribuit nemijlocit la această operă.

Regele Carol al II-lea s-a întors de abia în 1930 în ţara sa. Abia cu şapte ani în urmă; în acest scurt interval s-au înregistrat însă progrese imense în toate domeniile. România nu a mai cunoscut nicicând o asemenea prosperitate, iar aceasta este neîndoielnic rezultatul domniei sale înţelepte. Toţi românii vă vor spune că regele Carol este conducătorul lor ideal. „El este regele pe care ni-l dorim“, mi-au spus nenumărate persoane, care şi-au exprimat speranţa că voi avea şansa şi onoarea de a fi primit de el. Spre marea mea bucurie, lucrul acesta a fost posibil, iar regele Carol a avut

bunătatea de a mă primi şi a mă avea interlocutor într-o lungă conversaţie. Aceasta a avut loc într-unul din castelele mai mici din parcul de la Sinaia.[2] Nimeni nu mai asista la întâlnire, iar conversaţia a atins un număr impresionant de subiecte. Asemănarea fizică a regelui Carol cu membrii Casei de Hanovra[3] este izbitoare şi, dacă pot să spun aşa, reconfortantă pentru un englez. După câteva momente a devenit limpede pentru mine că era omul cel mai capabil din ţară şi, după Kemal Atatürk, poate persoana cea mai remarcabilă din Europa de Est. Regele Carol vorbea cu afecţiune despre fiul său, pe care, din toate considerentele, nu numai din raţiuni româneşti, ţara va avea şansa de a-l proclama moştenitor. El era educat potrivit unui sistem conceput special de tatăl său, împreună cu un grup de copii provenind din toate clasele sociale, inclusiv minoritatea maghiară. Regele Carol părea hotărât să îi ofere cea mai bună educaţie cu putinţă, potrivit unor principii democratice. Am mai discutat şi depre muzică, domeniu care, eram convins, ar putea influenţa viitorul cultural al României. În asemenea ţinuturi muzica este cu adevărat naturală. Regele Carol s-a dovedit pe de-a întregul conştient de acest lucru şi de marile posibilităţi ce trebuie explorate, iar când m-am gândit să-i amintesc că marele Arthur Rubinstein, dacă ar trăi, ar fi acum cetăţean român, mi-a dat o ultimă dovadă a vastelor sale cunoştinţe spunându-mi imediat numele obscurului sat moldovean, Vehvotineţ[4] sau echivalentul său actual în româneşte, care era locul de baştină al acestui măreţ virtuoz.

Scriind această carte, ce trebuie scuzată pentru o anume superficialitate, după doar patru săptămâni petrecute în România, am subliniat, sau chiar am accentuat elementele pitoreşti ale ţării. Acestea pot fi primele lucruri care îl impresionează puternic pe un străin; dar, ceea ce pot adăuga pentru cititorul român, de obicei primele impresii sunt cele care

durează. După ce totul a fost rostit şi încheiat, puritatea populaţiei ţărăneşti, muzica populară de care m-am îndrăgostit profund, bâlciurile de ţară, lăieţii cei pitoreşti, minunatele peisaje din Oltenia sau din Deltă, toate acestea la urma urmelor sunt România. Foarte bine că vor fi drumuri bune şi căi ferate civilizate; aceste lucruri se întâmplă concomitent şi sunt dovada unei guvernări inteligente. Mai importantă, pentru România şi pentru lume, este păstrarea caracterului său autentic. România e încă nealterată. Probabil nu mai e nici o altă ţară în Europa unde această afirmaţie ar putea fi atât de adevărată. Mai mult decât atât, sub o guvernare inteligentă, ea are posibilităţi nelimitate datorită vitalităţii neamului său, care a traversat secolul al XIX-lea în starea sa originară. Să sperăm că România nu va avea niciodată oraşe de peste un milion de locuitori. Bucureştiul se apropie probabil de această cifră. În oraşele mari există întotdeauna sărăcie, iar şansa României rezidă în munţii şi câmpiile ei. Aceasta trebuie să ne aducă din nou, o dată mai mult, la vechea noastră controversă. Ceea ce este veşnic şi de neuitat în România sunt marea câmpie a Transilvaniei, pădurile Olteniei, bălţile Deltei Dunării, văile Neamţului, picturile Suceviţei şi Voroneţului, casele din lemn şi costumele vesele pe care le vedem de-a lungul drumurilor. Aceasta e România dintotdeauna, în timp ce România modernă a uzinelor şi blocurilor de apartamente reprezintă doar o adaptare la condiţiile de civilizaţie ale secolului XX. Noi o preferăm pe cea veche. Şi aceasta e cea care va dăinui, împletită cu ceea ce este nou.

Note

1. Graniţa de est a României la acea dată.

2. E vorba de parcul castelului Peleş.

3. Aluzie la faptul că regina Maria a României era nepoata reginei Victoria, care făcea parte din casa de Hanovra.

[4] În Podolia, astăzi pe teritoriul Transnistriei.

1

Dimineaţa devreme, lumina aurie s-a strecurat pieziş pe fereastra vagonului. Soarele abia răsărise. Nu există o prezentare mai frumoasă a unei ţări încă necunoscute. Ogoarele verzi apăreau şi se răspândeau în toate direcţiile, iar în zare se vedeau munţii. La un moment dat, a apărut un sat, cu ţărani în cămăşi lungi, albe, cu poalele lungi ieşite din pantaloni, precum cămaşa albă a unui Pulcinella[5], şi ţărănci cu basmale pe cap, îndreptându-se către câmp. Casele erau din lemn, la fel şi pridvoarele, cu faţa spre uliţă. Aceasta e o caracteristică a satului românesc şi nu trebuie descrisă în grabă, îndată ce o vezi.

Pe câmpiile verzi se întindeau lanurile de floarea-soarelui, cu tulpini înalte şi drepte ca pipirigul, dar mişcându-şi capetele aurii. Aceste câmpuri de floarea-soarelui erau pătrate, arătând ca un fagure de miere. Pentru persoanele obişnuite cu cel mult câteva tulpini de floarea-soarelui crescute în vreun sat bavarez sau austriac, aplecându-şi capetele sub jardinierele cu muşcate, sau arătându-se printre tufele de bulgăraşi, aceste culturi, ogoare sau păduri de floarea-soarelui, cum vrei să le numeşti, sunt o surpriză. Ele sunt parte esenţială şi importantă a câmpiilor româneşti şi demonstrează rodnicia solului lor de un negru profund.

Aceasta a fost, pe scurt, prima impresie despre România. Dar nu era decât cinci sau şase dimineaţa. Două ceasuri mai târziu, când eram treji şi îmbrăcaţi, peisajul nu se schimbase. Se poate spune doar că trăsăturile sale erau şi mai intense. Am trecut prin dreptul unui orăşel lângă care se afla un mare târg de vite. Acum ne aflam chiar în inima României. Călătoria de douăsprezece ore ne adusese la vreo trei sute de mile în interiorul ţării. Peisajul devenea tot mai verde, în timp ce calea ferată urma curbele sinuoase ale albiei unui râu.

Dintr-odată, un oraş cu multe turnuleţe, ca un castel medieval, s-a ivit în dreptul ferestrei compartimentului. Trenul a încetinit şi deodată s-a oprit. Eram la Sighişoara.

Sibiu

Sibiu

Cluj

Aici ne aşteptau pe peron prietenii noştri şi, după ce am aşezat bagajele în două maşini, am pornit să vizităm oraşul. E unul dintre primele oraşe săseşti din Transilvania. Aspectul său medieval german se observă din prima clipă. De fapt, Sighişoara urcă pe coama unui deal, ca în fundalul unei gravuri de Albrecht Dürer. Seamănă cu priveliştea Nürnbergului din cunoscuta gravură în lemn cu sfântul Anton. Nenumărate turnuri şi porţi de intrare, cu aco-perişuri cu ţigle colorate şi o biserică protestantă, goală şi austeră ca toate bisericile protestante, la care se ajunge printr-o lungă scară din lemn, acoperită, precum galeriile de lemn din ţările cu zăpezi multe, aşa arată partea veche a oraşului Sighişoara. În oraşul de jos casele vechi sunt germane, ca şi numele de deasupra intrării în prăvălii. Dar prezenţa atâtor aşezări germane, în inima României, aşa-numitele Siebenbürgen sau Şapte Cetăţi, este o anomalie care se cuvine să fie cel puţin explicată. Strămoşii acestor saşi au fost chemaţi în Transilvania de Geza al II-lea[6], un prinţ care a domnit între 1141 şi 1161. Obiectivul lui era de a repopula şi cultiva „pustietatea“, de fapt ţinuturile care fuseseră pustiite de invaziile barbare ale ostrogoţilor, hunilor, longobarzilor, cumanilor şi bulgarilor, în veacurile care s-au scurs de la prăbuşirea Imperiului Roman. Aceşti colonişti au venit cu precădere de pe valea Mosellei şi erau în realitate

franconi, dar au devenit cunoscuţi în ansamblu ca saxoni[7]. În alte părţi ale României sunt aşezări de suabi[8]; dar aceştia sunt saxoni şi, ca orice saxon autentic, de religie protestantă[9]. Cei mai mulţi dintre ei au şi părul bălai al strămoşilor lor. Există o veche tradiţie în rândul saşilor din Transilvania, datând din secolul al XVI-lea, anume că sunt descendenţii copiilor care l-au urmat pe Cântăreţul din flaut din Hamelin. Dacă vezi Sighişoara, eşti gata să crezi acest lucru.

Sighişoara e un oraş mic, foarte pitoresc, dar altceva care să-ţi atragă atenţia nu mai există. Cu totul diferit e ţinutul care o înconjoară. Aceasta e Câmpia Transilvaniei. Era după-amiază târziu când am traversat-o, în drum spre Sibiu. Am trecut prin sate lungi şi risipite, cu o singură stradă, care e o mare de noroi în care te afunzi ca-n unt, iar casele, mari şi despărţite ca nişte ferme, sunt construite lateral, cu capătul spre stradă. Nu sunt satele caracteristice României, unde fiecare gospodărie, oricât de mică, e un microcosm de viaţă ţărănească, cu grânar şi hambar propriu, şi o locuinţă din lemn bogat ornamentată; acestea sunt sate săseşti, având multe dintre însuşirile satului german medieval, puţin de tot schimbate după opt sute de ani de la emigrare. Este ţinutul saşilor sau cel transilvănean, în mijlocul unui peisaj ca nicăieri altundeva. Pusta, sau câmpia ungară, e total diferită. Are case zugrăvite în alb, fără munţi neguroşi care dantelează zarea. Aici, crestele Carpaţilor nu te părăsesc nici o clipă.

Însă câmpia în sine este mai interesantă decât micile oraşe. Spre seară, mari turme de oi şi adevărate herghelii de cai veneau de la păscut. Mai erau cirezi de cornute negre, precum cele de pe Nil, dintr-o rasă având pielea asemănătoare la culoare cu cea a elefanţilor, masive şi greoaie ca vitele din inima Africii; erau, de fapt, bivoli. Cârduri nesfârşite de gâşte, conduse de gânsaci, traversau câmpul înverzit în drum spre

adăposturile lor îndepărtate. Venirea acasă a tuturor făpturilor – în turme, cirezi şi cârduri cât vedeai cu ochii – era un semn că pe aici bântuiau şi lupii, iar norii zdrenţuiţi de la apus vesteau iarna geroasă şi înstăpânirea zăpezii. Curând se lăsă întunericul, negru ca smoala pentru o seară de septembrie, nu mai târziu de ora şapte, dar şoseaua era excelentă, iar distanţa de străbătut până la Sibiu se micşora cu repeziciune.

Tovarăşii noştri de călătorie, care au venit pe un alt drum, au fost primii care i-au văzut pe ţigani. Stăteau în picioare, cu siluetele lor întunecate, sau ghemuiţi în jurul focului. În fundal era un cort din pânză de sac. Aceştia sunt adevăraţii ţigani din Transilvania, oacheşi ca indienii, cu plete lungi până la umeri. Merita să străbaţi toată Europa ca să-i întâlneşti. Şefului sau patriarhului acestei familii de ţigani i se spunea bulibaşa; printre ei, având exact aceeaşi înfăţişare, era ţiganul blond ce poate fi văzut în fotografie. Se spune că acest trib aparte de ţigani fură copii, iar ţiganul blond trebuie să fie o dovadă vie a acestui fapt, deoarece ţigăncile nu-şi înşală niciodată bărbaţii. Nu se vedea nici o femeie, iar bărbaţii se purtau cu toată obrăznicia şi şiretenia care îi caracterizează. Ciocăneau în geamurile automobilului sau îşi vârau mâinile înăuntru cerşind bani. Luau atitudini insolente când erau fotografiaţi şi apoi cerşeau din nou. Faptul că am ratat acel sălaş a fost o mare dezamăgire pentru mine, care va spori zi după zi până când, într-un târziu, răbdarea mea va fi răsplătită.

Între timp, am ajuns la Sibiu. Acest oraş, pe care saşii îl numesc Hermannstadt, este un important centru regional, cu vreo cincizeci de mii de locuitori. Principala sa atracţie o reprezintă Palatul Brukenthal, cu o colecţie de pictură începută de guvernatorul cu acelaşi nume din secolul
al XVIII-lea. Se spune că baronul Brukenthal a fost amantul împărătesei Maria Tereza, o reputaţie

destul de improbabilă. Galeria sa de pictură este, în mic, un exemplu ce ilustrează perfect evoluţia gustului din acea vreme. Posedă o singură capodoperă, un mic portret de Jan van Eyck; în rest, interesul este împărţit în direcţii obscure şi ciudate. Printre acestea poţi găsi picturi animaliere de Hamilton, un membru al acelei familii de origine iacobită care a lucrat vreo două-trei generaţii în Austria şi Cehoslovacia; câţiva Magnasco, nu dintre cei mai buni, şi un tablou interesant reprezentând Londra, incredibil de minuţios, aparţinând lui Jan Griffier cel Bătrân, un olandez specializat în peisaje cu Tamisa. Cealaltă atracţie a Sibiului este biserica evanghelică. Aici poţi vedea o serie de imense panouri murale reprezentând familiile patriciene germane, pictate într-un stil alterat, de Renaştere provincială. Despre cel mai izbitor dintre acestea, un portret reprezentând un bărbat în uniformă de husar, cu nişte mustăţi enorme, ni s-a spus că era strămoşul unui compozitor modern, autor de comedii muzicale, formând astfel o legătură ciudat de nepotrivită între prezent şi acel trecut tipic provincial. Toate celelalte familii patriciene s-au stins fără urmaşi. O parte a bisericii a fost amenajată ca muzeu unde sunt expuse sculpturi, veşminte şi nişte splendide covoare orientale, semn că Orientul e aproape. În afară de Muzeul Brukenthal şi de biserică, nu sunt prea multe de văzut la Sibiu, dar piaţa de flori e plină de tuberoze, în prăvăliile de antichităţi poţi găsi ceva absolut special de vânzare, şi anume icoane pictate pe sticlă, caracteristice acelor locuri, iar străzile au ceva pitoresc în plus prin costumele rafinate, alb cu negru, răspândite în zonă.

Când părăseşti Sibiul, şoseaua urcă de îndată printre dealuri. Există o tendinţă a tuturor ţinuturilor deluroase să semene unul cu altul. Te-ai putea la fel de bine afla la poalele Apeninilor, sau Pirineilor, dar oricum a fost trist să lăsăm câmpia

în urmă. De fapt nu mai era Transilvania. Câmpia dispăruse, poate pentru totdeauna, iar regretele s-au înteţit şi mai mult aflând că ţiganii cei pletoşi nu prea mai puteau fi întâlniţi de acum înainte. Însă în Transilvania sunt destule lucruri fascinante şi fără pereche. Mai cu seamă în ceea ce priveşte muzica. O mare parte a muzicii ungureşti, fie ea maghiară sau ţigănească, îşi are originile în Transilvania. Rapsodia a XX-a a lui Liszt, ce se bazează pe motive transilvane şi valahe, *nach Siebenbürgischen und Walachischen Motiven*, publicată abia în 1937, este o dovadă în acest sens. Ea a fost probabil compusă când Liszt a fost oaspetele contelui Teleki, la castelul său de lângă Cluj. O parte din material a fost folosit şi pentru *Rapsodia a XII-a*, dar existenţa acestei *Rapsodii româneşti* a lui Liszt, cu motivele sale inconfundabile de horă, pare să fie în general necunoscută. Transilvania trebuie să aibă rezerve nesfârşite de melodii populare; în acelaşi timp, amestecul ciudat, sau mai degrabă existenţele separate, umăr la umăr, ale unor neamuri atât de diverse, care trăiesc unul lângă altul – români, saşi, secui şi maghiari –, dau o diversitate fascinantă a populaţiei. E interesant, de pildă, să vezi Ibaşfalău sau Elisabetopol[10], un oraş locuit de armeni, ce au venit aici din Moldova, fugind de turci în timpul războaielor lui Sobieski, la sfârşitul secolului al XVII-lea. De fapt, Transilvania, care trebuie să reprezinte aproape un sfert din România, poate inspira doar ea singură o carte.

Între timp, satele deja îşi schimbaseră înfăţişarea. În câteva clipe, am trecut de frontiera vechiului regat şi am ajuns în vechea şi autentica Românie. Mai mult, şoseaua continua de-a lungul Oltului; ajunseserăm în Oltenia, locul unde se ţes cele mai frumoase covoare româneşti. E cazul să recunoaştem că, după covoarele persane şi turceşti, covoarele olteneşti sunt într-adevăr cele mai frumoase. Au o gamă largă şi încântătoare de

culori, cu precădere roşu şi albastru, şi un desen foarte deosebit; vom amâna discutarea lor până la Bucureşti, de unde încă pot fi cumpărate, doar cu observaţia că în Oltenia turmele din munţi sunt vestite pentru lâna lor, iar puritatea apei şi vopselele naturale creează cele mai bune condiţii necesare acestei arte a ţesutului. Ea rămâne destul de răspândită şi în zilele noastre, aşa cum se poate vedea la covoarele expuse spre vânzare de către călugăriţele de la Cozia, o mânăstire pe lângă care am trecut în drumul nostru.

Cozia, prima mânăstire românească pe care am vizitat-o, se înalţă deasupra râului, într-o vâlcea idilică şi roditoare, unde poţi să cultivi orice pofteşti. Grădina mânăstirii avea cel mai mare şi mai înflorit butuc de trandafir din câţi am văzut în viaţa mea şi un soi special de floarea-soarelui cu două inflorescenţe, ce poate fi unic, sau oricum îţi dă această impresie. Mânăstirea a fost întemeiată în secolul al XIV-lea şi construită, după opinia specialiştilor, în stilul sârbesc de pe Morava. Dacă este aşa, atunci trebuie să existe asemănări între Cozia şi mânăstirea sârbească Chiliandari, de pe muntele Athos, ridicată cam în acelaşi timp. În exterior îţi atrag atenţia ancadramentele ferestrelor minunat sculptate, obişnuitele fresce cu Raiul şi Iadul de fiecare parte a uşii de intrare, iar interiorul e înzestrat cu frumoase fresce şi are venerabila solemnitate a Bisericii Ortodoxe. Este necesară o oarecare experienţă în ceea ce priveşte această aură religioasă, înainte de a ajunge să preferi, în sufletul tău, o biserică de rit grecesc, faţă de orice alte biserici creştine. Poate tradiţiei estetice rămase vie, niciodată încălcată timp de cincisprezece veacuri, fără curente gotice, renascentiste sau baroce care să o modifice, îi datorăm faptul că o biserică, fie şi într-un stil bizantin hibrid, rămâne adevăratul potir al emoţiei religioase.

Ţărani din Transilvania

Ţărani din Transilvania

Culele Duca de la Măldăreşti

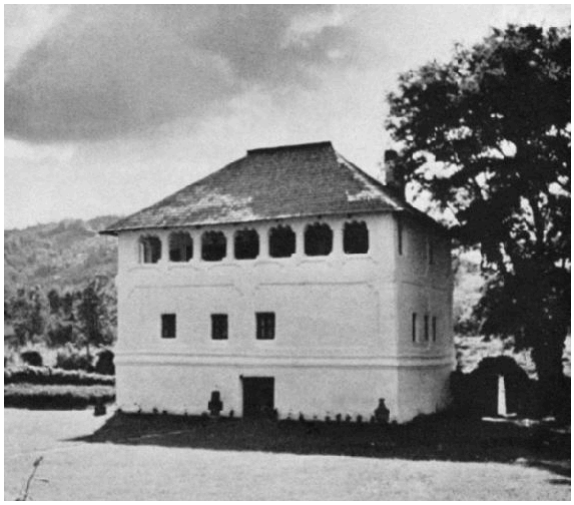

Culele Duca de la Măldăreşti

Printr-un noroc, descoperiserăm o relatare despre mânăstirea Cozia în volumul despre călătoriile arhiepiscopului Macarie. Această carte, ce se situează printre curiozităţile minore ale literaturii, datorită limbajului său naiv, e o relatare scrisă de secretarul său, Paul de Alep, a călătoriei arhiepiscopului sirian al Antiohiei la Moscova, în anii 1652–1660. Paul de Alep, trebuie să spunem, pare să fi fost fiul arhiepiscopului. În drum spre Moscova, dar mai cu seamă la înapoiere, arhiepiscopul a trecut prin Moldova şi Valahia, poposind la mânăstirile aflate în cale. Această parte a călătoriei ar trebui într-adevăr publicată în traducere românească, ea conţinând o descriere amănunţită a oraşelor Iaşi şi Bucureşti, ca şi a mânăstirilor. Dintre acestea, Cozia pare să fi fost favorită, poate mulţumită păstrăvilor, descrişi cu atâta plăcere. Iată ce spune: „Chiliile acestei mânăstiri sunt mari şi solid construite, cu două caturi, de jur împrejurul unei galerii înalte: şi în partea dinspre răsărit sunt câteva săli minunate unde se serveşte masa, cu ceardacuri sau galerii ce domină cu privirea râul, a cărui adâncime, adică distanţă, aci, de la vârful clădirilor până la albia sa, este între patruzeci sau cincizeci de ori statura sau înălţimea unui bărbat. Acestea sunt încăperi care îndepărtează grijile plicticoase, alungă melancolia şi luminează mintea. Un om bolnav este alinat aci

de murmurul vesel al apelor şi nu numai de curentul spumegând al râului, ci şi de şuvoaiele izvorului care se prăvălesc de pe râpi. Şi omul reînvie la privirea acestor munţi cu verdeaţa înconjurătoare şi de gustul nespus de bun al acestor peşti frumoşi numiţi păstrăvi[11], care nu se află decât în asemenea locuri. Ei trăiesc numai în ape curgătoare de munte, hrănindu-se printre stânci şi nu le plac adâncimile noroioase şi/cu apă/stătătoare. Seamănă cu peştele «Sultan Ibrahim» de la Tripoli şi este frumos însemnat cu pete roşii. Are un gust ales, întrecând ca aromă orice pasăre friptă etc. Este foarte preţuit în această ţară şi când este sărat îl duc în dar domnului şi marilor dregători.“

Ajunseserăm între timp în ţinutul mânăstirilor. Aproape în toate văile dintre munţi se găseşte câte o mânăstire de călugări sau de maici. Un exemplu deosebit de fermecător este mânăstirea Dintr-un Lemn, cu un nume ciudat, care aminteşte legenda întemeierii sale. Potrivit acestei legende, în scorbura unui copac a fost descoperită, adânc încastrată, o icoană făcătoare de minuni. Cum nu a putut fi cu nici un chip scoasă de acolo, copacul a trebuit să fie transportat întreg, iar bisericuţa să fie clădită în jurul lui. Mânăstirea datează din secolul al XVI-lea şi are o biserică tipică pentru acest ţinut, iar mai sus, pe povârnişul dealului, se află o micuţă capelă din lemn, datând de la începutul secolului al XVIII-lea. Aceasta, cu o înfăţişare foarte românească, seamănă mult cu bisericile din lemn din Norvegia sau Suedia; face parte, de fapt, din marea tradiţie a arhitecturii din lemn, explicată de Stryzgowski, ce cuprinde toată zona cuprinsă între Marea Neagră, sau Marea Caspică, până la Marea Baltică.

Tot în acest loc fermecător, pe lângă copacii maiestuoşi din incintă, se află şi locuinţa maicii stareţe. E alcătuită dintr-un şir de încăperi spoite cu var, înzestrate fiecare cu divane pe care te poţi

odihni în voie, gustând pe îndelete linguriţa cu dulceaţă şi sorbind din paharul cu apă care reprezintă semnul tradiţionalei ospitalităţi a călugăriţelor. Duşumelele sunt acoperite cu covoare olteneşti viu colorate, iar pe pereţi atârnă ţesături în dungi vesele, care, împreună cu un buchet de flori din scoică şi un tablou cu Palatul Westminster, „mama parlamentelor“, făcut din sidef, întăresc stilul foarte individual al acestei ţări.

Tabloul reprezentând Palatul Westminster făcea într-adevăr parte dintr-un canon sau dintr-o scară de valori absolut proprie, explicând, de pildă, ce ar vedea nişte indieni sau persani, de pildă, la o cutie de biscuiţi din tablă smălţuită atunci când o aşază la locul de onoare din casele lor, în timp ce propriile obiecte de artă autohtonă sunt exilate în pod. Nimic nu poate întrece curăţenia sclipitoare a acestor încăperi. Tonurile lor pastelate, căci zugrăveala creează un efect de guaşă, au exact tonul luminii strălucitoare a soarelui ce se strecoară printre jaluzelele verzi şi reprezintă exact echivalentul carafei cu apă cristalină şi farfurioara cu dulceaţă de cireşe. Sper că am reuşit să descriu corect entuziasmul stârnit de acest loc încântător. Fiind în întregime feminin, el poate evoca întru câtva un harem turcesc din veacul al XVIII-lea, cu frumuseţi pe care ni le puteam doar închipui, până când am avut acces la pastelurile lui Liotard, unde putem vedea divane din acelaşi material şi aceleaşi ţesături atârnând pe pereţi.

După vizita la mânăstirea Dintr-un Lemn, am ajuns pe înserat la băile Govora, unde se află nişte prăvălioare făcute din lemn şi nuiele împletite, ca într-un bazar turcesc, şi un hotel surprinzător de bun. Pe stradă, care era destul de lungă, lumea cumpăra ştiuleţi de porumb de la vânzători ambulanţi; pe grătare se frigeau diverse cărnuri; se bea şi ţuică, o experienţă nouă pentru noi, deoarece acest rachiu din prune este băutura naţională la români şi este servit în sticluţe cu gâtul lung. După

câteva zile devine un preludiu indispensabil la orice masă.

Dimineaţa, undeva aproape, în plin soare, o fanfară repeta *Prinţesa dolarilor*. Era de bună seamă destul de nostalgic să auzi aşa ceva, nu pentru că te aflai la Govora, care e aproape la fel de departe, la est, de Viena precum fanfarele englezeşti, la vest. Era chiar ceva care ţinea de timp şi spaţiu, deoarece dacă asculţi *Văduva veselă* mult mai la est, să zicem la Calcutta sau Hong Kong, ea nu va produce o asemenea nostalgie. Aceste locuri sunt prea îndepărtate, ele trăiesc în altă lume, care are sentimentele sau regretele ei. La fel, în Africa de Sud se poate vorbi de o floră care se dezvoltă în zona temperată din sud şi se schimbă pe măsură ce înaintează înspre Ecuator, la nord. Te duci în nord pentru căldură şi în sud ca să cauţi răcoare. Govora, ca şi Londra, sau, putem presupune, mare parte a teritoriului Statelor Unite, se află în aceeaşi arie de asociere cu Viena. De aceea, ascultată pe acest povârniş de munte din Carpaţi, muzica lui Leo Fall pare să reînvie scena eduardiană pe care ţi-o aminteşti din copilărie. Prietenul meu Richard Wyndham s-ar putea lăuda cu amintiri mult mai măreţe decât aceasta. El a participat la o reprezentaţie de gală cu *Văduva veselă* la Ţarskoe Selo, unde erau prezenţi ţarul şi toţi curtenii săi.

Sosise vremea să părăsim Govora, iar pentru această dimineaţă ni se pregătise o surpriză cu mult mai grandioasă decât mânăstirile din ajun. Drumul a străbătut mai întâi un ţinut plin de încântare, presărat cu gospodării ţărăneşti, fiecare o entitate completă în sine. Aceste case demonstrează o artă a lucrăturii în lemn cu totul excepţională şi arată mândria cu care ţăranul îşi privea avutul. Pe timp de iarnă totul e acoperit de zăpadă, iar mărturie stau săniile pe care aproape fiecare gospodărie le are puse la păstrare în spatele carului. Cum spuneam, iarna totul e acoperit de

zăpadă, însă până şi pe timpul verii ţinuturile sunt deosebit de bucolice şi de îndepărtate. Drumul a şerpuit apoi, cu multe ocolişuri, printre dealuri, iar în sfârşit, deschizându-se într-o perspectivă mai largă, a dezvăluit privirilor zidurile albe şi turlele roşii ale Mânăstirii Hurezi.

Departe de a fi cea mai veche, Hurezi sau Horezu e cea mai tipică şi cea mai plăcută dintre mânăstirile româneşti. Astăzi e o mânăstire de maici, călugării fiind mutaţi de aici şi maicile instalate în locul lor acum vreo şaptezeci de ani. Poarta cu turnuri de la intrare, pe unde se pătrunde în mânăstire, aminteşte oarecum de Kremlin. Aminteşte, adică, de elemente italieneşti hibride întâlnite pe alocuri la Kremlin; de altfel, se spune că aici a lucrat un arhitect veneţian. În ceea ce mă priveşte, nu am putut descoperi nici o amprentă a acestui arhitect; se pare însă că acelaşi arhitect a mai lucrat şi la Mogoşoaia, minunatul palat din împrejurimile Bucureştiului. Hurezi este, dimpotrivă, un model perfect în sine, un exemplu convingător al stilului autentic românesc, înfăţişat în coordonate optime şi adus la cel mai înalt grad al său de frumuseţe.

Curtea interioară de la Hurezi este absolut fascinantă. În mijloc se înalţă clădirea bisericii, cu turlele sale şi, de jur împrejur, un şir dublu de colonade văruite îi completează unicitatea. O scară impunătoare, cu o rampă de piatră bogat sculptată şi împodobită cu însemne heraldice, amintind întru câtva de scările din faţa intrării Universităţii din Valladolid, conduce spre un pavilion deschis, construit în afară, ca o terasă, cu un acoperiş impresionant, cu balustrade de piatră de o execuţie şi mai fină şi coloane de piatră ce îşi urmează propriile reguli în arhitectură. Pavilionul este repetat încă de două ori, la dimensiuni mai mici, pe partea dreaptă a zidului de incintă. În felul acesta, atunci când stai în unghiul lui de vedere, se creează efectul unor platforme uşor ridicate sau al

unor terase în aer liber. Cealaltă trăsătură a acestei incinte o constituie ghirlandele de flori revărsate, într-o explozie de culori, din zecile de jardiniere aşezate pe întreaga lungime a balustradei.

Biserica de la Hurezi era cea mai frumoasă din câte am văzut până atunci. Acum ajungem la partea cea mai interesantă a istoriei ei. Biserica şi mânăstirea Hurezi au fost întemeiate abia în 1692. Ctitorul ei a fost domnitorul Constantin Brâncoveanu, al cărui portret, împreună cu soţia şi copiii lui, reprezintă fala mânăstirii. Această frescă descinde în tradiţie directă de la Ravenna, unde mozaicul reprezentându-i pe Iustinian şi Teodora, la San Vitale, constituie modelul acestui tip de compoziţie. Se afirmă că frescele de la Hurezi respectă cu stricteţe canoanele practicate de pictorii de la Muntele Athos, care au instrucţiuni amănunţite în privinţa frescelor care îi reprezintă pe ctitorii unei biserici. Ele trebuie să fie întru totul executate potrivit unui cod, iar această tradiţie de unsprezece secole nu admite devieri. Doar marea artă le-a depăşit. Regulile au rămas, dar nu şi instanţele care le-au insuflat şi le-au dat viaţă. Veşmintele din aceste portrete sunt foarte interesante, croite din brocarturi bogate, mărginite şi tivite cu blană. Alte fresce de la Hurezi nu sunt mai puţin impresionante şi poţi constata cum multe dintre acele siluete înalte şi uscăţive de sfinţi, cu veşminte presărate cu cruci negre şi albe, pot fi întâlnite în toate bisericile bizantine, de la Palermo la Ravenna şi de la Veneţia până în acest colţ îndepărtat din România. Istoria acestor veşminte este obscură şi neştiută. Ele erau o temă favorită în rândul pictorilor bizantini, iar unul dintre ele, probabil singurul care mai există în lume, numai că aceleaşi cruci, albe, se află pe un fond albastru, e păstrat în marea colecţie de straie bisericeşti de la Kremlin. Pictorii au executat combinaţii minunate cu aceste modele de cruci, a căror adoptare ezoterică trebuie să fi însemnat cu

siguranţă mult în codul amănunţit şi detaliat pe care l-au respectat atunci când le-au zugrăvit. Dar mai există o apropiată şi personală relicvă a Bizanţului pe care o putem întâlni la Hurezi. Aceasta e o pernă rotundă, stacojie, având brodat pe o faţă vulturul alb bicefal al împăraţilor. Culoarea sa este adevăratul roşu imperial şi, deşi datează numai din secolul al XVIII-lea, are importanţa şi semnificaţia unei bule imperiale iscălite cu cerneala stacojie a Comnenilor sau a Cantacuzinilor. Într-adevăr, ctitorul mânăstirii Horezu, Constantin Brâncoveanu, pretindea a avea o descendenţă imperială prin Cantacuzini, astfel încât această perniţă roşie este afirmarea directă a mândriei sale.

Ieşind din biserică, incinta mânăstirii pare un microcosm al vieţii monastice. Oriunde priveşti, le vezi pe maici îndeletnicindu-se cu ceva, învăţându-i pe alţii ce să facă, lucrând cu acul sau supraveghindu-le pe ţărăncile care veneau încărcate cu roadele viei, ale livezilor, sau cu vreascuri din pădure. Dar interesul pe care îl poate reprezenta Hurezi nu e încă epuizat. Alt pavilion găzduieşte intrarea spre o suită de încăperi rezervate reginei Maria sau altor membri ai familiei regale când vin să locuiască acolo. Aceste apartamente au mobilă Biedermeier şi picturi decorative în frescă de o naivitate uluitoare. Şi trapeza are picturi în frescă în stilul de la muntele Athos; mai există o scară, ale cărei trepte duc într-un balcon exterior cu o vedere minunată înspre valea împădurită şi râu. Şi aici, în râul înspumat, trebuie să trăiască delicatul păstrăv, favoritul lui Paul de Alep şi numit de acesta *bastrofos*; din păcate, în *Călătoriile* arhiepiscopului Macarie nu poate fi găsită nici o descriere a mânăstirii Hurezi, aceasta ridicându-se abia după cincizeci de ani de la data călătoriei sale. Dacă ar fi văzut-o, Paul de Alep ar fi preferat-o chiar şi Coziei.

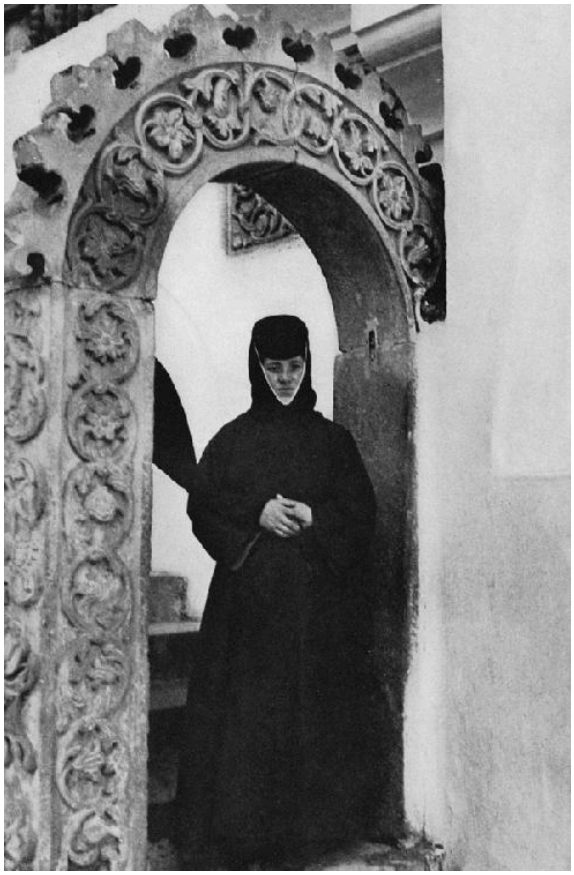

Mânăstirea Hurezi

Maicile din Mânăstirea Hurezi

Maicile din Mânăstirea Hurezi

Calitatea luminii de apus naşte în curtea interioară de la Hurezi una din acele impresii ce nu

pot fi nicicând uitate. Erau şi în curtea aceea ziduri albe care parcă cereau să se caţăre în sus pe ele tulpinile de bougainvillea; alte ziduri albe cereau glicină. Aici însă era limpezimea alpină a luminii din codrii de brazi: îngheţul şi zăpada ar ucide asemenea flori. Între timp, într-un colţ, la umbra bisericii, fuseseră aşezate mese făcute din scânduri puse pe capre de lemn, iar ţărăncile şi copiii lor se ospătau. Fuseseră aduse oale mari pline cu ciorbă, jimble uriaşe şi ciorchini de struguri albi. Era parcă o scenă de acum o mie de ani: călugării sau maicile şi şerbii de pe moşiile lor trăiau la fel în toate mânăstirile bizantine din secolul al X-lea. Cât despre maicile de la Hurezi, am omis să spun că veşmintele lor întunecate erau completate de o pălărioară neagră, mică şi rotundă, cu un şarm unic şi foarte atrăgătoare, datând din timpuri greu de determinat. Aşa erau pălărioarele tinerilor filfizoni din tablourile lui Carpaccio, ce mai pot fi întâlnite şi astăzi în Dalmaţia, ţinutul de baştină al lui Carpaccio. Numele lor românesc e „camilafcă“, iar prin analogie, am putea spune că stilul şi forma lor existau ca atare în secolul al XV-lea. De la Hurezi pleci cu durere în suflet, căci este mărturia vie a unei lumi în care, odinioară, tot ce vedeai era încântător. O viaţă de meditaţie e pe deplin răsplătită într-un asemenea loc. Sărăcia nu era sărăcie, iar bogăţia nu era nici ea bogăţie. Acum, umbra sau aburul acelor vremi mai poate fi găsit doar în câteva locuri îndepărtate; după câteva clipe, călătorul crede că i-a ajuns şi sare în maşină.

E posibil ca ţinutul din preajma mânăstirii Hurezi să fie cel mai frumos din România. Marginea zidurilor albe ale mânăstirii, care par să ceară imperios glicină sau viţă căţărate pe spaliere, fac deosebirea dintre această parte a ţării şi Transilvania. Pentru că acum, coborând la poalele dealurilor, am ajuns la un ţinut care nu poate fi descris decât ca o altă Toscană. E România toscană. Vezi aceleaşi coline albăstrii, care ar putea

la fel de bine să străjuiască deasupra Pistoiei, iar în depărtare, dacă e zăpadă, seamănă cu povârnişurile de la Vallombrosa. Aşa arată acest încântător petic de ţară, ce îţi mai aminteşte şi de Provenţa, în măsura în care împrejurimile de la Aix sau Avignon creează şi ele o paralelă cu Toscana. Din fericire, drumurile şerpuiau leneş. Nu era nici o grabă, pentru că nici nu putea fi vorba de viteză.

În mijlocul acestui ţinut e casa[12] sau, mai degrabă, perechea de case ale doamnei Duca, văduva omului de stat. Aveam pentru prima oară în România prilejul de a vedea un vechi conac. O casă de tipul acesta e mică şi compactă, ridicată ca un turn pătrat, cu ziduri groase şi fără ferestre la etajele inferioare. La o înălţime destul de mare ca să nu ajungă o scară, în cazul unei incursiuni neaşteptate, zidurile parcă înfloresc dintr-odată, deschizându-se într-o arcadă, cu mici colonete din piatră. Abia aici se desfăşoară întregul confort al casei. Încăperile sunt simple şi pline de farmec, decorate mai cu seamă cu covoare şi draperii. Acest tip de construcţii datează din secolul al XV-lea, fiind echivalentul turnurilor de hotar din Ţările de Jos. Clădirea în care ne aflam data probabil din secolul al XVII-lea, dar principiile rămân fixe şi neschimbate.

Cealaltă casă, la capătul grădinii, e mai modernă şi a fost construită fără să mai fi fost nevoie de apărare. Balconul său, ori arcada, situat mult mai jos, e accesibil printr-o scară ce urcă direct din grădină. Nimic nu poate fi mai încântător decât pacea idilică din acest loc. Liniştea nu e întreruptă de nici cea mai mică ameninţare. Cât vezi cu ochii, sunt doar case ţărăneşti şi nici un vecin. E ca în Toscana, pe Arno, fără domul lui Brunelleschi semeţindu-se din câmpie. Salonul fusese mobilat şi decorat de doamna Duca, cu un gust desăvârşit. Sufrageria arbora cel mai minunat covor oltenesc pe care îl văzusem până atunci, cu spendide tonuri de albastru, iar dejunul a fost de o savoare

neîntrecută. Ni s-au oferit ca antreuri păstrăvi mici, *bastrofos*, prăjiţi ca sardelele proaspete, apoi un fel de mâncare românesc – piept de pui tocat pane, cu un sos de smântână. Vinul alb din partea locului era delicat şi potrivit de răcoritor. Aceasta a fost de fapt introducerea în bucătăria românească, un stil de gătit naţional tot atât de distinct pe cât este cel rusesc şi care oferă acelaşi contrast de delicii pe jumătate barbare şi sibaritice. În timpul mesei, conversaţia a atins subiectul ţiganilor şi ni s-a pomenit existenţa unui un sălaş cam de cincizeci de corturi, ale ţiganilor lăieţi, ceva mai sus în munte. Încă regret că n-am putut să-i vizitez, deoarece drumul nostru ducea în direcţia opusă. Ni s-a descris înfăţişarea lor extraordinară, ţigăncile cu aerul lor neîmblânzit îmbrăcate în veşminte stacojii, cu bani de aur împletiţi în cosiţele şerpeşti sau purtaţi ca salbe la gâtul lor arămiu. Sălaşul trebuie să fi semănat cu o scenă din Tartaria, în străfundurile Asiei, iar toată după-amiaza imaginaţia mea s-a jucat cu fabuloasele personaje pe care le-aş fi putut întâlni.

Pe drumul de întoarcere la Govora am văzut totuşi câţiva ţigani. Dar aceştia erau din alt trib, al căldărarilor. Au o fizionomie foarte diferită de cea a lăieţilor, ţiganii cu plete, şi nu seamănă nici ca temperament. E adevărat că cerşesc, dar cu mai puţină insistenţă. Când i-am întrebat dacă ghicesc viitorul, au negat indignaţi şi ne-au asigurat că sunt oameni cinstiţi care muncesc ca să-şi câştige existenţa. Căldărarii au o pronunţată fizionomie indiană. Îmbrăcămintea albă murdară şi părul netuns sporeau această asemănare, iar pielea le e de o întunecime străină de Europa. Gitanii din Triana sau Albaicin sunt de-a dreptul blonzi în comparaţie cu ţiganii din România. O femeie din acest neam, care îşi hrănea pruncul la sân, era o reprezentare perfectă a unei madone ţigănci şi avea trăsături frumoase, cu o mare delicateţe a

expresiei. Şi aşa, tânjind încă după ţiganii netoţi sau lăieţi, am ajuns înapoi la Govora.

Ţigani căldărari

Ţigani căldărari

Madonna Ţigancă

În dimineaţa următoare am plecat la Curtea de Argeş, un orăşel absolut dezamăgitor. Are o biserică din secolul al XIV-lea, biserica domnească, înzestrată cu fresce frumoase. În alte privinţe, biserica e complet devastată, iar lucrul cel mai interesant e trupul mumificat al ctitorului, ce

poate fi văzut în pardoseală sub o placă de sticlă, cu podoabele de aur încă la locul lor. Cât despre catedrală, aceasta este, din toate punctele de vedere, lucrul cel mai nereuşit din România. E greu de crezut că a avut vreodată o calitate, atât de complet a fost desfigurată de Lecomte de Nouy, discipolul lui Viollet-le-Duc. Dar această biserică de la Curtea de Argeş este în realitate un exemplu încărcat şi dulceag al stilului armenesc; arhitectura religioasă a vechiului regat armean sau georgian, potrivit mărturiei ruinelor de la Ani, a avut o influenţă puternică asupra ramurii româneşti a arhitecturii bizantine, îndeosebi în Moldova. După ce Ani a fost distrusă, în secolul al XI-lea, refugiaţii armeni s-au stabilit în jurul Mării Negre, sosind în Moldova în secolul al XIII-lea. Această desăvârşită fanfaronadă trebuie să fie considerată ca reprezentând arhitectura religioasă armeană. Noroc că de pe drumul ce părăsea Curtea de Argeş se vedea o superbă privelişte a munţilor. Am traversat o cumpănă de ape şi am ajuns la Câmpulung, un oraş modern, urât, înviorat însă de costumele văzute pe străzi. De aici, după câteva mile de-a lungul unei văi tot mai înguste, se ajunge la Rucăr.

Rucărul este orăşelul de munte ideal, sau o comunitate, mai mare decât un sat, dar suficient de mic ca să poţi cunoaşte pe toată lumea. E înconjurat de păduri de brad, iar pe râu în jos poţi vedea, în stilul cel mai tradiţional al exploatărilor forestiere, cum coboară plute alcătuite din buşteni, care rămân agăţate de maluri, unde apa este mai puţin adâncă. Împrejurimile Rucărului se aseamănă cu anumite platouri înalte din Bavaria, pe la Mittenwald, sau pe drumul dinspre Kloster Ettal. Rucărul are totuşi personalitatea sa. Această fortăreaţă de piatră, ascunsă sub Alpii transilvani, şi-a păstrat de bună seamă întotdeauna independenţa. La câteva mile depărtare de Rucăr, dincolo de primul şir de dealuri care îl înconjoară,

se găseşte un defileu lung şi stâncos, care duce, aproape ca un tunel sau coridor, în inima munţilor. E o despicătură naturală, un canion, devenit albia unui torent năvalnic ce îl adânceşte neîncetat. Aceste chei au putut fi apărate împotriva armatelor turceşti de o mână de oameni. Ei reuşeau să arunce de sus bolovani uriaşi. De fapt, chiar dacă aşezarea Rucăr nu era de necucerit, trebuia doar să te retragi în această vale şi oastea cea mai numeroasă putea fi ţinută la respect. Din acest motiv, Rucărul a rămas neatins de influenţa turcească şi aici pot fi întâlnite cele mai tipice trăsături ale neamului românesc. Este atât de aproape de coloana vertebrală a munţilor României, încât ar putea fi comparat, în spirit, cu unul dintre centrii nervoşi ai independenţei naţionale. Originile neamului trebuie să fi pornit din aceşti munţi. Aici a fost păstrată individualitatea naţională şi s-a format un caracter diferit de cel al satelor de munte ale bascilor, grecilor sau din Alpii francezi, din Tirol ori din Savoia, care se vede în arhitectura de lemn a caselor şi în veşmintele localnicilor.

Aproape că se lăsase întunericul când am ajuns la Rucăr. Ne-au trebuit doar câteva clipe, într-atât de mic e orăşelul, ca să găsim casa doamnei Dimăncescu. O scurtă descriere dezvăluie particularităţile Rucărului. E ridicată pe temelii solide din piatră, astfel încât parterul, în primul rând sufrageria, are nişte ferestre care sunt mai degrabă ambrazuri. Parterul este, într-adevăr, un fel de fortăreaţă cu o uşă atât de solidă, încât ar fi nevoie de un berbece ca s-o sfărâme. La etaj se află obişnuita galerie sau balconul. Data, 1864, dăltuită pe o piatră de boltă, poate indica anul construcţiei, dar, din toate punctele de vedere, casa este mult mai veche, fiind clădită în deplină conformitate cu tradiţia locală. Au mai fost adăugate două aripi separate, ridicate recent, dar respectând aceleaşi convenţii, în aşa fel încât în faţa casei se desfăşoară tot farmecul unei curţi.

Înăuntru, casa are obişnuitele covoare şi draperii; se cuvine menţionat în mod deosebit un covor oltenesc, care are o reprezentare de siluete încinse într-o horă. Acest covor a fost probabil ţesut pentru o nuntă, deoarece doar arareori vezi figuri omeneşti prezente în model. Majoritatea camerelor au pe jos covoare albe sau negre din blană de oaie, caracteristice pentru Rucăr şi împrejurimi. Aceste piei de oaie au un efect destul de izbitor, ele dând încăperilor un soi de precaritate nomadă, de tabără tătărească sau de cort de circ. Se cuvine să nu uităm nici cealaltă specialitate a Rucărului, o brânză de capră de o delicateţe de nedescris, pe care o vedem în cilindri din scoarţă de brad.

Rezultatul acestui mod de pregătire este gustul uşor afumat, picant, de răşină şi de lemn de brad. Se cuvine să nu uităm nici puii fripţi, rumeniţi pe cărbuni, o specialitate românească, şi nici musacaua, o invenţie culinară orientală având la bază vinetele, de origine grecească sau, mai probabil, turcească. În sfârşit, prezenţa a patru generaţii din aceeaşi familie trăind sub acelaşi acoperiş era o dovadă vie a continuităţii tradiţiilor în aceste zone muntoase.

Dimineaţa următoare a început cu o răpăială de ploaie, cu atât mai memorabilă, cu cât era singura zi măcar în parte ploioasă pe care am avut-o în toate cele patru săptămâni petrecute în România. Se nimerea prost, deoarece evenimentul culminant din Rucăr este târgul de duminică. În ciuda ploii, vestitele costume de Rucăr puteau fi văzute pretutindeni, deşi uneori erau adăpostite sub umbrele. E foarte greu de descris costumul popular din Rucăr. Nu găseşti nici două la fel. Unele sunt purpurii, altele albastre, sau verzi pe fond negru, dar toate sunt bogat împodobite cu fir de aur, aşa că au o strălucire ca de paiete în contururile îndrăzneţe ale florilor. Femeile căsătorite poartă, mai cu seamă, un acoperământ de cap alcătuit dintr-o maramă lungă, albă, sau un văl, asupra

căruia s-a răsfirat cu generozitate rodul unei migăloase broderii cu acul; în schimb, femeile vârstnice au un stil vestimentar doar al lor, mai aspru şi auster, dar nu mai puţin elaborat în ceea ce priveşte migala execuţiei. Dintr-un motiv sau altul, costumul de Rucăr nu e uşor de identificat sau de datat. Are desigur influenţe orientale, sau cel puţin urme ale stilului albanez. Oricum, în ultima sută de ani nimic nu i-a alterat integritatea, deşi, după gustul meu, costumul de Rucăr are puţin cam mult din aerul unui bal artistic din Chelsea. Sunt ca rochiile din Ruritania, mai ales cele de vals. Pe de altă parte, bărbaţii s-au oprit cu un veac mai devreme. Hălăduind prin târg, am tot văzut pe acolo un idiot, sau înapoiat, cum li se spune, care stătea câte un sfert de oră nemişcat holbându-se la câte o tarabă de legume sau uitându-se în ploaie. Îşi ţinea mâinile tot timpul strâns împreunate, una peste alta, aşa cum îşi ţine mâinile o matroană sau un gardian de puşcărie. Aceasta era caracteristica idioţeniei lui şi faptul că nu scotea nici o vorbă. Dar era îmbrăcat la fel ca toţi ceilalţi bărbaţi, cu o cămaşă albă şi pantaloni, un surtuc negru brodat şi un soi de melon, doar că era într-o formă primitivă, nealterată de oraş. Acest om semăna izbitor, ca port şi înfăţişare, cu ţăranii prezenţi în nunţile rustice sau dansurile din tablourile lui Brueghel. Prin urmare, putem spune că bărbaţii din Rucăr purtau costume de secolul al XVI-lea, chiar dacă femeile lor înaintaseră cu moda până în vremea în care Byron se afla la Missolonghi.

Nuntă la Rucăr

Nuntă la Rucăr

Nuntă la Rucăr

Nuntă la Rucăr

Nuntă la Rucăr

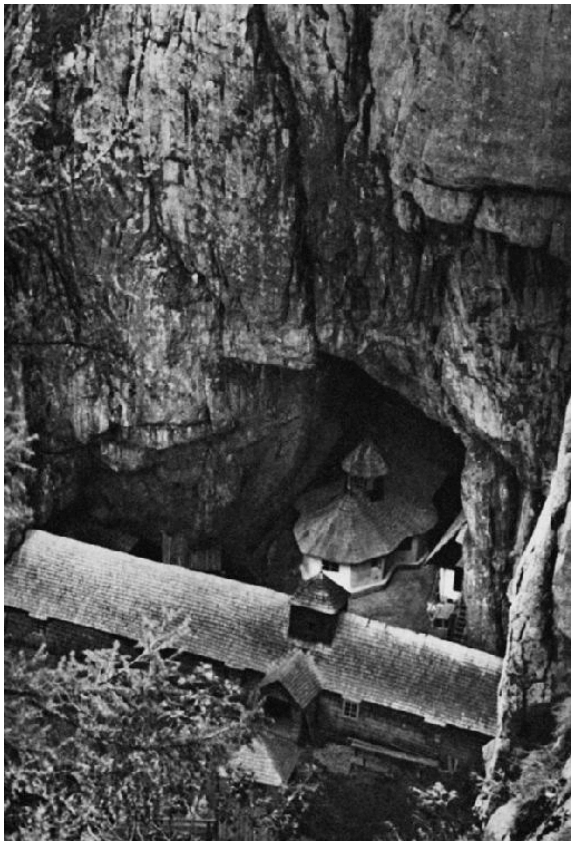

Mânăstirea Ialomicioara

Am petrecut toată acea după-amiază de duminică la o nuntă. Aceasta începuse din ajun cu dansuri în sat, dar seara de sâmbătă îi era dedicată în întregime. Un ofiţer din Bucureşti se căsătorea cu fata unui ţăran bogat, căsătorie care aducea cu sine fuziunea elementelor ţărăneşti şi militare, făcând din acea nuntă un eveniment de neuitat. Casa socrului-mic strălucea de curăţenie, ca de altfel toate casele acestei categorii sociale din România, împodobită cu obişnuitele covoare şi broderii, iar pe pereţi având nu tapet, ci motive decorative aplicate cu un şablon. Această modă în decoraţia interioară venea de fapt din capitală şi era un semn de rafinament.

Jos, în curte, casele alcătuind trei laturi ale unui pătrat, soseau într-un şir neîntrerupt musafirii, în timp ce se pornise deja o horă, în acordurile unei orchestre de coarde şi alămuri. Balcoanele erau deja pline până la refuz cu femei în vârstă, purtând veşmintele lor caracteristice, cu marame ori

testemele lungi şi albe, coborându-le peste umeri. Ceasurile zburau, pe măsură ce printre invitaţi treceau ameţitor tăvi cu vin şi ţuică şi platouri cu felurite bomboane de ciocolată. În sfârşit, într-un moment de nedescris, şi-a făcut apariţia un şir de automobile şi, înainte de a se opri, din ele au sărit cam o duzină de tineri, cu un aer strălucitor şi îndrăzneţ în uniformele lor militare, care, conduşi de mire, s-au îndreptat, precum corul din Ruritania, către laturi. Din acel moment, nunta a căpătat dimensiuni fantastice, greu de prevăzut. Era prezent un fotograf oficial din Braşov, care certa pe toată lumea şi zbiera ca un sergent la instrucţie, sau, alteori, îi ademenea pe toţi de parcă ar fi avut covoare de vânzare. În cele din urmă a reuşit să adune un grup numeros, alcătuit din toate rubedeniile miresei şi toţi ofiţerii, cu acele coşuri de flori ca din Ruritania ce îşi făcuseră apariţia ca prin minune, nişte coşuri cu mânere foarte lungi ce se purtau pe braţ şi a căror parte inferioară avea forma unei pălării de paie, plină ochi cu flori artificiale. Aparatul de fotografiat era atât de vechi, încât avea nevoie de o glugă neagră pentru punerea la punct a imaginii, iar îndelungata expunere, ce dura vreo patru-cinci minute, necesitând o imobilitate absolută, îşi cufunda victimele într-un soi de transă. Acestea aveau pupilele încremenite şi fixe, iar curând ar fi putut să-şi piardă cunoştinţa. Era o privelişte de neuitat. Încă mai pot să văd, cu ochii minţii, mireasa şi rubedeniile ei, multe dintre ele remarcabil de arătoase, sora mirelui, o persoană căreia i se poate aplica cel puţin acelaşi calificativ şi mulţi dintre ofiţeri. Românii, predominant latini ca origine, au înfăţişarea civilizată sau uneori supercivilizată a spaniolilor sau italienilor. Sora mirelui, cu părul ei arămiu, semăna cu o actriţă celebră, şi cel puţin unul dintre ofiţeri ar fi putut juca rolul de pierrot într-o trupă de sezon înainte de război. Iar apoi, doar într-o clipă, căci de fapt ceremonia în sine nu

avusese încă loc, s-a format cortegiul pentru biserică şi, ţinându-se de mână, ofiţerii şi domnişoarele de onoare au ieşit în stradă, iar apoi, tot mână în mână, au urcat treptele bisericii şi au intrat în naos, purtând coşurile cu flori.

Spre regretul nostru, căci începuse să se lase întunericul, am fost nevoiţi să-i părăsim, după ce am văzut procesiunea înaintând încet, fiecare locuitor din Rucăr ocupându-şi locul său, îndreptându-se către aura de lumină, înspre altar şi norul de tămâie. Această slujbă religioasă urma să ţină încă vreo două-trei ceasuri, iar noi aveam de traversat munţi înalţi, în drumul spre Sinaia. Aşa am plecat din Rucăr, iar după câteva clipe nu se mai zărea dintre dealuri decât îngrămădeala acoperişurilor din şiţe.

Drumul urca tot mai abrupt, dezvăluind privelişti minunate şi panorama munţilor, de care ne-am bucurat din plin cu toate aceste întâmplări, căci ştiam doar puţine drumuri ce urcă atât de sus, sau care oferă această impresie de mare altitudine, ca drumul ce duce de la Rucăr la Sinaia. A fost aproape o uşurare când am trecut de vârf şi am început să coborâm, pentru că o noapte petrecută în maşină sus în munţi, în eventualitatea unui incident major, ar fi putut prezenta alte riscuri decât un simplu guturai. Dar, până la urmă, după o coborâre îndelungată, am ajuns la câmpie, intrând pe o şosea perfect întreţinută şi am putut să ne continuăm drumul cu o viteză considerabil sporită. Deodată, într-un anumit punct, a apărut deasupra drumului ceea ce părea să fie o stâncă întreagă sau versantul unui munte, bine luminat. Era castelul de la Bran al reginei Maria, cu toate ferestrele luminate, la fel de numeroase ca acelea ale unui mare hotel din Alpi. Era ca şi cum întrezărisem deodată luxul şi civilizaţia, după câteva zile petrecute în locuri îndepărtate. Dar ne vom păstra comentariile asupra castelului Bran până în clipa în care vom avea privilegiul să-l vizităm după-

amiază; între timp, după o oră şi mai bine pe acea şosea impecabilă, am ajuns la Sinaia.

Cu excepţia Bucureştiului, acesta este poate singurul nume de localitate din România cunoscut englezului obişnuit. Aceasta pentru că e capitala de vară a ţării. Mai mult decât atât, Sinaia e o localitate de vilegiatură, şi, în această calitate, trebuie menţionat că are câteva hoteluri excelente, cu dormitoare şi băi ce suportă orice comparaţie cu cele mai bune hoteluri din Europa, precum şi un restaurant unde antreurile, caviarul alb şi racii creează o categorie aparte într-o ţară unde gastronomia e la mare preţ. Sinaia e aşezată într-o vale, înconjurată de păduri de brazi. Aerul e proaspăt şi curat. Are un parc, asemenea parcurilor de pe Riviera, cu o explozie de flori şi o clădire cu stucatură albă ce nu poate fi decât un cazinou. Chiar asta şi este în realitate, dar e un cazinou unde mizele sunt destul de scăzute şi prin urmare nici o nenorocire nu i se poate întâmpla cuiva. În rest, Sinaia are o mulţime de vile confortabile şi un restaurant care este o sucursală a celebrului Capşa din Bucureşti. Nu trebuie să uităm nici cofetăria minunată de vizavi de hotel, aparţinând unui grec pe nume Kalimzakis, una dintre cele mai bune întâlnite în Europa. E din categoria cofetăriei Gerbaud din Budapesta, Zauner din Ischl, sau Hanselmann de la St. Moritz; iar pentru cunoscători, nu mai trebuie adăugat nimic. La Kalimzakis găseşti o dulceaţă de zmeură proaspăt culeasă de pe munte ce are graţia unui poem. Se spune că urşii din Carpaţi sunt gata să-şi rişte viaţa pentru asemenea boabe de zmeură sălbatică. Putem spune că oricine a avut această experienţă îi înţelege.

Oraşul îşi datorează numele mânăstirii Sinaia, întemeiată de un Cantacuzino la sfârşitul secolului al XVII-lea, după o vizită în Ţara Sfântă şi la mânăstirea Sfânta Ecaterina din Sinai. Când Carol I, primul rege al României din dinastia

Hohenzollern şi soţia lui, regina Elisabeta, cunoscută lumii drept Carmen Sylva, s-au hotărât să aleagă Sinaia drept reşedinţa lor de vară, ei au locuit la început în această mânăstire. O şosea duce până în curtea mânăstirii, iar priveliştea colonadelor şi a coloanelor, bogăţia florilor şi călugării cu comanace negre şi bărbile întunecate amintesc puternic de Rusia. Ar putea fi o anexă a palatelor din Crimeea aparţinând ţarului. Mai sus, pe versantul umbrit, se înalţă Castelul Regal Peleş, un soi de Balmoral tropical, cu două sau trei castele mai mici ridicate în parcul său, în care sunt distribuite cele nouă tablouri de El Greco ce constituie mândria colecţiei Casei Regale a României. Mai sunt şi alte picturi la Peleş, printre altele un tablou aparţinând veneţianului Marco Zoppo şi două tablouri ale lui Ercole di Roberti. Arhitectura castelului ţine de goticul german, cu trăsături bizantine şi renascentiste, alcătuind un amestec ciudat de stiluri, care în zilele noastre nu întâlneşte prea mulţi admiratori. Oricum pădurea e minunată, iar tablourile lui El Greco oferă o distincţie rară, un licăr de Toledo în peisajul împădurit.

Într-o după-amiază am pornit de la Sinaia la Bran, pentru a-i face o vizită reginei Maria. Drumul trecea prin Braşov, pe numele lui german Kronstadt, un oraş cu vreo şaizeci de mii de locuitori, despre care se spune că ar avea magazine mai bune ca Bucureştiul şi prin urmare e intens vizitat de cei care îşi petrec vara la Sinaia. E un oraş plăcut, dar o bună parte din identitatea sa a fost ştearsă de stăpânirea austriacă, ce a lăsat masive clădiri publice, ca acelea ce pot fi găsite pretutindeni în Imperiul Habsburgic. Ai putea să crezi că eşti la Graz, sau Klagenfurt, ori la Linz; cartierele ceva mai modeste şi-au păstrat însă caracteristicile săseşti sau româneşti. Cel mai important monument din Braşov este Biserica Neagră, ridicată de către saşi în stilul gotic

german, care a primit acest nume din cauza zidurilor afumate. Interiorul său protestant e mai degrabă auster şi neinteresant, deşi posedă o colecţie de covoare orientale sau turceşti de bună calitate, cu modele despre care se spune că au fost create special pentru a fi vândute saşilor din Transilvania. Cu excepţia magazinelor şi a Bisericii Negre, mai sunt puţine locuri interesante în Braşov. Castelul Bran se află la o jumătate de oră de Braşov. I-am descris apariţia în ceas de noapte, iar în timpul zilei privelişte nu e mai puţin impresionantă şi pitorească. Mai mult, la lumina zilei, castelul pare mai puţin impresionant ca dimensiuni, dar în schimb mult mai vechi. E chiar de-adevăratelea un vechi castel transilvănean, şi nu un palat fantastic în stilul lui Ludovic de Bavaria. Tot pintenul împădurit al dealului este încununat de turnurile şi parapeţii săi, datând în forma originală din secolul al XIII-lea sau al XIV-lea[13].

Mult mai jos, la piciorul dealului, regina Maria a creat o minunată grădină înfloritǎ. Tocmai se plimba prin această grădină când am sosit şi i-am fost prezentaţi. Pentru cineva care nu o mai văzuse niciodată, chipul reginei Maria nu părea deloc marcat de boala lungă şi chinuitoare din ultimele luni. Mergea încet, dar cu pas sigur, în timp ce admira numeroşii meri plantaţi la îndemnul ei în iarba înaltă a acestei poieni de pe malul apei. Celebra sa colecţie de dalii era în plină floare, iar privelişea era fără pereche. Aceste flori sunt în mare măsură de origine germană şi engleză şi numără nu mai puţin de două sute de varietăţi; în ceea ce mă priveşte, am regretat absenţa acelor soiuri mai vechi de dalii multicolore, pe care le îndrăgesc atât de mult şi care se întâlnesc acum prea rar. La capătul unei plimbări care ar fi obosit multe persoane sănătoase, nu atât de grav bolnave cu scurtă vreme în urmă, regina Maria ne-a condus la un pavilion încântător, unde am luat ceaiul. Acesta era construit după modelul unei case

ţărăneşti, iar conversaţia, presărată cu hohote de râs, demonstra limpede că boala nu-i răpise nici spiritul şi nici simţul umorului, aşa cum sunt ele cunoscute din *Memoriile* reginei Maria, volume excepţionale în felul lor pentru calităţi care adeseori lipsesc din scrierile persoanelor de rang înalt.

După ceai, am urcat la castel şi am petrecut o oră încântătoare explorând nenumăratele încăperi. În fiecare dintre acestea, se găseau multe icoane şi covoare de mare calitate, iar efectul obţinut era acel stil bizantin adaptat ce i se atribuie reginei. În interiorul castelului diversele etaje formează un labirint inextricabil, dar mai există şi o curte interioară de un pitoresc excepţional. Ferestrele dau spre o privelişte superbă, iar dacă ieşi puţin spre o porţiune de acoperiş, poţi admira valea de la o înălţime ameţitoare şi tot în această direcţie ni s-a dezvăluit o răsadniţă ascunsă, un fel de rezervă de dalii, iar nu departe de ea, o biserică de lemn adusă bucată cu bucată din Galiţia[14] şi reclădită aici, în poieniţa verde. Şi aceasta, şi biserica Dintr-un Lemn aveau afinităţi scandinave şi demonstrau teoriile lui Stryzgowski. Ne-a cuprins tristeţea, când, coborând de la castel şi traversând parcul, până la bisericuţă, ne-am dat seama că s-a încheiat o după-amiază minunată şi că sosise timpul să ne întoarcem la Sinaia.

În ziua următoare am plecat de la Sinaia spre Bucureşti. Aceasta avea să fie, din raţiuni pe care le voi dezvălui, cea mai interesantă zi de la sosirea noastră în România. Nu poate exista o experienţă mai interesantă care să demonstreze contrastele profunde, fabuloase ce constituie caracteristicile României. Am spus deja că România se poate compara cu Spania; dar în România nu există acea nefericire subiacentă, acea melancolie mută ce are un caracter endemic în viaţa spaniolilor. Călătoream, să ne amintim, de la Sinaia, un oraş civilizat, spre Bucureşti, capitala ţării. În plus, de-a

lungul drumului se înşiră sondele de petrol, iar acestea reprezintă bogăţia şi viitorul ţării. În primele câteva mile din cele optzeci ce despart Sinaia de capitală, drumul coboară destul de abrupt în câmpie, prin văi împădurite, trecând pe lângă o vilă şi un parc încântător ce aparţin prinţesei Martha Bibescu. Curând, ajungem la o câmpie fără viaţă, presărată cu nişte piramide ciudate din lemn, pierzându-se cu sutele în zare; erau sondele de la zăcămintele de petrol. Arătau ca nişte pioni într-un joc monstruos, ceea ce ar putea fi chiar adevărat. Nu exista nici o locuinţă prin preajmă şi păreau să fie acolo chiar de capul lor, lucrând singure, sugerând mai degrabă acele maşini în care au aterizat pe pământ marţienii din romanul lui H.G. Wells. Se mişcau articulat încolo şi încoace, fără să se oprească nici o clipă, făcând să ţâşnească petrolul întunecat din adâncurile pământului, storcându-l din şisturile negre sau nisipurile în care stătea ascuns. Erau maşini puse în funcţiune de supraveghetorul lor şi care nu aveau nici curiozitatea, nici mijloacele de a afla în ce scop.

Carpații văzuți de la Rucăr

Casa familiei Dimăncescu de la Rucăr

Sonde de petrol la Moreni

Chiar în mijlocul acestui câmp, în porţiunea sa cea mai anostă, o mare forfotă de oameni înşiraţi pe marginea drumului ne-a dat de înţeles că am ajuns la bâlci. Tânjeam după această privelişte de când sosisem în România, iar acum eram răsplătit. Nici nu se oprise bine motorul că atenţia mi s-a îndreptat către doi bărbaţi cu o înfăţişare extraordinară, ce înaintau grăbiţi, cu paşi mari, prinşi cu cătuşe de un poliţist. Aveau plete lungi până la umeri, purtau cămăşi descheiate până la brâu şi un fel de sombreros ce aduceau cu pălăria cu boruri late a lui Augustus John în vremurile lui cele mai îndrăzneţe. Erau ţigani lăieţi. În sfârşit, îi vedeam pe lăieţi; în clipa următoare am fost înghiţiţi de mulţime, în căutarea tovarăşilor lor.

Gălăgia de la bâlci era de nedescris. Nu văzusem nicicând o privelişte mai interesantă. Erau tarabe cu felurite oale din lut şi mese improvizate pe care se înşirau nenumărate Venus din ipsos, toate de vânzare. O babă, care arăta ca o vrăjitoare, stătea îndărătul unei scânduri fixate pe capre de lemn, plină cu cuţite de tot soiul, cu vârfurile înfipte, ce tremurau în bătaia vântului. Era lesne de crezut că puteai tocmi câte un descântec cu fiecare lamă de cuţit. Adeseori sub o tarabă puteai vedea, culcat la umbră, câte un prunc întunecat la piele, gol-puşcă, foindu-se pe un aşternut de paie acoperit cu zdrenţe. Caruselurile

nu erau construcţiile pictate în culori vii pe care le întâlneai în vestul Europei, ultime rămăşiţe ale unei vechi tehnici teatrale a ornamentelor pictate. Aici ele se reduceau la strictul necesar, anume nişte pari din lemn fără nici o urmă de culoare. Cel mai caracteristic, şi probabil unul dintre cele mai încântătoare lucruri pe care le-am văzut, era un carusel la care trei ţigani cântau o muzică monotonă cu accente orientale, ce părea din Asia Centrală, în timp ce un puştan, al cărui chip poate fi văzut în ilustraţiile acestei cărţi, mâna în cerc o mârţoagă costelivă, biciuind-o în galop şi sărind în neştire, fără să contenească, pe scăunelul lui de lemn printre lanţurile atârnânde, astfel încât cuşma lui, ca o bonetă frigiană, şi croiul ciudat, oriental al nădragilor cusuţi în casă şi al cămăşii dungate puteau fi văzute de departe. Ţigănuşul acesta, poate de vreo doisprezece ani, avea un chip frumos şi sensibil care atrăgea până şi aparatul de fotografiat. Împrejurările vieţii lui extraordinare, petrecută prin bâlciuri, te puteau obseda zile în şir. Se obişnuise într-atât cu prăjina sa, încât el şi mârţoaga famelică, pe care era treaba lui s-o brutalizeze şi s-o bată, căpătaseră un soi de existenţă dual ori compozită, o entitate de centaur, rotindu-se ca într-un cerc al autodistrugerii. El mâna un fel de cal spectral, sau fantomatic, iar rolul său de birjar ori vizitiu avea ceva atât de neobişnuit, încât devenea de neuitat. Avea patosul micului hornar care, dacă citim poemul lui William Blake, pare să ispăşească în nevinovăţia lui cine ştie ce păcat pe care nu l-a făptuit niciodată.

Mai încolo se iţeau grădinile desfătării, cârciumi în aer liber cu acoperişuri improvizate din frunze şi crengi. Aceste chioşcuri deschise, unde se putea mânca, se înşirau pe ambele părţi ale unei alei şi înăuntru erau câteva sute de persoane aşezate la mese, care îşi luau prânzul sub umbrar. Hrana se frigea pe un grătar cu jar, iar ici-colo, printre

meseni, umblau muzicanţi cu vioara în mână, cântând diverse melodii populare. Aceasta era una din atracţiile importante ale târgului, iar în mintea mea scena a căpătat o asemănare greu de definit cu *Les Illuminations* a lui Rimbaud. Până ieri, acesta fusese doar un câmp deschis – de fapt nici măcar un câmp, ci doar o parte a unei întinderi nesfârşite; astăzi e un loc aglomerat şi plin de viaţă, însufleţit de atracţii populare, vibrând de muzica cea mai nostalgică, ce abia atunci începea să ne sune cunoscut auzului. În faţa unui chioşc şedea chincită o siluetă ca de fachir. Era ca un anahoret de pe Gange sau Brahmaputra, cu blidul de cerşit lângă el, iar părul alb, ţepos şi pielea destul de deschisă la culoare, ca dată cu făină, semănau cu cenuşa cu care se mâzgălesc fachirii. Lângă el fusese proptit căruciorul cu care e luat de acolo seara. Ca o adevărată piesă a bâlciului, era şi el nomad şi trăia în căruciorul cu rotile, fiind aşezat pe jos doar atunci când mulţimea trebuia să-i vadă infirmitatea.

Iar acum, la capătul celălalt al bâlciului, apar lăieţii. Îi cunoşti imediat după umblet, fie că sunt în Spania, Ungaria sau chiar în Anglia. Primul pe care l-am văzut avea acea insolenţă extraordinară care le este atât de caracteristică. Cum lăieţii sunt geambaşi, era unul care ţinea într-o mână un bici lung, pentru vite, iar în cealaltă un codru de pâine din care muşca. Avea, aşa cum se va vedea, un imens brâu din piele bătut cu alamă, aproape cretan sau minoic, care îi dădea un aer viril, dominator. Acest ţigan mai avea şi albeaţă pe un ochi, care parcă îi sublinia expresia provocatoare, făţarnică. Se spune că aceşti lăieţi, cu ajutorul privirii lor hipnotizatoare, te fac, dacă se uită doar la tine, să cumperi orice mârţoagă pe care vor să o vândă. Când a fost rugat să pozeze pentru o fotografie, lăieţul a catadicsit să accepte, cu o obrăznicie abia mascată, de nedescris, făcând pe măscăriciul, un măscărici puternic, în faţa

mulţimii, care îl considera neîndoielnic ca făcând parte dintr-un neam venit de pe altă lume.

Târg la Măneşti

Târg la Măneşti

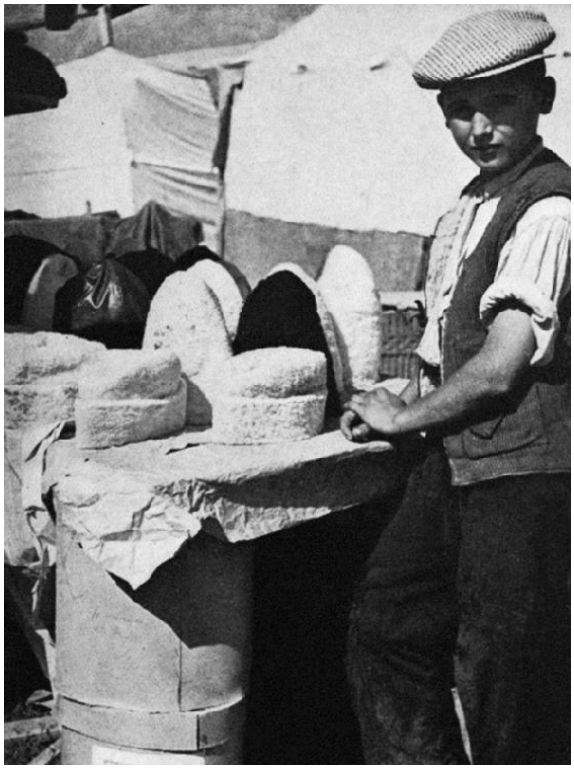

Târg la Mănești

Târg la Mănești

Târg la Mănești

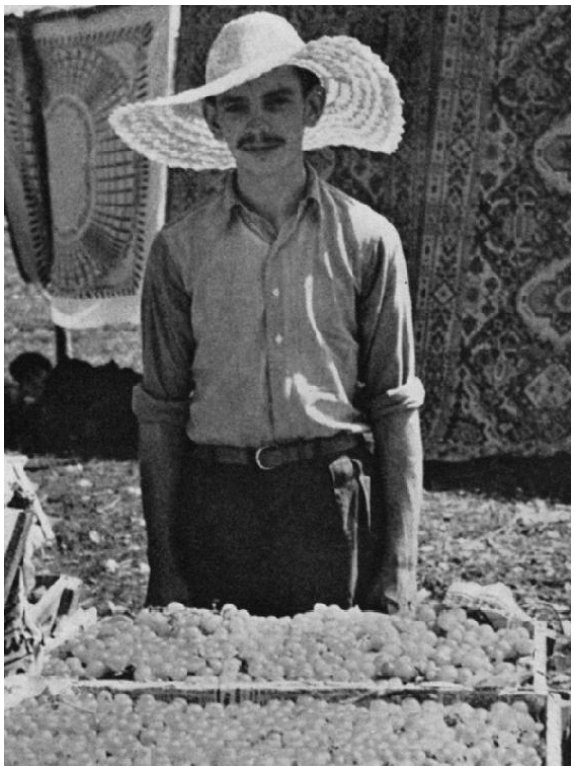

Târg la Mănești

Târg la Mănești

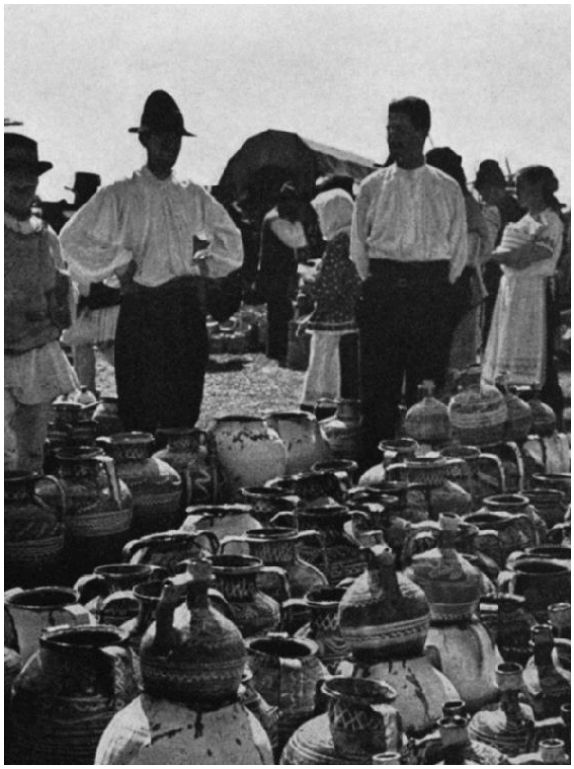

Târg la Mănești

Târg la Mănești

Târg la Mănești

Târg la Mănești

Târg la Măneşti

Târg la Măneşti

Târg la Măneşti

Târg la Măneşti

Următoarea noastră ambiţie a fost să-i vedem pe aceşti ţigani alături de caii lor, iar la hotarul bâlciului l-am găsit pe unul care-şi purta căluţul în galop. Îmbrăcat în zdrenţe, cu zvelteţea şi forţa lui atletică, cu aerul de vagabond indiferent, ca Chaplin, ţiganul era de-a dreptul impresionant. Dacă vezi câţiva lăieţi călărindu-şi căluţii în galop,

te poţi gândi la perioada albastră a lui Picasso, numai că înfăţişarea lor nu are nimic spaniolesc în ea, nu evocă nici cartierele rău famate ale Barcelonei, nici acordurile de chitară din Albaicin sau Triana. Aceştia sunt adevăraţii ţigani din România, un neam pe care nu l-ai mai cunoscut până atunci, iar după ce-l cunoşti dezvăluie o personalitate atât de puternică, încât îţi dai seama că adaugă ceva nou, sau diferit, repertoriului existenţei umane. Gitanii din Sevilla sau Granada sunt deja cunoscuţi lumii din nenumărate tablouri şi scrieri, ori din muzica lui Albeniz şi de Falla. Ei nu mai sunt nomazi şi locuiesc în grotele văruite din Albaicin. Ca să-i vezi în starea lor naturală, trebuie să mergi la Guadix, lângă Granada, în acel peisaj apocaliptic, care, la apusul sau răsăritul soarelui, fie sângerează, fie ia foc. Guadix este şi oraşul în care poţi asculta muzică flamenco. Dacă acele ţinuturi sunt locuite în permanenţă de *gitanos*, atunci ele le sunt decorul şi scena de teatru, pentru care au chiar muzica potrivită. Aici, în România, nu poate fi vorba de arhitectură şi nici de un peisaj deosebit caracteristic pentru lăieţi. În schimb, o întreagă atmosferă este implicită chiar în simpla lor apariţie, în silueta care li se profilează pe cer, cu pletele răsfirate pe umeri. Un ţigan călare, precum cei pe care i-am văzut purtându-şi în galop căluţii prăpădiţi, e o privelişte de un pitoresc fără egal. Apariţia biblică cu totul stranie, căci bărbaţii au trăsături asemănătoare lui Cristos, este parodiată în purtările lor obraznice. Dacă un ţigan poate fi convins să pozeze cu capul descoperit, impresia biblică devine şi mai evidentă. Par să fie păstorii bărboşi sau regii-păstori din Vechiul Testament, iar asemănarea fantastică dintre ei, deoarece toţi bărbaţii din acest trib arată la fel, datorită endogamiei, îi face aidoma cu profeţii din reprezentările unei şcoli de pictură primitivă. În acelaşi timp, după cum am arătat, insolenţa şi făţărnicia de care dau dovadă fac din

pura înfăţişare fizică farsa pe care o joacă în faţa publicului. Sunt hoţi şi mincinoşi, cu chipurile lor de sihaştri căzuţi în păcat.

Firea lăieţilor e descrisă de Liszt în cartea sa *Ţiganii şi muzica lor în Ungaria*. E singura lor prezenţă în literatura europeană, iar scrierile celui mai mare virtuoz muzical din istorie sunt atât de puţin cunoscute, încât acurateţea şi poezia relatării sale pot fi interesante pentru cititor. „Ţiganii s-au ivit şi ei din aceeaşi direcţie, deşi nimeni nu ştia exact de unde; ei oricum nu spun nimic, iar dacă ar fi convinşi să vorbească, nu pot fi crezuţi. Au fost proscrişii omenirii, purtaţi din loc în loc prin voia lor, fără să rămână vreodată undeva după ce s-a răcit cenuşa în vatră. Şmecheria dispreţuitoare a furtişagurilor la care se dedau şi obiceiul ironic al înşelătoriei pe care o practică asupra tuturor celor ce le ies în cale i-au legat de această existenţă stranie pe care o îndrăgesc. Rătăcirile lor i-au împins pe drumuri, de la răsărit şi până la apusul soarelui, de parcă ar fi fugit din calea sorţii care-i urmărea.

S-au întins să doarmă pe crengile de jos ale copacilor, ca nişte hamace pentru trupurile lor, iar fiecare frunză parcă a căpătat viers de privighetoare. Coborâtul de pe ramurile groase ale copacilor, o floare de soc, o rămurică de măceş sau păducel – toate acestea le stârneau interesul. Fericirea lor era diferită de a altor oameni în timp ce rătăceau de colo-colo. Tot ce mâncau era de furat, dând năvală în gospodării mai izolate sau despuind pomii de rod. Scuturau copacii întâlniţi în cale şi făceau să le cadă fructele ca o grindină plină de savoare. Ajunşi la tufele sub care erau presărate boabele strivite, au cules fructele mărunte, roşii, şi le-au înghiţit imediat cu lăcomie, căci aceasta le era pâinea, după cum ploaia le era apa. Dar, chiar în timp ce mâncau, instinctul de distrugere răutăcioasă nu-i lăsa în pace, aşa că atunci când au văzut o salcie tânără acoperită cu

chiciură, arătând ca o uriaşă pasăre din vreo sacră vâlcea indiană, i-au scuturat crengile, urâţind-o degeaba.

În fiecare zi ţiganii o luau înspre apus, până când au apărut pe neaşteptate la marginea unui oraş. Aici şi-au făcut focul sub tulpinile, ca nişte coloane, ale unor frasini şi s-au aşezat în jurul lui pe grămezi din piei de oaie ce constituie singurul lor mobilier. Femeile loveau cu putere în tamburine, murmurând încetişor în timp ce dansau. În pauze se auzea scârţâitul osiilor de lemn ale căruţelor, care erau trase îndărăt ca să facă loc dansatorilor. Mâncau carne şi miere adunată din stupi sălbatici. Copiii făceau felurite giumbuşlucuri, se dădeau tumba şi ţipau bătându-se pe pungi cu seminţe, sau spărgeau nuci între două pietre. Ţigăncile bătrâne, cu flăcările jucându-le în priviri, se încălzeau aşezate în jurul focului, ascultând muzică. Bărbaţii semănau între ei, ca şi cum ar fi fost fiii aceleiaşi mame. Văzuţi din profil, la unii sarcasmul pare de fapt batjocură. Chipurile, cu pielea arămie, sunt încadrate de un păr cârlionţat ce se revarsă ca nişte şerpi negri-albăstrii peste ceafă, ce pare de un portocaliu aprins.

S-au ridicat de pe jos ca să se uite la nişte cai ce le-au fost daţi la schimb în ziua aceea. Erau foarte încântaţi şi arboraseră un surâs fermecător, arătându-şi dinţii albi ca neaua. Apoi au început să imite castanietele, pocnindu-şi încheieturile degetelor, pe care le au întotdeauna lungi şi încărcate de electricitate. Încă nehotăriţi, au început să-şi arunce căciulile în sus, iar apoi să se rotească ţanţoşi ca nişte păuni. S-au uitat iarăşi la cai şi, de parcă priveliştea le-ar fi dat puterea să-şi exprime bucuria târgului încheiat, s-au năpustit spre viori şi talgere şi au început să cânte parcă mânaţi de nebunie. Ritmul muzicii a crescut cu o frenezie apropiată delirului, până când dansatorii au rămas fără suflare şi s-au prăbuşit la pământ.

În dimineaţa următoare au gonit devreme spre bâlci. Unii dintre ţigani aveau căruţe lungi şi înguste, în care, stând în picioare, încăpeau vreo douăzeci. Călăreţii purtau cojoace din piei de oaie, cu lâna pe dinafară, din cauza umezelii. Aceasta îi făcea să semene cu nişte urşi călărind cai sălbatici, fiindcă îi împungeau atât de des cu călcâiele încât caii săreau tot timpul. Căruţaşii îşi mânau şi ei caii în viteză, iar plesniturile din bici se auzeau peste zăngănitul măruntaielor de fier ale căruţelor. Se izbeau de pietroaiele de pe drum, iar toţi ţiganii din căruţe vorbeau cât de tare puteau şi râdeau în hohote, iar copiii alergau pe de lături cerşind pe la toţi trecătorii; cât despre fete, acestea luau la rând străinii şi chiar deschideau uşile caselor, oferindu-le tuturor să le ghicească, linguşind sau blestemându-şi prada.“

Pasajul citat reprezintă descrierea exactă a lăieţilor, exceptând faptul că le atribuie un talent muzical pe care nu l-am remarcat la ţiganii întâlniţi de noi. În acelaşi timp, în tabăra de vreo cincizeci de corturi de lângă mânăstirea Hurezi, trebuie să fi fost şi muzică, şi dans. De asemenea, legendele ţiganilor, folclorul lor, pe care nici un străin, nici un *gadjo* nu le va afla vreodată de la ei, trebuie să fie larg răspândite peste tot unde se adună triburile lor. Acei ţigani trăiesc precum sălbăticiunile. Femeile lor îşi aduc pe lume copiii şi, în aceeaşi zi, continuă drumul alături de şatră. În afară de musulmani şi de evrei, ei sunt singurii necreştini rămaşi în Europa; de fapt, nici nu se ştie bine dacă au sau nu vreo religie. Se crede că sunt adoratori ai soarelui şi ai focului. Aceasta poate fi o reminiscenţă a originii lor indiene, pentru că se presupune că au fost aduşi din India, ca meseriaşi căldărari, de hoardele tătăreşti ale lui Batu Han, la înce-putul secolului al XIII-lea. România ar fi îndreptăţită să pretindă că este ţara cea mai primitoare pentru ţigani. Ei numără nu mai puţin de 285 000 de suflete, împărţiţi în patru triburi, din

care lăieţii cu plete lungi sunt cei mai interesanţi şi cei mai puţin numeroşi. În acelaşi timp, Bulgaria, cu numai o treime sau mai puţin, din populaţia totală a României, are 135 000 de ţigani. Din păcate, cum nu am fost niciodată în Bulgaria, mi-e imposibil să identific deosebirile dintre ţiganii din România şi cei din Bulgaria, deşi lăieţii, cu care am stat de vorbă îndelung, cu siguranţă nu trăiesc şi acolo. Despre Kjustendil, de pildă, care e un oraş în Bulgaria, la sud-vest de Sofia şi doar la câteva mile distanţă de frontiera iugoslavă, se spune că are cel mai pitoresc cartier ţigănesc; în schimb, Sliven, în Rumelia de est, ar merita un epitet ceva mai grăitor, cu minaretele sale turceşti şi munţii înzăpeziţi din zare, casele vechi de lemn, râul năvalnic coborând din munte şi cartierul ţigănesc situat în partea de sus a oraşului, cunoscut sub numele de „Stâncile Albastre“. Acestea sunt coline de calcar, ca nişte dolomiţi albaştri, unde ţiganii şi-au săpat bordeiele. De fapt, Sliven e un oraş care merită să fie vizitat.

România, care într-un fel suferă de pe urma prezenţei ţiganilor, are, se poate spune, o atitudine cu totul binevoitoare faţă de ei. Ni s-a spus că există chiar un ziar în limba lor care apare în Bucureşti. Nu am putut găsi nici un exemplar în capitală, deşi e sigur că această publicaţie unică există cu adevărat. În ultima vreme au fost tulburări legate de serviciul militar, una dintre regulile recrutării fiind obligaţia de a-şi tunde pletele. În câteva rânduri au avut loc răzvrătiri minore din această cauză, iar lăieţii cei pletoşi au protestat cu furie şi înverşunare în faţa barăcilor unde erau consemnaţi fiii sau fraţii lor. Poate, într-o lume ideală, ar fi posibil să se formeze un batalion numai de lăieţi călare; până atunci, rămâne doar tristul adevăr că serviciul militar, chiar dacă îi face mai buni în unele privinţe, le reduce şansele de a reveni la viaţa lor plină de pitoresc. În ceea ce mă priveşte, dacă aş fi

milionar, aş oferi un premiu care să se acorde anual celui mai neîmblânzit şi mai pletos dintre lăieţi.

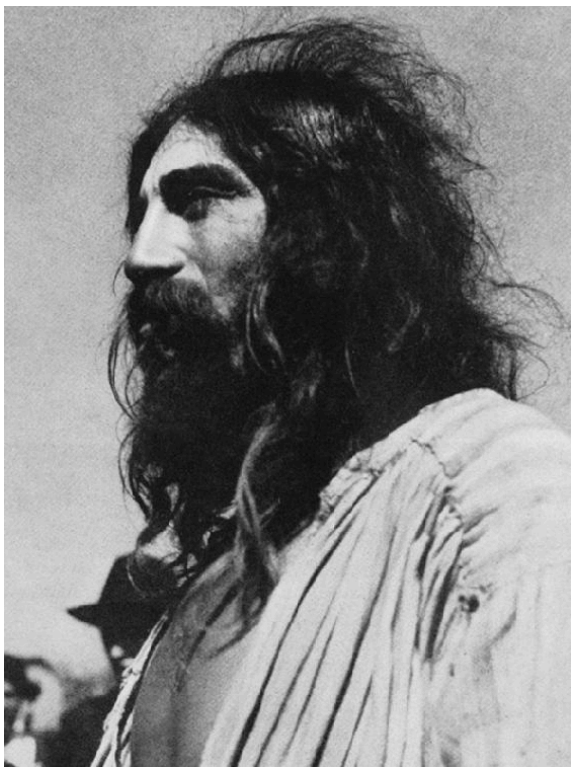

Ţigan căldărar

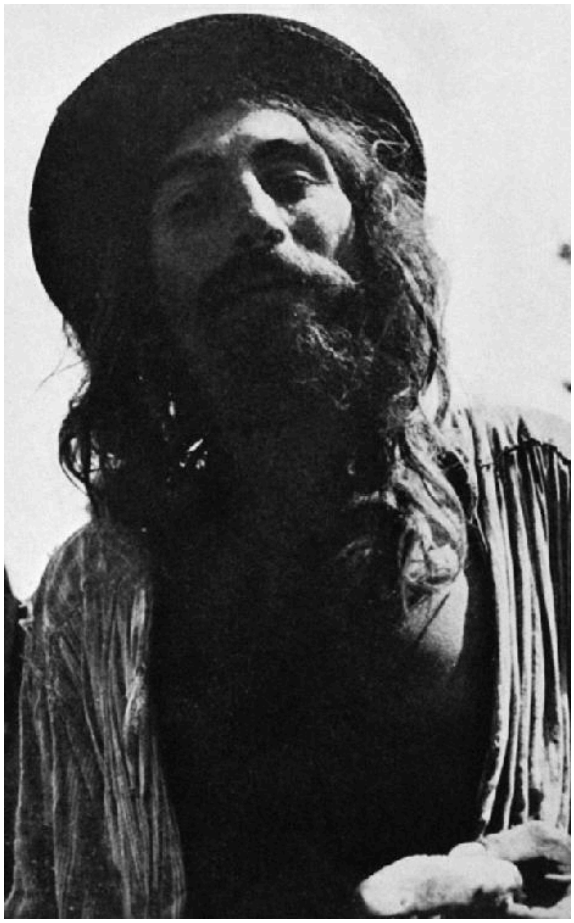

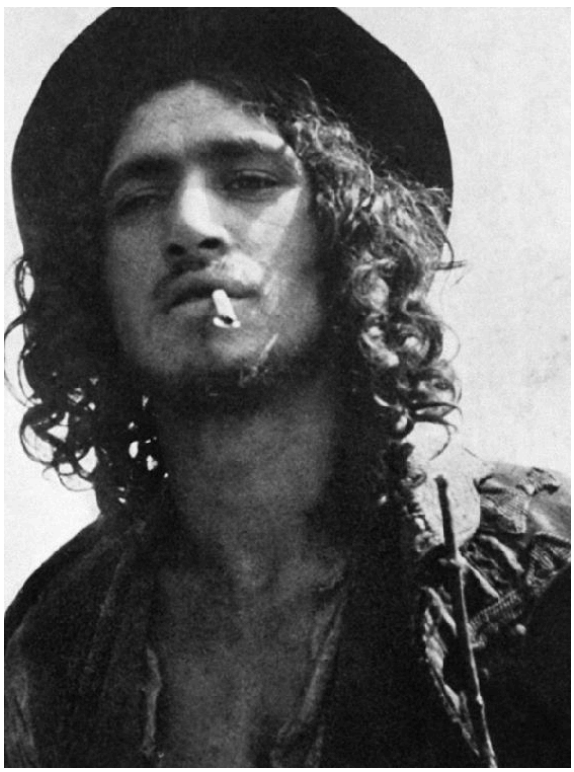

Lăieți cu părul lung

Dl C.I. Popp Şerboianu, în cartea lui *Les Tsiganes* (Payot, Paris, 1939, pp. 53–54) oferă

următoarele informaţii despre lăieţi. Ei se împart în paisprezece bresle, în funcţie de îndeletnicirea lor:

1. *Ursari*, dresori de urşi, care umblă pretutindeni, deşi e interzis de lege, cu urşi care joacă şi execută numere de dresură. Ei sunt nomazi, dar iarna locuiesc în colibe.

2. *Ciurari*, care fac măturişi perii.

3. *Căldărari,* căldărari, spoitori.

4. *Fierari,* fierari, potcovari.

5. *Cositorari (costarari),* tot căldărari sau spoitori, veniţi din Turcia. Se spune că ar semăna cu armenii.

6. *Rudari, blidari* sau *lingurari*, care fac furci şi linguri de lemn. Femeile îşi poartă sânii dezgoliţi şi adeseori sunt goale până la brâu. Am văzut un asemenea trib lângă Mostar, în Herţegovina.

7. *Potcovari,* fierari, potcovari.

8. *Spoitori,* zugravi de case.

9. *Meşteri lăcătuşi,* fierari care vând chei şi drugi de fier.

10. *Lăutari,* muzicanţi.

11. *Vânzătoare*, florărese şi vânzătoare de seminţe.

12. *Vrăjitoare,* vrăjitoare şi ghicitoare.

13. *Văcsuitori de ghete,* cârpaci.

14. *Salahori,* muncitori folosiţi în construcţii.

Există şi alţi ţigani, *vătraşii*, cei care posedă o vatră, adică o locuinţă. Cei mai incorigibili dintre toţi, *netoţii*, au plecat şi trăiesc acum în Ungaria şi Rusia, deşi uneori îşi mai fac apariţia în România. Dl Popp Şerboianu îi suspectează pe netoţi de canibalism. Douăzeci şi unu de netoţi şi şeful lor, Kolomon Jona, au fost condamnaţi pentru această crimă la Praga, nu mai devreme de mai 1929. Dl Popp Şerboianu are şi alte dovezi în sprijinul acestei acuzaţii.

Până la urmă, doar foamea a fost cea care ne-a izgonit de la bâlci. A fost cea mai minunată experienţă de acest gen pe care am avut-o vreodată. Nu că acest bâlci ar fi fost cel mai bun

sau mai vestit din ţară. Marile târguri de cai din Moldova trebuie să fie mult mai mari şi mai importante. Ele durează vreo trei zile, iar ţăranii şi ţiganii străbat mari distanţe ca să ajungă aici. Marile bâlciuri din Moldova şi Transilvania sunt demne de interesul pictorilor şi al muzicienilor. Căluşarii, care au făcut senzaţie la Londra, la Congresul de dansuri populare de acum trei ani, au venit din sate îndepărtate, care sunt căutate sau care mai intră în legătură cu lumea largă doar prin aceste bâlciuri de cai sau de vite. Acestea sunt o minunată sursă de inspiraţie pentru pictori, muzicieni sau producători de filme. Poate în Apus n-a mai rămas nimic atât de pitoresc ca un bâlci românesc. Fantasticele exemplare umane, adeseori splendide, aparţin multor neamuri şi poartă, într-o varietate de culori pe care le întâlneşti doar la florărese, cele mai frumoase costume din toată Europa. Printre aceştia, cu puţin noroc, poţi întâlni câţiva lăieţi. Până nu-i vezi, nu poţi să crezi că există. Nici măcar domnul Popp Şerboianu nu a putut să precizeze căreia dintre cele paisprezece categorii aparţin ţiganii pletoşi. Cât despre geambaşi, aceştia nu sunt menţionaţi în nici una dintre cele paisprezece categorii.

Sper, totuşi, că aceştia nu sunt lăieţi, ci aparţin categoriei şi mai rar întâlnite a netoţilor.

Aşa cum am mai spus, foamea a fost cea care ne-a făcut să plecăm de pe pajişte. Nu peste mult timp am părăsit şoseaua şi ne-am trezit în mijlocul câmpului, pe un drum noroios şi cu făgaşe atât de adânci lăsate de căruţe, încât satele aflate la vreo două-trei mile păreau să fie hăt departe. Aveam de trecut prin patru sate şi după un timp nesfârşit, când am făcut doar două mile, numărul lor a scăzut la trei; după o altă eternitate, la două şi, în sfârşit, la unul, iar în zare s-a ivit din câmpie un zid de hotar sau zidul unui parc. Chiar după ce am ajuns aici, a trebuit să traversăm tot satul; la capătul său, porţile larg deschise şi o alee cu pietriş ne-au adus

la Măneşti. Un grup de muzicanţi aşteptau să ne întâmpine. În faţa noastră erau răzoare cu *Canna indica*, roşie şi galbenă, dincolo de care a apărut casa.

Conacul Măneşti, locuinţa ospitalierei noastre prietene, prinţesa Callimachi, a fost reconstruit de bunicul ei, pe proprietatea familiei, cu aproximativ şaizeci de ani în urmă. În felul său e un monument al vremii şi mai cu seamă unul ce nu poate fi modificat. Verande maure şi un turnuleţ din şipci zăbrelite constituie un preludiu spre interior, care e mobilat în mare parte de furnizorul sau ebenistul lui Napoleon al III-lea şi are ştampila patronajului imperial aplicată sub multe fotolii şi sofale. Interiorul este aproape în întregime *second Empire,* iar ciudăţenia lui esenţială sau urâţenia nu-l fac mai puţin interesant. Parcul de la Măneşti aparţine unei generaţii anterioare. Are un lac şi sălcii plângătoare şi chiar câteva mici temple clasice. E tipul de parc întâlnit în multe dintre nuvelele lui Turgheniev, prevăzut cu un conac sau *manoir* în care doamnele citeau Byron şi tocmai îl descopereau pe Chopin. E posibil ca şi conacul să fie rusesc prin atmosferă şi, ca alte lucruri din România, să amintească de Riviera Crimeii, de Ialta ori de Alupka, castelul gotic construit de Blore pentru prinţul Voronţov. Românească era cu siguranţă calitatea excelentă a dejunului îmbelşugat care ni s-a servit. Se făcuse târziu când maşinile noastre au pornit în ultima parte a călătoriei.

Puţin mai târziu am ajuns din nou la şosea, iar suprafaţa ei netedă a făcut ca distanţa să scadă repede, milă după milă, în drum spre Bucureşti. Luminile din zare, tot mai puternice, anunţau apropierea de capitală. Puteam vedea antenele unei staţii de radio prin şirul de copaci: o imensă fântână arteziană, demnă de Roma, împodobită cu un mozaic modern de bună calitate, opera, după cum mi s-a spus, a unei sculptoriţe, marca

începutul unui minunat bulevard umbrit, şoseaua Kiseleff, pe care urma să o cunoaştem atât de bine în scurtă vreme. După câteva clipe, fără să vedem nici o prăvălie sau vreun tramvai, am cotit pe o alee cu pietriş şi ne-am oprit în faţa unei clădiri care semăna cu frumoasele case din Avenue du Bois. Era numărul 17 de pe şoseaua Kiseleff, locuinţa noastră bucureşteană.

Note

5. Personaj de *commedia dell'arte*.

6. Regele Ungariei (1130–1162).

7. Deveniţi în româneşte „saşi", denumire preluată în secolul al XIV-lea, odată cu sosirea coloniştilor din Saxonia.

8. În româneşte „şvabi", populaţie din Banat colonizată târziu, în secolul al XVIII-lea.

9. La început au fost, fireşte, catolici, deveniţi protestanţi după Reformă.

10. Mai cunoscut e numele Dumbrăveni.

11. În textul arab, pentru păstrăvi este folosit cuvântul *bastrofos*, transcris apoi şi cu litere greceşti. Paul de Alep se referă la Tarabulus az-şam – Tripoli din Siria. Ambele explicaţii se datorează notelor din versiunea românească a însemnărilor de călătorie ale lui Paul de Alep, din care a fost preluat şi fragmentul prezent şi care au fost publicate în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VI, Partea I, Paul de Alep, Studiu biobibliografic şi traducere de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, p. 183.

12. Este vorba de cula Duca.

13. În forma lui actuală, datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. De fapt, a fost precedat de o cetate, probabil din lemn, ridicată între 1211 şi 1215 de cavalerii teutoni.

14. Informaţie inexactă. Bisericuţa de lemn, datată 1731, a fost donată în 1928 de locuitorii satului Luciu din valea Mureşului reginei Maria, „bunei noastre regine văduve, pentru ca să o aşeze lângă castelul din Bran".

2

Prima impresie pe care ţi-o lasă Bucureştiul vine de la imensa suprafaţă pe care se întinde. Aceasta deoarece vezi atâtea case care au propriile grădini. Din această cauză, Calea Victoriei, strada principală a Capitalei, este lungă cât Oxford Street şi Regent Street puse cap la cap. Poţi să cinezi la un restaurant chiar peste drum, ori, dimpotrivă, eşti nevoit să traversezi tot oraşul ca să mănânci. Cu taxiul, poate să-ţi ia tot atâta timp cât ai nevoie ca să traversezi Gran Canale cu gondola. Prin urmare, Bucureştiul e un oraş mereu extins şi dilatat. La fel e şi timpul în viziunea locuitorilor săi, numai că nu apuci să crezi aşa ceva, într-atât de repede trece.

E o chestiune de temperament şi de climă. Vara e la fel de cald ca în India. De la miezul zilei şi până la cinci după-amiază nu poţi avea nici o activitate. Abia atunci, sau mai târziu, îşi încep prăvăliile programul din a doua parte a zilei şi nu se închid până pe la nouă sau zece seara. Prin urmare, cina se ia după zece şi nimănui nu-i trece prin cap să meargă la culcare. Aceasta e încă o explicaţie pentru puzderia de restaurante şi cafenele, care, la rândul lor, în-curajează astfel muzica populară, fără de pereche, ale cărei acorduri îţi rămân multă vreme întipărite în minte. Desigur, clima nu îngăduie tot timpul această temperatură.

Toamna, care e cel mai frumos anotimp şi durează uneori până la sfârşitul lui decembrie, e urmată de o iarnă cu nămeţi uriaşi, numai buni de mers cu sania. De fapt, ne putem gândi la clima din Sevilla şi Sankt-Petersburg – dacă e vorba de Bucureşti şi de plăcerile sale languroase, trebuie să rostim neapărat Sankt-Petersburg şi nu Leningrad – la clima din Sevilla şi Sankt-Petersburg într-un singur oraş. Aceasta explică ritmul Bucureştiului, diferit de cel al oricărui alt oraş.

Când m-am hotărât să merg în România, am fost sfătuit de multă lume să văd mai întâi ţara şi apoi capitala. După unii, Bucureştiul nu e mai mult decât o copie slabă a Parisului. În realitate, Bucureştiul nu are nimic de a face cu Parisul, exceptând câteva magazine de modă. Şoseaua Kiseleff poate aduce întru câtva cu Avenue du Bois, dar şirurile de castani ce mărginesc ambele laturi o diferenţiază de aceasta. Şoseaua Kiseleff, numită astfel după generalul care a guvernat România în timpul ocupaţiei ruseşti din 1832[15], duce direct în Calea Victoriei. Dacă mergi cam o oră pe aceste două străzi, începi să înţelegi treptat personalitatea Bucureştiului.

Nu e vorba doar de clădirile mai impozante ridicate în mijlocul unor grădini. Aproape fiecare casă are mai mult loc în jurul ei decât în orice alt oraş. Aceasta îngăduie utilizarea generoasă a spaţiului pentru curţi interioare, acareturi, grajduri şi altele, sporind, desigur, pitorescul tihnit al locului. Există din păcate şi semne de cumplită sărăcie. Nici un oraş nu poate creşte rapid până la o populaţie de şapte sute de mii de locuitori fără ca dezvoltarea să nu fie însoţită de mizerie. Construcţiile noi răsar de fiecare parte a străzilor. Dacă priveşti în jos din grădina amenajată pe acoperişul unui bloc modern, ai parte, în toate direcţiile, de priveliştile şi de zgomotele caracteristice şantierelor de construcţii. Unele clădiri sunt chiar exemple reprezentative ale stilului modern în arhitectură. Din fericire, graţie suprafeţei generoase pe care se întinde oraşul, această reconstrucţie nu a antrenat distrugeri importante ale vechilor clădiri. De fapt, personalitatea Bucureştiului este pusă în valoare de aceste noi îmbunătăţiri, deşi, de la un moment nu prea îndepărtat, orice îmbunătăţire devine distrugere.

Calea Victoriei, trebuie să precizez, nu este un bulevard generos, mărginit de şiruri de copaci, aşa

cum par să sugereze remarcile anterioare. E la fel de îngustă ca Bond Street şi se arcuieşte de câteva ori. Începutul ei dinspre Şoseaua Kiseleff e dezamăgitor. Pare tern şi neînsemnat. Nu vezi decât case mici şi nici un magazin. Seamănă cu o stradă liniştită dintr-un oraş oarecare, cu excepţia şirului neîntrerupt de automobile. Apoi, treptat, se arată vederii clădiri frumoase, un minister după altul mărginesc strada şi treci de Palatul Regal şi Teatrul Naţional, ajungând, în cele din urmă la cheiul râului Dâmboviţa. Aşa se înfăţişează geografia Bucureştiului. E destul de simplă, iar tot ce prezintă un anume interes se află în dreapta sau în stânga Căii Victoriei într-un perimetru destul de îngust pe fiecare parte.

Trăsăturile Bucureştiului constau în personalitatea sa, nu în monumente. Chiar şi aşa, sunt câteva biserici care merită să fie văzute. De pildă, biserica spitalului Colţea, aparţinând odinioară unei mânăstiri ce a fost distrusă, este un exemplu interesant al stilului bizantin provincial din secolul al XVIII-lea. Are o pictură murală de bună calitate şi multe ornamente aurite şi sculptate în piatră. Altele sunt Biserica Doamnei, ridicată de un Cantacuzino, Stavropoleos şi, în special, biserica patriarhului Antim, datând din 1715, cu minunate sculpturi în piatră. În afara oraşului şi necesitând un permis special, deoarece clădirile sale au fost transformate în închisoare, e mânăstirea Văcăreşti, cea mai interesantă privelişte din Bucureşti, cu un frumos portic de piatră, splendide coloane răsucite în interior şi o pictură în frescă extrem de interesantă. O frescă reprezentând Ierusalimul, situată în mijloc, e chiar un peisaj în maniera naivă modernă, executat, putem să ne gândim, de strămoşul lui Rousseau Vameşul. Şi cam asta e tot ce trebuie spus despre vechile monumente ale Bucureştiului, puţine la număr şi deja copleşite de construcţiile contemporane.

Această remarcă îi poate include şi pe locuitorii trecuţi şi actuali ai oraşului. E vorba de o ţară unde, nu cu mult timp în urmă, operele de artă constau în marea lor majoritate din costume şi covoare. Orice altceva cu un caracter, să zicem, mai permanent, a fost distrus în neîntreruptele războaie şi conflicte şi în orice caz nu se afla în siguranţă, cu turcii în apropiere. Mai mult decât atât, imperiul turcesc, cea mai mare putere din Europa în secolele XVI–XVII pe planul bogăţiilor materiale, şi-a lăsat amprenta orientală asupra ţării şi locuitorilor ei. Turcii moşteniseră splendoarea vestimentară de la Bizanţ. Exista, de pildă, chiar unul dintre corpurile de pază ale sultanului, peicii, un corp de halebardieri cu plete, a căror uniformă cobora direct din cea afişată la palatele Paleologilor. Aceştia purtau o pălărie în forma unui trunchi de con, având în vârf o pană triplă. În drumurile sale prin Constantinopol, sultanul era urmat de o suită de la Curte, ale cărei splendori vestimentare desfid orice încercare de descriere. Atunci când, în secolul al XVIII-lea, prinţii fanarioţi, provenind din familii greceşti din Fanar – cartierul grecesc din Constantinopol – au fost trimişi să domnească în cele două principate din Moldova şi Valahia, au adus cu ei obiceiurile şi veşmin-tele din oraşul lor de baştină, fiind la curent şi cu oarece noţiuni de cultură şi maniere franţuzeşti. Ei au adus mai cu seamă veşmintele de la curtea sultanului. Digresiunea noastră are scopul de a atrage atenţia asupra costumelor extraordinare pe care le vedem în toate vechile portrete de familie din România.

Aceasta ne aduce la consideraţii asupra familiilor nobile, sau boiereşti, din Moldova şi Valahia. Cantacuzinii sunt singurii descendenţi ai împăraţilor bizantini cu acelaşi nume: Brâncoveanu, Kretzulescu, Filipescu, Ştirbey, Văcărescu, Băleanu sunt familii de origine valahă; Catargi, Balş, Callimachi sunt din Moldova; Ghika

sunt albanezi la origine; familiile Mavrocordat, Suţu sunt fanarioţi din Constantinopol, iar Rosetti, Moruzi şi cei cu neobişnuitul nume de Regoli di Roma sunt fanarioţi de origine italiană din insulele greceşti ce fuseseră mai înainte veneţiene, ca de pildă insula Naxos. Această tradiţie a bogăţiei moştenite şi a luxului face din România o ţară diferită de Bulgaria vecină, de vechea Serbie sau Grecia modernă. În acelaşi timp, complexitatea diferitelor neamuri din care e alcătuită România modernă devine evidentă în această ascendenţă încâlcită.

De-a lungul secolului al XVIII-lea, Iaşiul a fost capitala prinţilor fanarioţi trimişi să domnească în Moldova. În cele două principate, Iaşiul era oraşul cel mai important. Prin comparaţie, Bucureştiul era mult mai mic. Fie că erau din Moldova sau Valahia, trebuie să ne gândim că boierii trăiau, împreună cu nenumăraţii lor slujitori, în ceea ce am putea numi locuinţe temporare. Cu foarte puţine excepţii, nu poţi întâlni nimic comparabil cu măreţele clădiri aflate în vestul Europei, în oraşe sau la ţară. O casă era ridicată ca să reziste câţiva ani şi era refăcută de fiecare generaţie. Averile lor constau, aşa cum am spus, din covoare, veşminte rafinate şi bijuterii. La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea au fost construite în Moldova câteva conace, ca Bozienii, sau Stânca, în stilul numit Adam, la modă în vremea ţarului Pavel I, după modelul caselor coloniale din America. Nu există nici un castel sau o casă veche. Un prinţ fanariot domnea doar datorită capriciilor sultanului, suzeranul său, şi se afla în pericolul permanent de a-şi pierde viaţa, dacă era chemat la Constantinopol şi i se cerea să-i dea socoteală stăpânului. Prin urmare, tentaţia dominantă era să agonisească sume de bani cât mai mari, cât mai repede cu putinţă. Mulţi ajungeau să domnească de câte trei-patru ori. Într-atât de neobişnuită era situaţia de la Bucureşti şi mai cu seamă de la Iaşi,

în cursul secolului al XVIII-lea. Boierii locali stăteau cât mai mult pe la conace. În cele două capitale modul de viaţă era în întregime oriental. Există o relatare a unui călător englez de pe la 1818, a unei audienţe la domnitor, în Bucureşti, în care acesta e descris intrând în încăpere sprijinit de subsuori de câte un servitor, conform vechilor tradiţii, de parcă era prea important să umble singur pe propriile picioare. Aşa erau regulile de protocol şi aşa se obişnuia la curtea turcească în vechime sau la curtea imperială de la Beijing. De remarcat, de asemenea, că prinţii fanarioţi nu aveau o armată permanentă. Pur şi simplu, nu li se permitea. Rangul le îngăduia o puzderie de servitori şi o mică gardă de oşteni albanezi care umblau îmbrăcaţi cu nişte straie spectaculos împodobite. Prinţul Matyla Ghika mi-a povestit cum un domnitor fanariot, din familia Mavrogheni, şi-a făcut intrarea oficială în Bucureşti într-o sanie trasă de doi cerbi cu coarnele aurite.

Dacă scoatem în evidenţă acest vechi fond oriental sau chiar bizantin al capitalei, este doar ca astfel să fie mai bine înţelese caracteristicile sale unice de astăzi. Deoarece trecutul Bucureştiului, sau acea parte a trecutului său care i s-a transmis de la Iaşi, este la fel de importantă pentru psihologia sa de astăzi tot aşa cum trecutul Romei, al Madridului, Londrei sau Sankt-Petersburgului este important pentru tendinţele lor şi aspectul lor contemporan. Dar, şi lucrul acesta nu poate fi negat, detaliile sale pitoreşti s-au dovedit irezistibile şi au cerut includerea lor de la sine.

Poate mărturia cea mai interesantă a acestor timpuri, în România, este portretul făcut de Liotard, aflat în proprietatea prinţului Jean Callimachi şi care este expus în locuinţa sa din şoseaua Kiseleff. E o raritate şi pentru tablourile lui Liotard, fiind o pictură în ulei, şi nu un pastel. Să amintim că Liotard, născut la Geneva, s-a stabilit pentru cinci ani la Constantinopol, unde a

lăsat să-i crească barba şi s-a înveşmântat după moda turcească. Acolo a fost invitat de Constantin Mavrocordat, domnitorul Moldovei, de origine fanariotă, şi apoi a călătorit până la Iaşi, în capitală, unde a rămas timp de zece luni. S-a întâmplat prin 1742–1743. La Iaşi a pictat portretul domnitorului, al soţiei şi al fiului acestuia, pe cel al patriarhului Ierusalimului, care se afla în vizită acolo, portretul prinţului Scarlat şi multe altele, iar toate se pare că au ars într-un mare incendiu care a distrus complet palatul de la Iaşi – cu excepţia portretului la care ne referim acum. Portretul prinţului Constantin Scarlat se păstrează totuşi graţie unei gravuri contemporane realizate după desenul în sanguină executat în pregătirea portretului. Pare puţin probabil ca portretul pe care îl reproducem să fie cel al domnitorului. Tânărul pe care îl reprezintă este imberb, ceea ce înseamnă că portretul a fost executat în vremea adolescenţei. Prin urmare, este posibil ca tradiţia familiei Callimachi să fie corectă, iar persoana reprezentată în tablou să fie fiul prinţului, Alexandru Mavrocordat, cunoscut drept Delim-bey, Nebunul, care avea să domnească la Iaşi mulţi ani mai târziu, între 1782 şi 1785.

Portretul e absolut fermecător. Poate, mai cu seamă graţie şalvarilor trandafirii pe care îi poartă tânărul. Dar aici ne putem întreba dacă nu era chiar costumul turcesc pe care îl purta Liotard. Ni se spusese că şi-a lăsat barbă şi că a început să poarte acest costum neobişnuit pentru care i s-a dus vestea în toată Europa pe când lucra la Iaşi. Prin urmare, el adoptase costumaţia şi barba unui boier moldovean al vremii, iar în autoportretul în care poartă veşmintele cu pricina avem reprezentarea lor perfectă. Mai poate fi întâlnit în alte portrete moştenite de prinţesa Callimachi de la strămoşii ei Văcăreşti; reproducem unul dintre ele, e plin de personalitate. Reprezintă un boier bătrân, fără un ochi, purtând un işlic enorm de blană, împodobit

cu o pană roşie, însemn al dregătoriei. Şi aceasta era o moştenire a tradiţiei turceşti sau bizantine. Cei care au văzut mozaicurile din moscheea Kariye din Istanbul îşi amintesc cu siguranţă silueta îngenuncheată a marelui logofăt Theodor Metochitis închinându-i lui Isus chivotul bisericii şi purtând un uriaş turban dungat, însemnul dregătoriei. Acest personaj a murit în 1322, iar costumele de curte purtate în Moldova şi Valahia până la 1848, chiar după trecerea de la Paleologi la Osmanlâi, rămân în aceeaşi vie tradiţie.

Prin urmare, nu e lucru obişnuit să ţi se arate chipul unei tinere domniţe, pictată undeva prin 1810, şi să ţi se spună că ea este fiica unuia dintre boierii al căror portret e reprodus. În plus, acest portret, care aminteşte întru câtva de Goya, e remarcabil şi prin splendida diademă din rămurele bătute cu diamante pe care o poartă. Deşi a fost executat fără îndoială în deceniul 1800–1810, portretul nu e nicidecum convenţional în privinţa vestimentaţiei. În plus, tânăra domniţă are şi sprâncenele împreunate[16], atât de admirate în această ţară, care pentru noi par la fel de speciale ca trăsăturile unui hindi sau rajput. Şi această particularitate este pur orientală şi nu-şi are echivalent în nici o ţară din Apus. Ni s-a spus că mai poate fi întâlnită la descendenţii câtorva vechi familii, în special la Ştirbey.

Experienţa prilejuită de vederea acestor vechi portrete, care vor stârni curând un interes proaspăt pentru orice privitor, trebuie trăită într-o casă literalmente înţesată cu ele, pe care o putem numi muzeul de familie al domnului Manu. Acest domn a colecţionat toate portretele posibile ale membrilor familiei sale în această perioadă, iar atunci când erau inaccesibile a comandat copii sau le-a copiat chiar el. Rezultatul energiei sale este una dintre cele mai interesante colecţii din România. Tablourile sunt pasionante pentru cei care studiază istoria costumului sau istoria

gustului. Am văzut mai multe portrete feminine, de aceeaşi mână care a pictat acel Goya oriental pe care tocmai l-am amintit. Sunt de o frumuseţe rară şi deţin într-adevăr un loc deosebit printre portretele de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Şi mai remarcabile sunt în această casă portretele bărbăteşti. E aproape de neconceput că aceşti boieri în straiele lor tivite cu blană şi cu uriaşele işlicuri sunt de la începutul secolului al XIX-lea. Sunt căciuli de blană înalte de patru-cinci picioare, iar în cazul unui bărbat înalt, dacă le adăugăm celor şase picioare ale staturii sale, ajungem la o înălţime de zece picioare, un fel de colos bărbos, în orice caz o apariţie fantastică. Bărbaţii tineri, într-o epocă echivalentă în Regatul Unit cu aceea a filfizonilor Regenţei, au inventat un acoperământ de cap în formă de bulb, care a ajuns la modă, un soi de căciulă de blană, asemănătoare cu un comanac de popă grec, doar că era mai rotundă, aducând mai degrabă cu mitra unui mitropolit rus. Aceasta era însă ultimul semn de decadenţă, ultima zvâcnire a tradiţiei. La generaţia următoare, aşa cum am spus, acest costum tipic a dispărut cu totul, punându-se astfel capăt unei dezvoltări lente de aproape cincisprezece veacuri.

Boieri din familia Văcărescu

Portretul prinţesei Elisabeta Ipsilanti

Pe sub aceste straie îmblănite se purtau magnifice brocarturi. Şi în acest caz putem vorbi de o tradiţie turcească sau bizantină. Adeseori, aceste mătăsuri şi brocarturi sunt minunat redate în portrete, iar ţesăturile lor înflorate merită atenţia designerilor vestimentari profesionişti. Artiştii care au pictat aceste portrete rămân însă un mister. Un tablou din colecţia domnului Manu e semnat cu un

nume asemănător cu Hayer, scris în caractere gotice. Prin urmare e posibil ca artistul să fi fost vienez şi probabil a trăit vreme îndelungată în România, dacă judecăm după numărul lucrărilor executate. Acest subiect merită să fie cercetat de cineva care dispune de timp şi trăieşte în această ţară. Nu se ştie nici dacă e acelaşi penel care le-a pictat pe femeile ce amintesc de Goya. Oricum, în aceste cazuri e mâna aceluiaşi artist. Deoarece portretele boierilor par să fie executate atât de asemănător, încât parcă ar fi semnate de acelaşi pictor, la date cuprinse între anii 1760 şi 1820, este evident că trebuie să fi fost mai mulţi artişti care au lucrat în acelaşi timp, poate chiar mai mult de o generaţie. Boierii insistau asupra asemănării şi reprezentării exacte a trăsăturilor, precum şi asupra detaliilor semnificative ale costumelor. Chiar în ciuda acestor reguli încremenite, au fost pictori, veniţi probabil de la Viena, aşa cum am mai spus, cu suficientă personalitate ca să realizeze aceste portrete atât de interesante. Ele constituie o parte importantă a istoriei României, iar numele autorilor lor ar trebui să devină cunoscute. Aproape că nu mai există acum alt loc în lume unde s-ar îngădui ca pictori de calitatea acestora, cu lucrări atât de atrăgătoare şi interesante, să rămână în uitare.

În timp ce acest subiect rămâne în discuţie, trebuie să menţionăm poate singurul artist care a lăsat urme în România. Mă refer la Louis Dupré, un elev al lui David şi autorul unei cărţi încântătoare, *Călătorie la Atena şi Constantinopol,* publicată în 1819. Acest album are litografii color ce pot fi considerate capodopere ale genului şi în acelaşi timp e unic, oferind singura reprezentare în artă a lui Ali, paşa de la Iannina, şi a curţii sale atât de neobişnuite. În acest album poate fi văzut plutind într-un soi de reverie, cu narghileaua într-o mână, imaginându-şi probabil viitoarele torturi la care să-şi supună prietenii şi duşmanii. El lunecă

pe apele lacului Iannina, în caicul său pictat, însoţit de doi tineri greci sau albanezi, cu păr buclat, de o frumuseţe ce dă de bănuit. La sfârşitul volumului, Dupré ne oferă un desen reprezentând tabăra voievodului moldovean şi aminteşte portretele pe care le-a făcut unor familii, printre care Suţu. E foarte probabil ca lucrările sale să mai existe în România. Nu a stat mult în Principate şi s-a întors la Paris, unde a murit tânăr, în 1837. Louis Dupré a rămas un artist minor, dar a fost un desenator impecabil, în special de costume.

După Dupré, lista artiştilor străini care au vizitat România e completată de un alt francez, Raffet, pictorul militar, care a călătorit în Moldova împreună cu patronul său, prinţul Demidoff, la jumătatea veacului al XIX-lea şi a lăsat multe litografii în alb-negru reprezentând scene din această ţară. E mai mult decât probabil că o cercetare mai stăruitoare ar descoperi desene ale unui artist şi mai mare, Constantin Guys, care a fost corespondent de război al publicaţiei *London Illustrated News* în timpul războiului din Crimeea. E aproape sigur că a vizitat Iaşiul în timpul misiunii sale, deoarece armata franceză era încartiruită la Varna, pe ţărmul Mării Negre. Se spune, dacă această presupunere e corectă, că sosirea în Moldova a lui Constantin Guys a avut loc cu zece ani prea târziu ca să deseneze costumele care se purtau până în 1848. Cu siguranţă acestea i-ar fi stârnit talentul şi imaginaţia. La fel de sigur este şi că i-ar fi desenat pe haiduci şi pe cei din gărzile albaneze, odată cu moda franceză adusă de tinerii emancipaţi ai vremii. Caii şi trăsurile Bucureştiului ar fi fost şi ele subiecte aproape special inventate pentru penelul lui Guys.

Există mai multe descrieri ale capitalei, datând de la mijlocul veacului trecut, în care apar extraordinarele contraste care puteau fi observate pe străzile sale. Cai şi trăsuri ce ar fi constituit o

mândrie pentru Hyde Park sau Prater treceau la câţiva paşi de şandramale ce nu păreau bune nici de ţinut animale. O doamnă şi un domn înveşmântaţi după ultimul strigăt al modei pariziene se preumblau alături de un ţigan pe jumătate despuiat. Puteai să vezi neguţători armeni, turci şi greci, evrei şi ruşi, fiecare uşor de recunoscut după straiele proprii. Mai către sfârşitul secolului, după 1881, anul în care Bucureştiul a fost declarat capitala regatului, creşterea importanţei şi bogăţiei sale nu a atenuat, ci mai degrabă a accentuat aceste contraste. S-a înfiripat o viaţă socială scăldată în lux, total nepăsătoare faţă de sărăcia crescândă din jur. Reflectarea acesteia poate fi constatată într-o carte ciudată, greu de găsit chiar în propria ţară. Ea constă dintr-o colecţie de paragrafe cu tematică socială scrise în franţuzeşte pentru ziarul la modă pe la începutul anilor optzeci. În fiecare săptămână era câte un spectacol de gală la Operă, iar o reprezentaţie cu *Norma, Ballo in maschera* sau *Don Pasquale* devenea prilejul unor baluri sau supeuri grandioase. Limbajul sofisticat pe care îl foloseşte această carte bizară, cu un inventar al bijuteriilor şi toaletelor afişate, sau al florilor şi modului în care erau decorate mesele, creează senzaţia că e deplasat şi ridicat pe un alt plan, îndată ce îţi dai seama de aceste discrepanţe ascunse. Cărţulia cu pricina e un comentariu de modă total exotic sau oriental; nu e literatură, ci aproape literatură, sau, mai precis, note pentru literatură. Aşa cum sunt cărţi ce nu ar fi putut fi scrise fără ajutorul unui compendiu de date sau al unui ghid, acest volumaş greu de găsit are o legătură îndepărtată, de calitate inferioară, cu Marcel Proust. Aşa e materialul cu care şi-a hrănit inteligenţa şi probabil fărâma de asemănare cu Monsieur de Charlus arătată de autorul său poate fi o mărturie de calitate. Parfumul greu al paginilor, lipsite de noimă şi

presărate cu tot soiul de cifre, stăruie în fiecare imagine ce îţi evocă Bucureştiul anilor 1880.

Aşa cum am pomenit şi aici, Bucureştiul este o combinaţie de multe influenţe; ruseşti, franţuzeşti, vieneze, turceşti, fanariote. Moda şi luxul erau franţuzeşti, muzica balurilor venea de la Viena, extravaganţa şi risipa erau ruseşti, această ţară fiind vecină cu România, în timp ce toate trăsăturile orientale îşi au originea în fondul pe care l-am descris în paragrafele anterioare. Să ne gândim la şoseaua Kiseleff într-o seară de vară, când trăsurile treceau în galop dintr-un capăt în altul al bulevardului. Toată lumea ştia cui îi aparţineau echipajele, în timp de demimondenele capitalei treceau în luxul lor singuratic, care provoca sen-timente contradictorii persoanelor pe care le întâlneau. Pasul era iute, dar nu impetuos, căci doar tinerii filfizoni îşi mânau caii în galop, la fel cum, o generaţie mai târziu, vor face acelaşi lucru cu maşini de curse, pe care le vor conduce cu motorul turat la maximum şi ţevile de eşapament urlând. Cam aşa era strălucirea mondenă a unei seri de vară din anii optzeci şi nouăzeci, urmaţi de primul deceniu al veacului acesta, de fapt cei mai buni ani ai unei vieţi. Era o atmosferă probabil nemaiîntâlnită în nici o altă capitală din Apus, graţie influenţelor venite din Fanar, ori chiar de la Cairo, a moleşelii cu nuanţe sud-americane, a luxului aproape mexican cu care erau împodobite şeile şi harnaşamentele. Toate acestea erau poate lipsite de noimă, dar ne gândim doar la spectacolul atrăgător pentru priviri.

Cât despre viaţa de zi cu zi în Bucureşti, cotidianul care-ţi consumă viaţa, şi aceasta are o calitate care trebuie exprimată în cuvinte. Tocmai totalitatea acestor caracteristici diferite îi alcătuiesc atmosfera. Muzica populară joacă aici un rol important, dar rândul muzicii încă nu a venit. Să amintim influenţele primare sau superficiale ale Orientului – paharul cu apă, de

pildă, şi şerbetul de trandafiri pe care îl găseşti pe la trei-patru dimineaţa în dormitor. Aceasta e o moştenire din vremuri nu prea îndepărtate, când apa de izvor era un lux. În Turcia şi în Grecia, la ţară, un pahar cu apă bună încă mai constituie cel mai mare lux care poate fi oferit. Cât despre şerbetul de trandafiri, acesta e o linguriţă plină cu o pastă lipicioasă, trandafirie fireşte, aşezată pe o farfurioară de sticlă. Are un gust delicios, precum văzduhul înmiresmat de la Kazanlîk, valea trandafirilor de sub culmile îndepărtate ale munţilor Rodopi, unde se distilează uleiul de trandafiri; alteori, în loc de şerbet, găseşti dulceaţă de cireşe sau mure. Şerbeturile se prepară în casă şi nu le poţi cumpăra din prăvălii. Mi s-a povestit că în casele unor vechi familii româneşti se făcea o pastă din petale de lotus, dar acest şerbet pare să fi dispărut de mult. Dacă aceste ultime delicateţuri din lungile seri fierbinţi de vară sunt o dovadă vie a unor vremuri trecute, tot aşa este şi perechea de albanezi ataşaţi casei în care locuiam. Existenţa lor, petrecută după cum se părea într-o confortabilă sinecură, era o mostră a fidelităţii faţă de stăpânii lor. Aceşti aşa-numiţi „haiduci albanezi“ nu mai pot fi întâlniţi în nici o altă ţară din Europa, cu excepţia României, unde câteva familii încă îi păstrează. Cei doi albanezi despre care vorbim ar putea fi descrişi ca ediţii *in octavo* ale regelui Fuad al Egiptului, el însuşi de origine albaneză şi având exact aceleaşi trăsături fizice. Gazdele mele avuseseră întotdeauna în slujbă albanezi. Când doreau să se retragă din serviciu şi să meargă acasă, trimiteau întotdeauna pe cineva din familie sau din clan în locul lor, astfel încât resursele lor erau inepuizabile. Totodată, călătoria întortocheată de la Bucureşti, coborând pe Marea Neagră, prin Bosfor, Atena, Corfu, iar de acolo la Tirana sau Elbasan, trebuie să fi fost de-a dreptul istovitoare.

În Bucureşti poţi petrece nenumărate ceasuri foarte plăcute căutând covoare. Pe cheiul

Dâmboviţei sunt tarabe unde se vând acestea, iar marfa e expusă în aer liber, ca la bâlci. Aici poţi oricând găsi un covor foarte drăguţ care nu costă mai mult decât echivalentul a 6–7 şilingi. În acest caz e vorba de covoare locale, cu cele mai simple modele; dar şi la această categorie poţi să descoperi exemplare ex-traordinare din veacul trecut, cu modele florale de o dificultate şi de o complexitate fantastică, sau rame împletite elaborat, care au în centru imaginea unui pudel sau a unui saint-bernard. Cele mai frumoase covoare sau chilimuri se găsesc, fireşte, în magazine specializate, dar, deşi preţurile sunt departe de a fi ridicate, un splendid covor oltenesc costând nu mai mult de zece lire în monedă englezească, numărul lor e foarte limitat. După îndelungi căutări în magazinele bucureştene, am găsit de vânzare doar patru covoare olteneşti. Aceasta deoarece zona în care sunt lucrate e foarte restrânsă, iar majoritatea exemplarelor de calitate au fost cumpărate cu multă vreme în urmă de colecţionari.

Covoarele româneşti se împart în două mari categorii – olteneşti şi basarabene. Oltul e un râu care vine din Transilvania şi curge în apropiere de Hurezi şi Cozia, spre sud, vărsându-se în Dunăre. Colectează majoritatea apelor din bazinul Alpilor transilvani, iar zona din care vin covoarele e alcătuită în general din văi pastorale. Perioada de glorie a acestor covoare pare să fi fost între 1790 şi 1860. Adeseori, culorile lor sunt minunate armonii de roşu şi albastru, rivalizând în delicateţe cu culorile celor mai frumoase covoare de Ghiordez, numai că aici avem de a face cu o îndrăzneaţă delicateţe, de nuanţe pure de roşu şi albastru. Modelele pot fi comparate cu o risipă de flori; ele arată ca nişte flori presărate pe jos, nu făcute buchet sau într-un aranjament anume. Există fie o singură floare, fie câte două-trei, legate în mănunchi, cu o bordură pe un alt fond, alcătuită din mici crenguţe aranjate simetric. Spaţiile dintre

aceste grupuri florale, în desenul principal al covorului, sunt menţinute la culoarea de bază şi nu sunt umplute cu înlănţuirile şi arabescurile covoarelor persane. Aşadar, covoarele olteneşti sunt mai îndrăzneţe şi mai puţin finisate în privinţa desenului în comparaţie cu covoarele turceşti sau din Caucaz. Pe de altă parte, în acelaşi timp sunt mai delicate şi mai curajoase în combinarea culorilor, ceea ce-i face pe mulţi să le prefere tuturor celorlalte covoare, cu excepţia celor mai valoroase produse ale artei ţesutului din Persia.

Covoarele basarabene sunt total diferite şi sunt poate mai bine cunoscute în Anglia. Să amintim că Basarabia a fost o provincie rusească între 1812 şi 1918. Populaţia sa – înainte de 1812 a aparţinut Moldovei, învecinându-se cu Polonia, Ucraina şi ţinuturile tătăreşti – e un amestec diferit de cel al Valahiei, din care face parte Oltenia. Covoarele basarabene sunt ceva mai târzii decât cele olteneşti şi datează, cu aproximaţie, din anii 1815–1860. Se disting de cele mai multe ori prin fondul negru pe care e ţesut modelul, iar acesta se aseamănă uneori cu acele covoare englezeşti cusute cu acul din perioada georgiană, numai că fondul negru e pus mai bine în valoare, iar modelele florale sunt mai îndrăzneţe şi neconvenţionale. De fapt, un covor basarabean de calitate arată că vine dintr-o ţară a covoarelor; un covor englezesc cusut cu acul aminteşte întotdeauna, în ciuda frumuseţii lui, că reprezintă distracţia doamnelor în casa cărora a fost lucrat. O altă influenţă în modelele basarabene vine şi din Odessa învecinată, unde ducele de Richelieu, care a emigrat acolo şi a întemeiat oraşul[17], a adus, se spune, pe unul dintre directorii manufacturii de la Savonnerie din Franţa lui natală, şi l-a înzestrat cu o manufactură locală de covoare. Prin urmare, poţi să întrevezi rafinamentul franţuzesc Empire la unele dintre cele mai complexe covoare basarabene. Cele mai frumoase exemplare sunt unice în felul lor şi pot fi

recunoscute dintr-o privire. Despre acestea poţi să spui de fapt că găseşti mai multe de vânzare la Londra decât poţi vedea în România. Ele au fost cumpărate de colecţionari ruşi înainte de război şi şi-au găsit drumul spre Londra sau Paris, cu mult înainte ca Basarabia să devină din nou o parte din România. Aproape că nu are rost să cauţi covoare basarabene în România, dar cele olteneşti pot fi încă găsite, ce-i drept destul de rar şi din ce în ce mai greu.

În afară de frumoasele covoare, mai poţi găsi în anticariatele din Bucureşti obişnuitele icoane, argintărie nu foarte specială şi, desigur, costume ţărăneşti, deşi nu în cantităţile în care acesea se vând, de pildă, la Budapesta, unde magazinele de artizanat, oricât de frumoase ar fi costumele şi podoabele de cap din Mezökövesd, sau cele de sărbători, sunt în număr atât de mare, încât au devenit de-a dreptul plicticoase. Prin contrast, la Bucureşti, această industrie nu a făcut suficiente progrese şi e nevoie de spirite întreprinzătoare pentru ca minunatele costume de la Rucăr, costumele săseşti din Transilvania, cele ale rutenilor din Bucovina, cele atât de distincte ale secuilor, costumele şvăbeşti din Banat, toată bogăţia artei ţărăneşti din România, cea mai splendidă şi mai strălucitoare din Europa, să devină accesibile, pentru a le achiziţiona sau studia. În egală măsură se poate spune şi că există un început de muzeu de artă populară. Cele câteva încăperi din şoseaua Kiseleff nu conţin decât primele tatonări de început. Există desigur posibilitatea de a face pentru arta populară românească ceea ce s-a întreprins pentru arta nordică la minunatul muzeu Nordiska din Stockholm sau la muzeul în aer liber de lângă Oslo. Covoarele olteneşti sau basarabene sunt doar un fragment din această uriaşă creaţie ţărănească şi constituie o parte care îşi găseşte oricând locul în mediile cele mai sofisticate. Arta ţesutului e doar o

mică parte dintr-o enormă fâşie reprezentativă pentru acest tip de creaţie, ce se întinde de la Marea Neagră până la Baltica, oferind pe drum arta huţulilor, sau a muntenilor polonezi din colţul lor îndepărtat de lângă Bucovina, şi sfârşind cu şorţurile brodate atât de elaborat din Lituania sau covoarele *rjivy* din Finlanda. Muzeul Nordiska, ce şi-a extins activităţile ca să cuprindă toate artele ţărăneşti ale Balticii, ar putea fi continuat şi completat de un muzeu la Bucureşti
care să acopere toată zona dintre Bucovina şi Dunăre, deoarece aceasta este cea mai bogată zonă din lume în costume şi arhitectură ţărănească, folclor şi, putem adăuga, muzică şi dansuri folclorice. Încă nu e prea târziu. Această artă e încă vie, şi fără prea multe dificultăţi sau cheltuieli, s-ar putea face un muzeu care ar fi, în felul lui, una dintre minunile vechii Europe.

A sosit momentul să vorbim şi de minunata colecţie de picturi de El Greco, aflate în posesia familiei regale. Multă lume a auzit deja de aceste picturi necunoscute până acum, graţie expoziţiei El Greco de la Paris, din toamna lui 1937, când ele au fost centrul atenţiei. Aceste picturi, nouă la număr, sunt împărţite între câteva palate regale, la Cotroceni, în Bucureşti, şi la Foişor, Peleş şi mai micul Pelişor, la Sinaia. Povestea lor e că au făcut parte din colecţia regelui Ludovic Filip, vândută după moartea lui şi revândută în 1879. Au fost cumpărate de regele Carol I, fără ca acesta să-şi dea seama de valoarea lor reală, căci El Greco era în vremea aceea un pictor uitat, împreună cu un număr de picturi italiene târzii, pentru a împodobi palatele regale cu opere ale vechilor maeştri. Ele fuseseră achiziţionate pentru Ludovic Filip de către acel misterios personaj, baronul Taylor, care, după unii, ar fi fost fiul său nelegitim, o figură bizară care îşi face apariţia în cartea lui Borrow, *The Bible in Spain.* Să ne amintim că Borrow a fost printre primii care au apreciat geniul lui El

Greco şi prin anii treizeci a făcut profeţia valorii uriaşe pe care o va atinge *Înmormântarea Contelui de Orgaz*.

Cel mai impresionant dintre aceste nouă tablouri ale lui El Greco este o fermecătoare *Căsătorie a Fecioarei,* o lucrare târzie datând probabil din ultimii ani de viaţă ai pictorului, după 1600, şi un tablou de mari dimensiuni *Adoraţia păstorilor*, tot o lucrare târzie, cu nişte culori superbe şi lungi siluete avântate, de un efect destul de înspăimântător, tablou îndeajuns de asemănător, ca stil şi abordare, cu *Buna Vestire*, de la San Vicente din Toledo. Portretul unui om al bisericii; un *Martiriu al Sfântului Sebastian* şi o reprezentare destul de obişnuită a sfântului Martin, călare, despicându-şi mantia şi împărţind-o cu cerşetorul, se află şi ele în colecţia regală. Foarte ciudată, într-adevăr, este mica schiţă a *Legendei Sf. Mauriciu şi legiunea tebană*. Această pictură, care este, sau era, mândria Escurialului, e foarte diferită în această versiune. Culoarea acestei incredibile capodopere şi-a pierdut aici strălucirea. Şi mai ciudat este că războinicii din legiunea tebană nu mai sunt reprezentaţi în fuste romane, ci sunt înfăţişaţi în pantaloni elisabetani. Băieţelul din prim-plan, care ţine în mână un coif, a devenit imaginea micului vânzător de portocale din arenele din Sevilla, în scena pictată de Picasso pentru baletul rus *Tricornul*. Această versiune nu poate fi calificată altfel decât dezamăgitoare, în ciuda efectului său foarte ciudat şi neobişnuit. Unele autorităţi în materie au sugerat că ar fi vorba de o copie executată de Jorge Manuel Theotocopoulos, fiul pictorului; pare însă mai probabil, datorită caracteristicilor diferite şi costumaţiilor schimbate din această versiune, că e vorba de o lucrare foarte târzie a lui El Greco, concepută probabil ca o schiţă din memorie, căci pictura originală nu a fost niciodată gravată. Dacă El Greco ar fi vrut să vadă din nou acea supremă realizare a geniului său, nu

avea altă soluţie decât să meargă de la Toledo la Escurial. E probabil ca aceasta să fi fost una dintre replicile, la dimensiuni mai mici, a marilor sale tablouri, iar un scriitor contemporan ne spune chiar că El Greco avea în casă câte o schiţă foarte elaborată a tuturor tablourilor sale de mari dimensiuni. Nu mai puţin de trei versiuni mai mici ale acestui subiect sunt menţionate în inventarul atelierului lui El Greco, făcut după moartea sa. *Sfântul Mauriciu şi legiunea tebană*, în versiunea sa românească, e o operă ciudată şi neobişnuită, care nu sporeşte cu mult înţelegerea sau admiraţia noastră pentru El Greco. *Căsătoria Fecioarei* sau *Adoraţia păstorilor* sunt, spre deosebire de acesta, două opere care trebuie cunoscute de toţi admiratorii lui El Greco. Ele sunt lucrări târzii, din perioada sa cea mai interesantă, şi deţin un loc important în rândul acestor fantastice producţii ale spiritului omenesc. Sunt, fără îndoială, cele mai importante opere de artă din România.

Despre tablourile lui El Greco se poate spune că sunt unele dintre atracţiile invizibile ale Bucureştiului. Chiar dacă nu se văd, e interesant de ştiut că plutesc parcă în aer. Nu e nimic nepotrivit în legătură cu prezenţa lor în acest oraş. Înfăţişarea sa, care nu seamănă cu a nici unui alt oraş european, se potriveşte cel mai bine cu provenienţa şi originea lor. Dacă Bucureştiul e la fel de esenţial românesc cum e Toledo spaniol prin excelenţă, sunt şi alte elemente umane care le acordă celor două oraşe o similitudine spirituală. Ceea ce era maur la Toledo este turcesc sau fanariot în Bucureşti. Nu e o chestiune de arhitectură, caz în care comparaţia dintre Toledo şi Bucureşti ar deveni dintr-odată ridicolă. Dar Bucureştiul e mai aproape de Turcia decât ar fi Toledo de oraşul maur Granada. Sunt mulţi cei care trăiesc azi în Bucureşti şi îşi au legăturile lor cu Fanarul. Dacă pictorul cretan ar fi aspirat la o ascendenţă veche, aceasta ar fi fost fala mândrei sale pretenţii la

tradiţia bizantină. Fanarul a însemnat influenţa civilizatoare, deşi corozivă, asupra României în tot veacul al XVIII-lea. Până şi frescele bisericilor din Bucureşti, în stilul lor bastard bizantin, se bazează pe formulele stricte ale şcolilor de pe Muntele Athos, convenţii familiare pictorului încă din copilăria sa cretană.

Iar în Bucureşti chiar trăieşte o numeroasă colonie de sefarzi, sau evrei spanioli, descendenţii celor izgoniţi din Toledo sau Granada, care încă mai vorbesc spaniola şi alcătuiesc parte a acelei populaţii sefarde ce poate fi întâlnită în număr mare la Salonic, la Brussa, în Asia Mică, şi în general prin tot vechiul imperiu turcesc. Sefarzii, care sunt aristocraţii lumii evreieşti, au familii cu origini la fel de vechi ca orice familie nobilă a Europei. Istoria lor, care n-a fost scrisă niciodată în detaliu, e un subiect fascinant pentru orice istoric. Faptul că încă mai vorbesc spaniola, după un exil de peste patru sute cincizeci de ani, e uluitor. Tradiţiile şi învăţăturile lor de familie, cu extraordinare ramificaţii, nu au probabil egal în tradiţiile altor neamuri. Ar fi interesant de ştiut ce legende au mai rămas din viaţa strămoşilor lor în Spania. Educaţia severă a evreilor sefarzi, căsătoriile ce au loc doar între ei, care le-au fixat caracteristicele tipologice într-o asemenea măsură, regulile de familie, istoria sinagogilor, acestea sunt unele din misterele sefarzilor. La Salonic, care e într-un fel capitala lor, căci aveau acolo până şi ziare tipărite în spanioleşte, până pe la mijlocul veacului trecut evreicele purtau un costum de o frumuseţe deosebită. Acesta era costumul pe care îl purtau în Spania, în secolul al XV-lea; e probabil că şi colonia sefardă din Bucureşti a avut costumele ei distinctive. Melodii populare spaniole sau melodii cu un parfum spaniol de netăgăduit au fost culese în ultimii ani la evreii spanioli din Rhodos. Aceasta dovedeşte tenacitatea inalienabilă a influenţei spaniole. E remarcabil şi că sefarzii

din Bucureşti, în contradicţie cu tendinţele politice generale ale rasei lor pretutindeni în lume, par să se manifeste în favoarea juntei rebele spaniole.

Să ne oprim acum asupra aspectului fizic al Bucureştiului. Suprafaţa sa imensă şi spaţierea generoasă a caselor ţin încă de Orient, în timp ce zgârie-norii, mai mult ca model decât ca realitate, şi blocurile moderne de locuinţe se înalţă în toate direcţiile. Bucureştiul e descris în vechile cărţi de călătorie ca oraşul pădurilor şi al livezilor. Vedem biserici, sau mai degrabă capele, ridicate în inima unor zone comerciale gălăgioase, ştiind că până la mijlocul veacului trecut acestea erau ascunse vederii în mijlocul unui petic de pădure. De fapt, bisericile şi mânăstirile pitite acum printre străzile moderne vor fi părut la fel de îndepărtate ca micile mânăstiri ce există încă la marginile oraşului. Majoritatea acestora, care constituie atracţia împrejurimilor capitalei, stau pe malul unor mici lacuri sau golfuri. Aşa e mânăstirea Ţigăneşti, la vreo douăzeci de mile de Bucureşti. Câteva mile mai departe, în aceeaşi direcţie, pădurea Snagov adăposteşte în mijlocul ei un lac, cu o insulă pe care se ridică mânăstirea cu acelaşi nume. Mai sunt altele de acelaşi la fel la Pasărea sau la Comana, aflate la aceeaşi depărtare de oraş; nici una nu prezintă vreun interes arhitectural deosebit, dar toate sunt pitoreşti, iar primele două au un aer romantic datorită aşezării lângă apele albastre ale unor lacuri liniştite. Orice mânăstire, de maici sau de călugări, la care accesul se face cu barca are mult de câştigat datorită izolării şi pare, mai mult ca oricând, să existe într-un tărâm de viaţă doar al ei. La fel, un lac, care are puţin de recomandat în folosul său, afară de apa în care te poţi îmbăia, are în asemenea cazuri luciul spart de cupolele şi domurile care se reflectă în el, în timp ce dangătul clopotelor, proprii ritualului răsăritean, şi sunetul de toacă plutesc peste ape în ceaţa înserării.

În alte privinţe, împrejurimile Bucureştiului nu sunt demne de oraş. O câmpie prăfuită şi uscată, cu multe mlaştini, se întinde pe o distanţă enormă până la Dunăre. Peisajul se îmbunătăţeşte într-o singură direcţie, unde un drum plin de cumplite hârtoape duce la Mogoşoaia, reşedinţa de la ţară a prinţesei Martha Bibescu. Frumuseţea Mogoşoaiei se datorează talentului şi bunului-gust al stăpânei locului. O scară exterioară şi o loggie susţinută de coloane ce amintesc stilul de la Hurezi, fac din această locuinţă un eseu unic în stilul său. Materialul de constucţie folosit este o cărămidă trainică, deschisă la culoare, nu lipsită de asemănare cu aceea folosită în arhitectura clădirilor din cărămidă din Lombardia. De cealaltă parte a casei se află încă o loggia, iar o suită de terase încărcate cu flori coboară până la lacul plin de nuferi. Interiorul casei, pe care am putut s-o vizităm având graţioasa îngăduinţă a stăpânei sale, e simplu şi splendid, un loc ideal unde să te adăposteşti de arşiţa verii. N-am văzut nici o urmă care să aparţină arhitectului veneţian despre care se spune că a lucrat şi aici, şi la Hurezi. Casa are un dormitor cu o superbă mobilă Empire, care i-a aparţinut doamnei Tallien, al cărei descendent este prinţul, iar toate detaliile de interior trădează un gust desăvârşit. În apropiere se află o capelă, cu un interior excepţional, în stilul bizantin târziu, cunoscut ca brâncovenesc, după Constantin Brâncoveanu (1688–1714), marele ctitor al vremurilor sale. Este cel care a ridicat Hurezi, iar dacă această mânăstire e cea mai atrăgătoare şi mai plină de farmec din ţară, Mogoşoaia trebuie să fie echivalentul său în ceea ce priveşte reşedinţele româneşti de la ţară. Cu toate acestea, putem spune cu îndreptăţire că Mogoşoaia este în întregime creaţia actualei proprietare. Înainte fusese multă vreme un palat gol şi părăsit.

Excursia la Mogoşoaia a ocupat după-amiaza uneia dintre ultimele noastre zile în Bucureşti.

Înainte să închei subiectul, sau măcar să termin descrierea acelei zile vorbind despre muzica ce constituie acolo desfătarea fiecărei seri, trebuie să pomenesc un alt subiect ciudat. În acest oraş, care a avut atâtea influenţe poliglote, iar trăsăturile specifice caracterului său provin într-o măsură atât de mare din Orient, există câteva rămăşiţe ale uneia dintre cele mai ciudate şi extreme secte religioase. Una dintre primele caracteristici pe care un străin le observă în Bucureşti este mulţimea de birje sau droşte, mânate de vizitii ruşi, care poartă caftane lungi de catifea şi o căciulă ascuţită, neagră iarna, iar vara albă, din bumbac. Aceşti ruşi sunt adeseori exemplare magnifice ale rasei omeneşti, iar caii lor, într-o ţară unde nu e bine să te uiţi la cai, sunt lucioşi şi bine îngrijiţi. În general sunt din rasa cu totul specială de cai negri Orlov, deşi aceste animale minunate nu mai pot fi văzute la fel de des ca înainte. Cât despre birjari, pe timpuri ei proveneau aproape în întregime din secta rusă a scopiţilor, o sectă care practica automutilarea.

Originea acestor fanatici e obscură şi neclară. Constituiau una dintre numeroasele secte de disidenţi din interiorul Bisericii Ruse, între care credincioşii *starosti*, „de stil vechi“, sunt cei mai cunoscuţi. O scurtă digresiune în istoria Rusiei e necesară pentru a explica începuturile lor. Au legătură cu patriarhul Nikon, reformatorul Bisericii Ruse în timpul domniei ţarului Aleksei (1645–1676). Patriarhul Nikon, trebuie să spunem, era un personaj cumplit şi înspăimântător, înalt de şapte picioare, pe care ni-l putem închipui în mânăstirea lui, a Noului Ierusalim, sau Voskresenski, rostind în fiecare zi blestemele din psalmul 109, alături de un călugăr dezbrăcat de rasă. Aceasta a fost acţiunea neîntreruptă şi caracteristică pentru cariera lui extraordinară. Patriarhul Nikon a fost cel care, la jumătatea secolului al XVII-lea, i-a împins pe *starosti* în exil în pădurile Nordului sau

ale Arcticii, unde şi-au ridicat bisericile de lemn. Erau cunoscuţi ca *pomorski* sau „locuitorii de la Marea Albă“. Alţi *starosti* au fugit în sudul Rusiei şi au trecut în Basarabia, unde urmaşii lor mai pot fi întâlniţi, aşa cum vom vedea în capitolul următor. Dacă în general credincioşii de stil vechi erau odinioară atât de numeroşi, încât nu puteau fi numiţi o sectă, mai erau şi alţii, mai puţini la număr, care s-au separat şi au aderat la extremele cele mai sălbatice ale fanteziilor religioase. Aşa erau credincioşii „săritori“ – *prigunciki* – sau „flagelanţi“ şi *bezpopovţî* sau „cei fără de preoţi“. Aceştia respingeau căsătoria şi credeau că sinuciderea prin înfometare voluntară sau ardere de viu, ceea ce numeau purificare prin neprihănitul botez al focului, era actul cel mai meritoriu pe care îl putea întreprinde un credincios. Două mii şapte sute au murit în felul acesta, în 1687, la mânăstirea Pale-ostrovski. Unii cititori îşi vor aminti, parcurgând aceste rânduri, de *Hovanşcina*, opera lui Musorgski.

O altă grupare îi cuprindea pe *blegovestnie*, acei disidenţi care simulau muţenia şi, deşi au fost supuşi la cele mai groaznice chinuri de către Pestel, guvernatorul Siberiei în vremea Ecaterinei cea Mare, nu au putut fi făcuţi să vorbească. Alţi credincioşi care au depus jurământul de tăcere erau cei din secta Sfântului Mântuitor, care trăiau absorbiţi în permanenţă de contemplarea sfintei icoane, de la care aşteptau fericire cerească şi extaz. Cei mai împătimiţi dintre toţi erau „rătăcitorii“ – *stranniki* –, care considerau că trebuie să se îndepărteze de mânia ce va să vină rătăcind fără cămin şi adăpost şi mai cu seamă murind sub cerul liber. Moscova, pe care Biserica Ortodoxă o considera a fi a Treia Romă, după Constantinopol, era centrul şi cartierul general al acestor felurite secte. În cartea sa despre secte, scrisă la începutul secolului al XVIII-lea, arhiepiscopul Dimitri al Rostovului număra nu mai

puţin de două sute. De fapt, Biserica Rusă îi persecuta pe toţi sectanţii, mai cu seamă pe scopiţi.

Mulţi dintre cei pomeniţi aici nu mai există, dar scopiţii, cei mai intransigenţi dintre toţi, au supravieţuit. Se presupune că ei existau de mult în Rusia, dar nu au alcătuit o grupare religioasă până în 1765, când doctrinele lor erau predicate în guberniile Orel şi Tula de un fanatic pe nume Kondrati Selivanov. Dogma lor consta în interpretarea *ad litteram* a unor texte precum „Dacă ochiul tău te supără, smulge-l“, sau altele de aceeaşi însemnătate. Operaţia necesară era executată cu fier şi foc de însuşi fanaticul cu pricina. Mai târziu, şi-a luat un secund, pe Silova Ivanovici, care îi opera pe convertiţii din Siberia şi Rusia Răsăriteană. Selivanov a fost surghiunit în Siberia, unde pretindea că e Petru al III-lea, soţul ucis al Ecaterinei cea Mare. Fiul ei, ţarul Pavel I, a poruncit ca Selivanov să fie adus la Sankt-Petersburg, dar, ajungând la concluzia că era un impostor, a hotărât să fie internat într-un azil, decizie interesantă dacă ne gândim la echilibrul mintal al ţarului însuşi. Seli-vanov a fost până la urmă eliberat şi ţinut la mânăstirea Suzdal, pe cursul superior al Volgăi, sau poate la Spasso-Euphemius, nu se ştie cu exactitate, până la moartea sa în 1833, când avea peste o sută de ani. Doctrina scopiţilor a găsit destui aderenţi. Numeroşi negustori bogaţi erau membri ai sectei. Bijutierii şi zarafii din Moscova şi Sankt-Petersburg, din Odessa şi Riga erau membri ai acestei comunităţi şi ofereau mari sume de bani ca să-i convingă pe alţii să li se alăture. Se pretindea chiar că feldmareşalul conte Suvorov devenise scopit. Se ştia că în 1836 erau treizeci de mii în Rusia; în Urali şi către graniţele cu Armenia erau sate întregi numai de scopiţi.

Aceste detalii sunt menite a dezvălui atmosfera de fanatism în care a luat naştere mişcarea scopiţilor. Ei au fost surghiuniţi în colţurile cele

mai îndepărtate ale Imperiului Rus sau au trecut în ţările vecine. Nu am putut găsi nici o informaţie despre situaţia lor actuală din Rusia, în nici un studiu publicat în ultimii douăzeci şi cinci de ani, dar se presupune că încă mai există, deşi cultul ca atare s-a stins probabil în ceea ce priveşte puterea de a face prozeliţi. Considerând că am spus destul despre originile scopiţilor din Rusia, ne întoarcem acum în Bucureşti, unde această discuţie a fost stârnită de menţionarea vizitiilor ruşi sau basarabeni. Am vorbit despre frumoşii lor cai negri de rasă Orlov şi despre lungile caftane de catifea care dădeau străzilor un aer rusesc. Până acum douăzeci-treizeci de ani, birjarii erau aproape fără excepţie eunuci din secta scopiţilor. Obiceiul lor e să se căsătorească şi să aibă doi copii, sau cel puţin un fiu, după care se supun acestei operaţii pline de cruzime, ce le schimbă tot cursul vieţii. Sunt convins că poveştile potrivit cărora această operaţie e momentul culminant al unei orgii sunt foarte departe de adevăr. Dimpotrivă, după ce şi-au efectuat serviciul militar şi au adus pe lume copiii care să le asigure viitorul doctrinei, ei re-curgeau la un chirurg pentru această operaţie, dar, fireşte, în condiţiile cele mai tainice. Se spune că, potrivit celor mai stricte învăţături ale credinţei lor, şi soţiile se supuneau unei operaţii cu acelaşi scop, acela de a opri procreaţia, şi că, în acele momente de profundă credinţă, îşi castrau până şi animalele domestice. Aceasta se întâmpla doar în cazurile rare de fanatism.

Acest crez cu totul neobişnuit e interesant prin metamorfoza victimelor sale. Practic, nici unul dintre birjarii de astăzi din Bucureşti nu e scopit, dar e posibil, după investigaţii laborioase, să descoperi câţiva vechi discipoli ai credinţei lor. Am fost dus într-o suburbie a oraşului, unde câteva străzi cu case foarte prospere mi-au fost arătate ca aparţinând până nu cu mulţi ani în urmă vizitiilor scopiţi. Alături de case puteau fi văzute grajdurile

cailor. Erau o rămăşiţă a zilelor când Bucureştiul avea echipaje la fel de frumoase ca orice altă capitală europeană. Toţi cei care se apropie de jumătatea vieţii şi-i amintesc pe aceşti vizitii scopiţi care aveau statutul unor servitori de încredere, în posesia multor secrete pe care nu le-ar fi divulgat niciodată. Această curiozitate, acest interes pasional pasiv erau semnul condiţiei lor fizice. În nici un caz însă nu puteai auzi de la ei decât vorbe bune. Se ştia că sunt persoane profund religioase, de un anume patetism, condamnate la acest fanatism de credinţa lor.

Chiar în această zonă care în general şi-a schimbat locuitorii se mai află un mic cartier unde mai poţi vedea scopiţi. Ne-am oprit la un grajd, unde am pus câteva întrebări şi după câteva clipe a apărut bătrânul birjar Vasili. Era înalt şi solid, avea o faţă netedă, complet spână, trăsături fără vârstă şi o voce ascuţită, care era de aşteptat. Ca şi ceilalţi câţiva scopiţi care mai trăiau în Bucureşti, era prosper şi îşi închiriase majoritatea grajdurilor unui garaj, păstrând doar o trăsură şi doi cai. Se născuse la Moscova şi venise în România, cu părinţii, când era copil. În ziua următoare l-am văzut mânându-şi caii pe străzi, unde e un personaj cunoscut. Când l-am întrebat de vârstă, nu a vrut să-mi spună până nu am ghicit-o, purtându-se cu acea misterioasă mândrie remarcată la toţi cântăreţii italieni *castrati* din secolul al XVIII-lea. De fapt ştia că are şaizeci şi opt de ani, cu un an în plus sau în minus.

După colţ ne-am pomenit în mijlocul unei străzi care le aparţine numai lor. Toţi o duc bine, trăind din închirierea grajdurilor şi, după câteva clipe, ne-am trezit alături de ei bând ceai rusesc şi mâncând miere, sub o boltă de viţă din grădina cuiva. Erau vreo opt-nouă asemenea fiinţe metamorfozate, toate manifestând o intensă curiozitate. Nu fumau şi nici nu beau, iar la o întrebare despre un scopit cunoscut au răspuns cu tristeţe: „nu mai face parte

dintre noi“. Aceasta însemna că se pusese pe băut şi pe fumat şi prin urmare pierduse atât prietenia lor, cât şi propria mântuire. Toţi cei cu vârste între şaizeci şi şaptezeci de ani se născuseră în Rusia. Doar unul părea mai tânăr, dar evita orice conversaţie, iar efectele condiţiei lor sunt atât de înşelătoare, încât putea fi la fel de bătrân ca ceilalţi. Atmosfera intens religioasă e foarte impresionantă.

Mutilarea plină de cruzime prin care au trecut le schimbă înfăţişarea în multe privinţe. Acest fapt ar trebui să stârnească interesul psihologilor şi al medicilor. Devin masivi, capătă şolduri feminine şi pot fi recunoscuţi îndată, dacă ştii despre ce e vorba, şi după membrele lor disproporţionate, care par a fi ciudat articulate, datorită unui mers şovăielnic şi chiar datorită formei spatelui. Se mai spune încă un lucru şi mai ciudat, anume că, după mai multe generaţii de automutilări, aceste caracteristici fizice apar chiar la indivizii normali, care nu s-au supus emasculării.

Nici o istorie a fanatismului, şi până acum nici una nu a fost scrisă, nu-i poate ignora pe scopiţi. Neîndoielnic însă, caracterul lor a fost foarte greşit interpretat. Sacrificiul virilităţii înseamnă pentru ei renunţarea supremă şi probabil în trecut a fost urmat de moartea unui mare număr de-ai lor. Nu exista un sacrificiu mai mare ca acesta. Patosul oricărei credinţe religioase nu poate conduce la un rezultat mai dramatic decât în cazul unor astfel de protagonişti nemiloşi. Scopiţii nu sunt nici josnici şi nici senzuali, ci patetici într-o măsură greu de crezut. E foarte probabil că fiinţele omeneşti nu au avut vreodată o iluzie mai cumplită care să-i conducă spre fericire şi salvare. Dar apariţia lor în Bucureşti în secolul trecut coincide cu pieirea a tot ce fusese bizantin în Turcia învecinată şi este, prin urmare, o întărire fictivă a Orientului într-o ţară care nu va înceta niciodată să fie orientală, ca o mare parte a individualităţii sale. Bătrânul şi

complicatul Orient nu e adevărat fără eunuci. Însăşi prezenţa scopiţilor e ca vântul ce nu va înceta niciodată să sufle în stepă. Dar această sectă hulită are şi virtuţile quakerilor sau ale fraţilor moravi. Comentarii asupra acestei secte vor veni mai târziu în această carte. E suficient acum să spunem că, la Bucureşti, s-au plâns că nu li se mai alătură noi convertiţi care să le sporească numărul. În Bucureşti au dispărut aproape cu totul, iar în zece ani nu va mai fi nici urmă de ei. Dar scopiţii trăiesc încă în număr mare în alt oraş românesc, Galaţi, şi aici trebuie să descriem o vizită la ei acasă şi impresia de religie adevărată, aproape de sfinţenie, care se degajă din vieţile lor pline de patos. Scopiţii pretind că în prezent, au 340 de adepţi la Iaşi, din care 180 sunt femei, mult mai mulţi la Galaţi, mult mai puţini la Bucureşti şi vreo 500 risipiţi prin Deltă. În total, au numărat cam 1 500. După părerea mea, e vorba de o subestimare.

Am părăsit cartierul de case scunde convinşi că i-am văzut pe cei mai ciudaţi indivizi care trăiesc în Europa. Aceste locuinţe cu un singur cat se înşirau în toate direcţiile, dar scopiţii plecaseră şi nici un străin nu ar şti să-şi afle drumul înapoi la ele prin labirintul de străduţe. Iar aici întâlneai ţărănci rusoaice tipice, mergând câte două-trei, arătând chiar ca păpuşile din copilărie. Aveau capetele acoperite cu basmale albe care le ascundeau în întregime chipul şi purtau rochii din bumbac albastru imprimate cu flori albe şi roşii şi, desigur, încălţări cu tălpi de lemn. Din cauză că îşi ascundeau faţa, păreau nişte năluci de lemn pictat. Erau soţiile birjarilor, iar printre ele probabil o nevastă de scopit. Şi, dintr-odată, acest colţ de Rusie din vechime a rămas în urmă.

Viaţa în cartierele sărace din Bucureşti trebuie să fie destul de plăcută. Hrana e din belşug şi foarte ieftină; de fapt, în România, viaţa e mai ieftină decât oriunde altundeva în Europa. Poate în Bulgaria sau în Iugoslavia să fie în anumite

privinţe la fel; solurile româneşti de o mare fertilitate produc recolte la care ţările din ţinuturile mai reci nu pot să aspire. Un pui costă cam 10 pence, iar curcanii sunt puţin mai scumpi. Peştele de apă dulce, din Dunăre, şi de apă sărată, din Marea Neagră, este excelent. Există o mare varietate de fructe, de la merele din nordul mai răcoros la pepenii verzi, încheind cu lubeniţele uriaşe cu miezul ca portocala sângerie, o hrană foarte apreciată de populaţie, tipice de fapt pentru sudul Europei. Acest oraş toropit de căldura tropicală în timpul vizitei noastre din septembrie, zace palid şi tăcut iarna, sub un strat gros de zăpadă. Îşi fac apariţia săniile, iar gerul din Sankt-Petersburg urmează vipiei şi amorţelii din Sevilla.

Probabil datorită marii varietăţi alimentare şi totodată căldurii toride, Bucureştiul are un număr neobişnuit de mare de grădini de vară. Acelaşi lucru poate fi văzut acolo unde o mare parte a populaţiei Bucureştiului îşi petrece vara. De pildă, şoseaua dintre Predeal şi Sinaia, pe o distanţă de douăsprezece mile, e mărginită pe ambele părţi cu restaurante în aer liber. În Bucureşti se găsesc în toate cartierele oraşului. Acestor restaurante li se spune „grădină“. Cina, deşi cu greu poate fi numită astfel, începe pe la miezul nopţii şi nu fără un păhărel-două de ţuică. Iată că a sosit clipa să vorbim de bucătăria românească. Pentru gastronomi, aceasta a fost surpriza Expoziţiei de la Paris. Din acest motiv, la pavilionul românesc lumea dădea năvală în fiecare seară. Probabil, după bucătăria din Rusia prerevoluţionară, bucătăria naţională românească este cea mai bună din Europa. Chiar în aceste grădini ieftine din Bucureşti, cina constă dintr-o ciorbă de peşte sau de pui potrivită cu smântână, care e urmată de crap, ştiucă sau sturion. Alte feluri de mâncare sunt mititeii, un fel de cârnaţi la grătar; tocana, din viţel cu sos de roşii, sarmalele, nişte bulete de orez cu carne tocată, înfăşurate iarna în frunze de varză, iar

vara, în foi de viţă, semănând de fapt cu dolmaua grecească; cotletele fragede de miel, sau muşchiul de vită*, filet de boeuf,* întotdeauna excelent. Mai putem pomeni şi carnea de vită la frigare, sau „fleica“, „ardeii umpluţi“, ardei graşi umpluţi cu orez şi carne tocată. Puii la frigare sunt şi ei o specialitate românească. Alte feluri absolut delicioase sunt pilaful de potârnichi şi racii, sau cozile de raci, pregătite în mai multe feluri, cu şofran sau paprika, ce au un gust mai bun decât langustele, sau *kraftor*, din Suedia. România are şi propriul caviar, pe care îl preferă proaspăt, deşi acesta poate să nu placă de la început celor obişnuiţi cu beluga sau malassolul, un alt tip de caviar rusesc uşor sărat. Caviarul proaspăt e mult mai scump, fiind adus în aceeaşi zi de la Marea Neagră, dar trebuie să spunem că nici un caviar sărat românesc nu e cu nimic mai prejos decât cel din Caspica. Sunt multe feluri de mâncare care se consumă cu adaosuri sau sosuri cu smântână. La desert se mănâncă piersici proaspete sau fragi, sau zmeură de pădure; de asemenea, struguri albi şi, desigur, cafea turcească.

Vinurile româneşti sunt în general, sau în totalitate, bune, dar niciodată fabuloase. Arareori poţi face cunoştinţă cu un vin ce ar putea fi considerat o descoperire. Proprietarii individuali produc doar cât le trebuie şi numai posesorii unor podgorii întinse fac eforturi de ameliorare a producţiei. Pe de altă parte, vinul pare să nu aibă gustul greu de sulf al majorităţii vinurilor sudice. Nici o asemănare nu poate fi remarcată între vinurile româneşti sau siciliene, ori cele din sudul Italiei. Unele vinuri sunt făcute cu struguri de Tokay importaţi, dar au o aromă diferită faţă de vinurile de Tokay. De regulă, totuşi, vinurile roşii sunt
mai interesante decât cele albe. Vinurile de pe Domeniile Coroanei au în general o calitate constantă, ca şi cele de la Cotnari, Odobeşti sau

Drăgăşani. Acestea sunt probabil cele mai bune, iar dintre celelalte nu prea ai de ales. Multe dintre aceste vinuri ar putea fi ameliorate, cu grijă, selecţionând cei mai buni ani de producţie, prin maturare atentă sau prin alte metode. Dar aceste procese necesită mulţi ani de perfecţionare şi între timp românii par să se mulţumească cu vinul pe care-l au. Se face şi un coniac destul de bun, asemănător cu cel grecesc. Pe proprietăţile de la ţară se fac şi multe băuturi de casă, în special o vişinată excelentă, şi lichioruri de caise şi piersici. Trebuie să mai adaug şi că românii par să aibă o mare deficienţă de ape minerale, Borsecul fiind invariabilul răspuns la toate cererile. Sunt convins că ori n-au fost exploatate, ori românii preferă să bea vinul îndoit cu apa locală. E posibil ca vinul lor să nu capete atenţia pe care o merită până când nu vor renunţa la acest obicei.

Persoane care au petrecut o vacanţă de două luni în Bucureşti m-au asigurat că, la plecare, şi-au dat seama că au rămas vreo douăzeci-treizeci de restaurante sau grădini la care n-au avut timp să ajungă. Pe lângă această uluitoare diversitate a felurilor de mâncare, acelaşi lucru e valabil şi pentru farmecul şi locul unde se găsesc restaurantele. Există, desigur, restaurantele scumpe ce pot fi găsite în orice capitală; locuri precum vestitul Capşa, ce îşi merită pe deplin reputaţia şi care are o bombonerie şi o cofetărie aproape fără egal în Europa. Dar adevărata personalitate a Bucureştiu-lui poate fi descoperită mai degrabă în restaurantele mai mici, fără cine ştie ce reputaţie internaţională. O zi de vară, împărţită în două de siestă, o invenţie care, întâmplător, creează iluzia că-ţi prelungeşte viaţa, nu şi-ar putea găsi o încheiere mai plăcută decât într-o cină acompaniată de muzică. Aceasta e, într-adevăr, plăcerea culminantă a Bucureştiului. Pe scurt, se poate spune că muzica e aici la fel de preţuită ca la Napoli, când serbările de la Piedigrotta aduceau

încă, în fiecare an, noile cântece care se răspândeau ca focul în toată Italia, în doar câteva săptămâni.

Muzica e foarte variată. Restaurantele scumpe au orchestre americane, la fel de bune ca la Paris sau la Londra, care cântă orice melodie ce abia a fost lansată, pe ascuns, ca o favoare din partea dirijorului. Membrii orchestrei sunt toţi români. Nimeni nu ar şti că nu sunt americani. Pentru ca această muzică să existe, trebuie să fie cât se poate de bine interpretată, şi de aceea pomenim aceste locuri. Mai sunt şi orchestre care cântă muzică vieneză, iar faptul că o bună parte din România de azi a aparţinut Imperiului Habsburgic explică într-o anumită măsură uşurinţa şi graţia interpretării. E plin şi de orchestre de ţigani, dar nu la fel de bune ca în Ungaria. Ţiganii din România încă nu au acel rafinament ce poate fi adaptat vieţii de restaurant dintr-o mare capitală. Interpretarea lor e aspră şi stângace. Ca să asculţi muzică populară autentică, trebuie să mergi în adâncul ţării, acolo unde geniul e aproape de pământ şi naşte acele melodii pe care le-au colecţionat Béla Bartók sau Kodaly. Prin ele glăsuieşte adevăratul român, însă
într-un dialect ce nu e înţeles în oraşele mari.

Există cel puţin o grădină unde cântă o orchestră rusească. Cea la care mă refer are un merit extraordinar în felul ei. Are în repertoriu melodiile ce erau la modă la Moscova înainte de revoluţie, dintre care multe sunt refrene cunoscute, la fel de răspândite ca refrenele spaniole pe care la auzi la circ sau la coride. Am auzit de un cântăreţ rus care trăia la Bucureşti şi care fusese foarte renumit înainte de revoluţie; din păcate era bolnav şi n-am putut să-l întâlnim. Această orchestră, poate fiindcă în Bucureşti nu puteai spune că ar fi în exil, avea o calitate pe care n-o întâlnisem niciodată alta de acelaşi fel. Banalitatea cântecelor ţigăneşti din Rusia şi a acelora pe care le auzi la toasturi nu mă impresionase niciodată până acum, când le

ascultam pentru prima oară departe de restaurantele sau ceainăriile frecventate de ruşii din exil. Sunt câteva tangouri ruseşti, ca binecunoscutul *Dve Ghitare*, care evocă o nostalgie specială în asemenea împrejurări. Şi originea acestui cântec tradiţional e misterioasă, pentru că dacă e un tango, nu a putut fi compus înainte de război. Multe provin cu siguranţă din comedii muzicale ruseşti, dar aproape toate sunt acum anonime. Una dintre cele mai cunoscute, care trece întotdeauna drept un cântec ţigănesc din Rusia, îi aparţine în realitate violonistului spaniol Sarasate, care a murit în urmă cu vreo treizeci de ani, şi poate fi recunoscut în ale sale *Zigeunerweisen.* E posibil să fi auzit această melodie în Rusia. Dacă aşa stau lucrurile, atunci această melodie şi multe altele de acelaşi fel pot avea mai degrabă şaizeci decât treizeci de ani vechime. Ceva mai târziu, la Vâlcov, pe ţărmul Mării Negre, aveam să ascultăm mai multe melodii ruseşti, iar unele dintre ele, ni s-a spus, fuseseră aduse recent din Rusia.

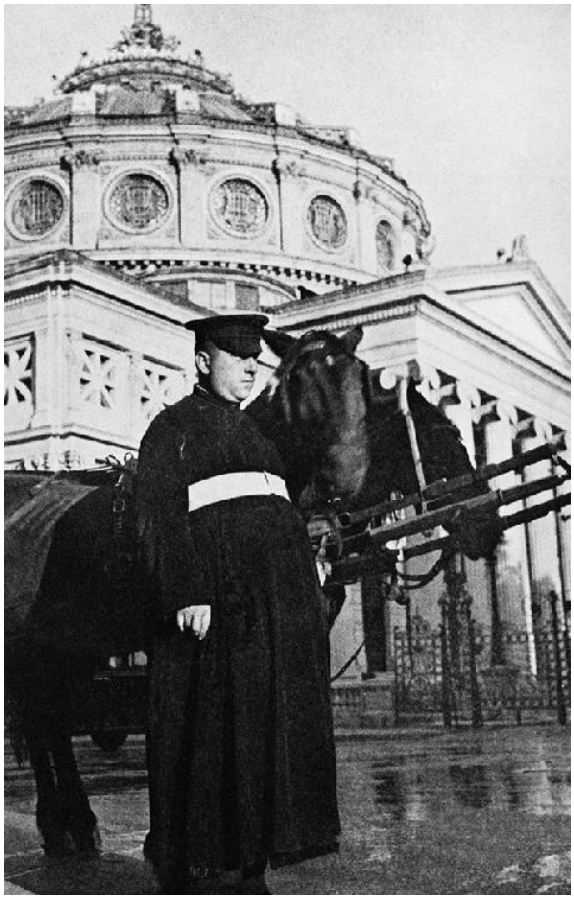

Birjar din secta scopiților din București

Bulevardul Brătianu din București

Adevărata frumuseţe a acestor petreceri de seară o con-stituie însă cântecele româneşti. După trei săptămâni de România, începi să le recunoşti. Mai întâi ai senzaţia că le-ai mai auzit. Câteva zile mai târziu le ai deja în minte şi nu-ţi poţi aminti unde le-ai mai auzit. Data viitoare melodia îţi sună în urechi şi nu poţi să o prinzi cum trebuie, ca şi cum ar fi de neatins. Chiar în seara cu pricina poate fi cântată de o orchestră, dar, când ajungi acasă, uiţi cum se înlănţuie cântecul. Ţi-o aminteşti în toiul nopţii, iar dimineaţa ai uitat-o din nou. Într-un târziu, când am ajuns să le învăţ, rămâneam treaz gândindu-mă la ele, la nostalgia lor impalpabilă şi la misterul sonorităţii lor.

Le-am comparat cu cântecele de la Piedigrotta, dar aceasta e o comparaţie care ţine de popularitate. Nu încearcă o descriere a meritelor lor. Ele sunt cântecele populare ale unui mare oraş şi nu au nimic din Moldova sau Valahia. Nu e

muzică ţărănească, e muzică de cârciumă şi de grădină. Nu are nici un fel de influenţă americană. Dar multe dintre aceste melodii au originile pierdute în taină. Pe unele oamenii şi le amintesc din copilărie; altele, la fel de bune, vin de la ultimul spectacol de revistă, de la Cărăbuş de pildă, sau de la alte teatre de vară. În stilul lor nu e nimic vienez, unguresc şi cu atât mai puţin rusesc. Nici nu le poţi asemăna cu şansonetele franţuzeşti de music-hall, deşi substanţa lor e mai aproape de ele decât de orice altceva. În parte şansonete, în parte cântece populare, ca la Piedigrotta, unde noile melodii erau încercate pentru prima dată, în fiecare an, fără ca vechile cântece să moară. Sunt mai puţin sentimentale decât cântecele napolitane, nici nu sunt compuse special pentru tenori, nici nu oferă cele mai înalte note pe care le cer toţi italienii. Dimpotrivă, sună mai bine când sunt cântate de voci feminine. Nici nu reiese că cei care le-au compus ar fi neapărat vestiţi sau populari. În fiecare an trebuie să apară noi cântece, pentru reviste, iar cele mai bune ele se amestecă irevocabil cu cele vechi. Această convenţie funcţionează de multă vreme. Stilul său este bine cunoscut şi, de fapt, ca un cântec să fie bun, noul trebuie să intre perfect în tiparele vechiului.

Numeroasele persoane care au ascultat orchestra de la pavilionul românesc al Expoziţiei de la Paris trebuie să fi aflat că virtuozul care a cântat la instrumentul numit syrinx sau nai pare să fie unic în felul lui. Nimeni în Bucureşti nu mai cântă la acest instrument. Dar acea orchestră, care e celebră, e formată mai mult din ţigani şi ei au cântat muzică ţigănească. Nu pot să spun nici că i-am admirat interpretarea. Naiul, pe lângă calităţile lui de „flaut fermecat“, vădeşte de fapt şi o tendinţă către impertinenţă, iar fluieratul strident care însoţeşte fiecare melodie strică tot ce reuşise până atunci. De asemenea, sunetul său acoperă orchestra. Chiar aşa, această primă introducere în

muzica populară românească a însemnat cu siguranţă o revelaţie pentru multă lume. Nimic de felul acesta nu a mai ajuns în Europa Occidentală, deşi adevărata sa calitate poate a fost forţată sau ascunsă de acel artist prea exuberant. Am descoperit că părerea mea despre acest instrument a fost împărtăşită şi de Liszt. În *Ţiganii şi muzica lor în Ungaria,* vorbind despre muzicanţii ţigani din provinciile dunărene, el spune: „Se mai foloseşte adeseori un instrument ce constă din mai multe tuburi aşezate la rând, similare cu ceea ce numim fluierele lui Pan, ale cărui tonuri dulci ca mierea sunt de ajuns ca să anuleze verva orchestrei, fără a mai fi nevoie de alt efect efeminat produs de folosirea vreunui fel de mandolină.“ Cu toate acestea, efectul „fluierelor lui Pan“ e fără îndoială auzit, transcris şi reprodus cam pe la sfârşitul *Rapsodiei a X-a* a lui Liszt.

Aceasta e singura muzică populară bună pe care am auzit-o, având certitudinea că era vie. New York sau Harlem aparţin unei categorii diferite. Aceasta e muzică vie în sensul că exista la Viena în vremea lui Lanner şi Johann Strauss. Ea schimbă cu totul amintirea Bucureştiului. Farmecul acestor cântece este că ele reprezintă imagini sau clişee ale oraşului, oferindu-ţi parfumul şi atmosfera lui ca şi cum i-ai trage aerul pe nări. În acelaşi timp, aş fi dorit să nu trebuiască, pentru a ilustra cele spuse, să pomenesc numele lui Lanner şi Johann Strauss, deoarece acestea introduc noţiuni total străine faţă de subiectul nostru. Ar aduce mult mai mult cu acea *café chantant* a lui Degas, ca şi cum cafenelele lui s-ar fi aflat mai aproape de Marea Neagră sau de Bosfor. În esenţă e muzica unei ţări de la miazăzi. Dacă fadourile Lisabonei ar fi cu adevărat ce se spune că sunt, atunci muzica aceasta ar fi echivalentul lor.

Spre sfârşitul celor câteva zile petrecute în Bucureşti, această muzică ajunge aproape să-ţi

stăpânească subconştientul. Asta este adevărata nostalgie, căci specificul acestor melodii constă fără îndoială în tristeţea şi deziluzia pe care o aduc, dincolo de cuvinte, care pot avea un sens cu totul opus. Nopţile fierbinţi de septembrie îţi trimit întotdeauna ecoul lor dinspre o cafenea. Par să rostească, cinic, mesajul lipsei de noroc din viaţă şi al lipsei de sens a fericirii. Totodată e o ţară a verilor toride şi a fructelor. Clima, ca în cântecele din Napoli sau Sevilla, le-a croit forma, dar acum povara lor e insuportabil de tristă. Cu toate acestea, căci este vorba de ceea ce exprimă şi nimic altceva, nu are sens să căutăm o explicaţie. Mesajul e în muzica însăşi.

Noapte de noapte ea continuă. *Ionel, Ionelule*, această capodoperă a dezamăgirii, deşi peste o clipă poate fi învăluită cu un sens total diferit, poate deveni cu uşurinţă o obsesie. Începe ca un cântec popular din Sevilla sau Valencia, iar peste o clipă devine el însuşi. Aceasta e nostalgia cântecului. La fiecare repetiţie revine. În ajunul plecării, chiar înainte să adorm, mi l-am amintit din nou. Iar apoi, imediat, acordurile lui s-au strecurat din cafeneaua în aer liber de alături, pe şoseaua Kiseleff, pe sub copaci.

Era patru dimineaţa. Nu se auzeau decât paşii perechii de albanezi devotaţi, ce se bucurau de rondul lor de noapte şi ascultau, ca şi mine, muzica. Afară, vastul bulevard se liniştise. Ce ciudat părea, stând acolo pe întuneric, să mă gândesc la şoseaua odinioară plină de trăsuri, la vizitii scopiţi, la lăieţii de la bâlci, doar cu două zile înainte. Acesta era Bucureştiul, un oraş ca nici un altul. Şi din nou refrenul s-a făcut auzit întruchipând nostalgia gândurilor mele. Totul, absolut totul era cuprins în acea melodie.

Note

15. Între 1828 şi 1834.

16. În limba română în original.

17. Oraşul Odessa a fost întemeiat de ţarina Ecaterina a II-a, iar ducele Armand de Richelieu a fost cel dintâi primar al oraşului, între 1803 şi 1814.

3

Valea Dunării este un coridor prin care au intrat în Europa nesfârşite hoarde de barbari. Dacă ne gândim însă la cursul său, Dunărea trece de la civilizaţie la neant, înspre stepa tătară. Are peste o mie şapte sute cincizeci de mile de la izvoare, la Donaueschingen, în Bavaria, până la vărsarea în Marea Neagră, trecând pe la Linz şi impunătoarea mânăstire de la Melk, prin Viena şi Budapesta, prin Porţile de Fier, pe lângă podul lui Traian construit de grecul Apollodor, apoi mica insulă turcească Ada Kaleh, traversând marea câmpie valahă, până în Dobrogea şi la Galaţi. Înainte de Galaţi şi chiar înainte de Brăila, începe delta: aceasta are lagune întinse, pierdute în imensitatea lor, iar din acest punct până la Marea Neagră Dunărea nu mai este o parte a Europei, ci începe să-şi asume însuşirile acelor ţinuturi misterioase spre care se îndreaptă. Aceasta e porţiunea din România care nu mai seamănă defel cu lumea occidentală. Călătorii au comparat aceste ultime întinderi cu Fluviul Galben, la vărsarea în Marea Chinei.

Într-o contradicţie prozaică, trenul de la Bucureşti la Galatz, sau corect numit Galaţi, nu e nici mai mult nici mai puţin decât un expres cu vagoane pullman englezeşti. Ne-am fi putut gândi la o călătorie la Dover sau Brighton, desigur fără ceai sau biscuiţi asortaţi, în timp ce treceam prin câteva oraşe cu instalaţii petroliere care noaptea luminează văzduhul cu flăcările lor, otrăvindu-l totodată cu mirosuri neplăcute. Galaţiul, un mare port fluvial cu o sută de mii de locuitori, părea întunecat şi imens; spre norocul nostru, chiar la gară l-am întâlnit pe Pedracchi, un vizitiu uriaş, o siluetă nesfârşită şi subţire, de aproape şapte picioare, purtând un caftan lung care părea să-i sporească statura. Stătea lângă caii Orlov negri, cu umerii trecând de coamele lor, iar la câteva minute

după ce am pornit la drum am aflat că fusese vizitiul bunicului unui prieten, tot la Galaţi, pe vremea când oraşul era sediul Comisiei Dunării şi un loc clocotind de viaţă şi voioşie. Vestea aceasta a făcut imediat din el o veche cunoştinţă. A venit cu noi la bordul vasului ancorat pe malul Dunării, cu un sac plin de anecdote şi amintiri. Ne-a părăsit după miezul nopţii, nu înainte de a-i promite că îl vom vizita la întoarcere. Ceea ce, într-adevăr, avea să ne răpească tot timpul pe care-l mai aveam de petrecut la Galaţi. Nu că ar fi acolo ceva pentru care ar trebui să rămâi mai mult, cu excepţia mormântului lui Mazepa din biserica Sf. Gheorghe, dar acesta fusese prădat de ruşi cu un veac în urmă. Însuşi numele lui Mazepa e o dovadă a apropierii stepei ruseşti sau căzăceşti.

În dimineaţa următoare, la ora 5, eram la Tropice. Vaporaşul era ancorat în faţa unui mal scund împădurit, care ar fi putut fi la fel de bine o mlaştină de mangrove din Africa. Era la vărsarea unui pârâu, şi am ajuns imediat în faţa unei insuliţe unde am zărit o barcă răsturnată şi o colibă africană făcută din trestii. Puţin mai târziu şi-au făcut apariţia, una lângă alta, două bărci şi ne-au dus pe pârâu ceva mai în sus, unde o barieră, sau estacadă, ridicată de-a curmezişul apei, te obliga să cobori la ţărm şi să te sui în alte două bărcuţe mai uşoare aflate în capătul cel mai îndepărtat.

Un fir de apă, sau canal, lat de vreo treizeci de yarzi, se desfăşura în zare. Era atât de drept, încât părea artificial; nu era doar un canal, ci o adevărată cale navigabilă, un fel de bulevard. Copacii, înalţi cât teii sau ulmii, aveau culoarea unei livezi de măslini, ceva mai deschisă. Erau sălcii, şi poate numele lor franţuzesc, *saule,* descrie cel mai bine impresia stranie pe care o creează. Aceste sălcii uriaşe cresc din malurile noroioase sau chiar stau cu rădăcinile în apă. Sălciile englezeşti cu vârfurile tunse, care creează o melancolie prerafaelită pe malul pâraielor şi în lunci, ating aici proporţiile

unei păduri din Congo. Mai neobişnuit este faptul că aceste sălcii uriaşe au rareori mai mult de zece-cincisprezece ani. Şi că nu sunt bune la nimic. Din lemnul lor nu se poate face hârtie şi nu sunt bune nici măcar de foc. De fapt sunt doar o recuzită tropicală, crescând peste tot unde pot.

Unicii locuitori ai scenei sunt păsările. Vezi sus deasupra ta o cracă pe care stau egrete albe şi care, alarmate, îşi iau zborul îndată. Berze şi cocostârci, de diverse soiuri, stau în apa joasă. Mai e o pasăre de culoarea colbului, cenuşiu-maronie, ca o bufniţă printre cocostârci, care stă chincită jos, printre crengi, părând că doarme adânc. De fapt nu doarme, ci stă la pândă fără încetare. E cunoscută ca pasărea evreului. Uriaşa deschidere a aripilor berzelor te surprinde de fiecare dată când se ridică în zbor. Iar aici, când nu vezi decât apă pe sub copaci, printre tulpinile de sălcii poţi admira flotile de lişiţe şi bâtlani ca nişte statui, stând pironiţi în smârcuri.

Între timp, a început marea şi irevocabila arşiţă. Prin tufişuri nu se simte nici o răsuflare, nici o mişcare. E în toate privinţele un univers acvatic. Nici una dintre păsări nu e terestră. E o lume în care fiinţele omeneşti nu sunt decât jefuitori gata să ucidă. Cu vreo două ceasuri mai devreme, în zori, păsările trebuie să fi fost cu zecile de mii. După încă un ceas nici o pasăre nu va mai putea fi zărită, ca în misteriosul Sudan, unde, între răsărit şi apus, se ascund cu milioanele într-o clipă printre trestii.

Dar canalul şi-a schimbat direcţia şi s-a făcut mai multă lumină printre trunchiurile sălciilor. Cerul s-a deschis şi canalul a ieşit deodată în laguna unduită, care strălucea şi tremura în arşiţă. Malul celălalt era la câteva mile distanţă, mărginit de dealuri scunde care nu dădeau umbră, la fel ca dealurile îndepărtate ce se ridică dincolo de mlaştinile irlandeze. Într-o clipă, gura canalului a dispărut, iar barca a luat-o încet prin hăţişurile de

brădiş, încâlcite ca nişte jurubiţe, printre mii de flori albe ca stelele, care se ridicau şi se lăsau odată cu vâsla. Mai erau şi alte plante acvatice comestibile, fiindcă pescarii fie le mănâncă seminţele, din care fac făină, ca făina de ghindă sau de castane, fie le fierb tulpinile lungi, ca pe legume. Altele, precum iedera de apă, se agăţau de vâsle; încă una, semănând cu un şirag de coral, o cingătoare de coral verde înşirat cu punctele lui mici în direcţii opuse, se agăţa de degete cu şuviţele sale lungi şi se târa în spatele cârmei. Crescuţi în cercuri, în forme rotunde ca amprenta unei colonade rotunde sau a unui templu circular, au apărut nuferii. Aveau tulpini lungi şi lunecoase, ca nişte stâlpi verzi de serpentinit; floarea se rupea prea uşor, ca şi cum tulpina era de sticlă. Acestea erau petalele albe din care, aşa cum am spus mai înainte, se face şerbet; puţin mai încolo au apărut nuferi roz, drepţi ca nişte cupe de crin deasupra frunzelor mari şi lătăreţe. Tot ce se vedea în zare la o distanţă de peste câteva sute de picioare parcă tremura. O barcă îndepărtată, micuţă cât o gânganie de apă, stătea nemişcată în întinderea albastră, fără să se apropie sau să se îndepărteze. Se vedeau adevărate păduri sau hăţişuri de rogoz, unde, la zgomotul unei vâsle sau al unei bătăi din palme, raţele şi alt păsăret de apă începeau să ţipe ascuţit din ascunzătoarea lor verde. Gâştele, cu sutele, se mişcau la unison ca o flotă de fregate, ori, în celălalt element al lor, zburau schimbându-şi direcţia în eter, ca şi cum erau mânate de un scop precis. Am mai văzut şi cormorani, aşteptând ca nişte pescari obosiţi, şi o pasăre mare şi mohorâtă, vulturul de mare, care patrula prin imensitatea albastră.

E uşor să te pierzi în acest ţinut sălbatic al apelor. Nu ai nici un punct de reper. Acum, întinderile năpădite de costrei ascundeau privirilor până şi laguna. Am traversat laguna înapoi, ajungând la sălcii, unde am acostat câteva clipe, şi

am văzut nişte hamace atârnate în tufişuri. Era una dintre taberele de vară ale pescarilor. Hamacele erau ocupate. Nişte plase grosolane de ţânţari, o prelată şi un aşternut din paie alcătuiau adăpostul lor. Erau la ceasul de odihnă, căci pescuiau noaptea, dar colţul prelatei era ridicat şi pescarul s-a uitat afară; era rus sau basarabean, smead şi bărbos, având pe cap o căciulă de forma unei bonete frigiene. Un foc deschis, plasele de pescuit şi câteva lăzi din lemn erau singurul mobilier al acestei tabere. Ceva mai încolo am zărit o turmă de porci, aburul de la locomotiva unui tren şi un camion care venea pe drum. Era şoseaua dintre Brăila şi Galaţi, iar întinderea apelor, atât de aproape de om, parcă arăta şi mai misterioasă.

Mai aveam mult de mers până în Deltă. De la zece dimineaţa şi până la şase seara, vasul nostru a înaintat vioi purtat de curent. Pământul de pe malul stâng, care e Basarabia, a fost parte a Rusiei între 1812 şi 1918. Aici se întinde o imensă câmpie, adesea complet inundată, unde rareori poţi vedea o aşezare omenească. La ceva distanţă de Ismail, un oraş cu multe biserici, întins pe ambele maluri, Dunărea se desparte în două braţe principale care închid adevărata deltă. Braţul stâng, sau nordic, e cel care duce la Vâlcov.

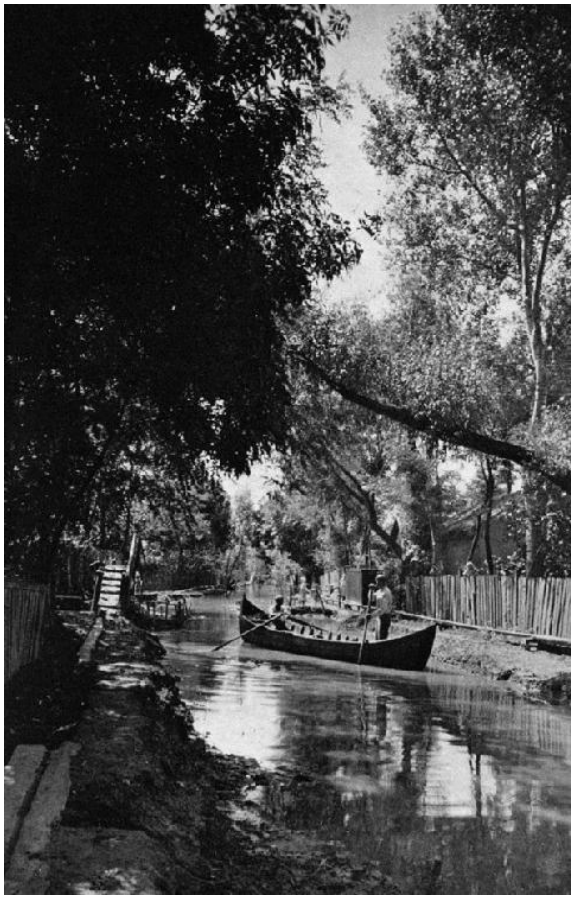

Canal din Vâlcov

Lotci la Vâlcov

Acest orăşel marchează capătul călătoriei pe Dunăre, deşi mai sunt câteva mile până la Marea Neagră. Vâlcovul merită însă atenţie din câteva motive. Mai întâi, este singurul oraş din Europa unde se produce caviar. Sortimentele molossol şi beluga vin din Caspica. Caviarul de aici, care nu e aproape cu nimic inferior – ba chiar prietenul meu, prinţul Matyla Ghika, neagă cu desăvârşire lucrul acesta –, e pregătit folosind aceleaşi metode ca în

Rusia. Există un contrast extraordinar între simplitatea procesului şi preţul ridicat care se cere pentru produsul finit. Drumul către magaziile în care se pregăteşte caviarul se înşiruie pe malul estuarului unde a fost construit oraşul Vâlcov, iar apoi traversează un pod de lemn în partea cealaltă a oraşului, astfel încât poţi să-ţi faci o idee destul de limpede despre ruşii care alcătuiesc populaţia. Poţi vedea nume-roase chipuri bărboase, ce seamănă cu Tolstoi. Aceştia sunt bătrânii; bărbaţii care se ocupă cu pescuitul sturionilor au adeseori o barbă roşie şi posedă toate caracteristicile unei identităţi separate sau tribale. De fapt, ei sunt un fel de cazaci; un trib de cazaci care au devenit pescari şi, din cauza căsătoriilor pe care le fac între ei, au căpătat aceste trăsături fizionomice şi fizice speciale.

Câteva mici magazii din lemn reprezintă centrul de prelucrare a caviarului. În fiecare prezidează câte un pescar bătrân, cu barba albă. Sturionii sunt nişte peşti enormi, lungi cam de 10–12 picioare, din trupul cărora se scoate repede cu un cuţit sacul cu icre, în timp ce biata creatură încearcă să se apere, izbind cu coada. Caviarul se trece apoi printr-o sită, se spală în apa noroioasă a fluviului, se adaugă puţină sare, se ia o cutie rotundă de tablă de pe raft, se aşază înăuntru, se apasă şi se netezeşte apoi cu o lingură, iar caviarul e gata de vânzare, la un preţ variind între douăzeci şi cinci de şilingi şi două lire şi zece cutia – ieftin, comparând cu preţurile din Europa Occidentală, dar devine scump dacă te gândeşti la extrema simplitate a operaţiunii. Procesul este, ca să fim sinceri, destul de înspăimântător. Văzându-l, mi-am dat apoi seama că singurul lucru de făcut e să mănânc caviar la masa următoare, potrivit principiu-lui că un pilot va zbura din nou a doua zi după o aterizare forţată, ca să-şi recapete curajul.

În aceste magazii se prelucrează tot felul de peşti, dar cu siguranţă sturionii sunt cei mai

interesanţi. La pescuit se merge în fiecare zi, dar nu se prind mai mult de două-trei exemplare. Locul de pescuit e departe, în largul Mării Negre, poate chiar la 80–100 de mile. Mi s-au oferit nişte cifre surprinzătoare despre vârsta unui sturion mai mare. Se pare că două sute de ani nu reprezintă o cifră exagerată pentru un sturion de talie mare. Uneori este prins un morun, arătând ca un delfin alb, de trei sute de ani şi, deşi e greu de crezut, s-a vorbit şi de vârsta de opt sute de ani a unui exemplar excepţional, calculele bazându-se pe inelele dintr-o aripioară a sturionului, care seamănă cu inelele din secţiunea trunchiului unui copac. După morun, a fost aproape o uşurare să văd un transport de cegă, un peşte mai mic, cu ciocul lung, ca ştiuca, delicios la gust.

Vasul nostru a mai înaintat vreun ceas pe Dunăre, până la vărsarea în Marea Neagră. Pe ultima milă, ambele maluri sunt populate cu case de pescari, ridicate pe piloni, semănând izbitor cu satele de pescari din Noua Guinee. Toate au câte o barcă ancorată în lături, o caricatură de automobil Austin Seven ţinut în garaj pe marginea tuturor şoselelor din Anglia. Pescarii au bărbi negre şi capul descoperit, ruşi în toate privinţele, dar arătând ca aborigenii. Casele lor par gata să înfrunte un val mareic ce s-ar năpusti pe fluviu în sus.

Până la urmă, am ajuns în apele mării, dar aproape fără să ne dăm seama, ca şi cum uscatul nu putea să ia sfârşit aşa, deodată. Odată aici, a trebuit să ne suim într-o barcă mică, pentru a vâsli până la gura fluviului. Din acest moment, scena devine absolut unică în Europa. Marea se topeşte în imensitatea peisajului, iar în zare plutesc nenumărate miraje. Nici nu poţi să-ţi dai seama cu exactitate unde e orizontul. Totul freamătă şi străluceşte din pricina arşiţei, care izbeşte apa şi e respinsă de suprafaţa cu reflexe metalice. Încă mai este apa fluviului, care curge şi se amestecă în apa

mării, printr-o reţea de canale, care adeseori nu au mai mult de câteva picioare adâncime. Şi acum vin nişte mici insuliţe verzi, ce se ridică doar la câţiva inci deasupra acestei mări fără flux, ca nişte mici pajişti în ocean. Poţi să stai pe ele în picioare, pe un nisip sărăturat amestecat cu mâlul întunecat al râului; dacă te uiţi la ele de aproape, vezi că sunt acoperite cu o iarbă sărată, deasă ca peria, o vegetaţie de buruieni, al căror verde e împrospătat de lumina soarelui.

În depărtare, oraşe albe strălucesc şi sclipesc la orizont. E orientul cupolelor şi al minaretelor albe, sau poate doar decepţia unui miraj răcoros în arşiţa reverberantă. Până la urmă ni s-a arătat adevărul. Erau pelicani albi, oraşe de pelicani albi ce poposeau pe insuliţe. Mai erau şi alte păsări de mare, mai aproape, cu siluetele reflectate în apă, mult alungite. Un pescăruş singuratic, la nici o sută de picioare distanţă, arăta în aburul arşiţei de parcă ar fi fost pe picioroange. Cel mai ciudat lucru, pe care nu mi l-am putut explica niciodată, era un foc îndepărtat ce ardea în cer, puţin deasupra orizontului, de parcă ar fi plutit pe ape. Era ceva spectral şi misterios, definind irealitatea celor din jur. Am acostat şi ne-am oprit pe una dintre insuliţe ca să luăm prânzul, înconjuraţi de clipocitul ameninţător al apelor, de învolburarea de sărat şi dulce şi de ameninţarea vârtejurilor. Pe acest mic ţărm verde nu se vedea nici urmă de picior, dar era suficient să faci câţiva paşi până în capătul celălalt ca să devii deodată un spectru sau o fantomă în mijlocul pâclei. Siluete care stăteau în apă până la glezne arătau ca nişte statui proiectate pe cer, cu o precizie şi o limpezime nemaivăzute până acum, ca nişte zei şi zeiţe ale locului. Ce stranie experienţă trebuie să fie să-ţi petreci noaptea, o noapte cu lună plină, ascultând zgomotul ca de ghioc şi aşteptând ca zorile să străpungă apele limpezi. Dar, iată, punctul acela de foc tot mai ardea jos, lângă linia orizontului; oraşele albe

străluceau şi sclipeau, linse de ape; insulele verzi erau pajişti neîntinate, până când a apărut linia lungă a ţărmului şi am zărit silueta albă a vasului cu aburi.

Pescari de sturioni din Vâlcov

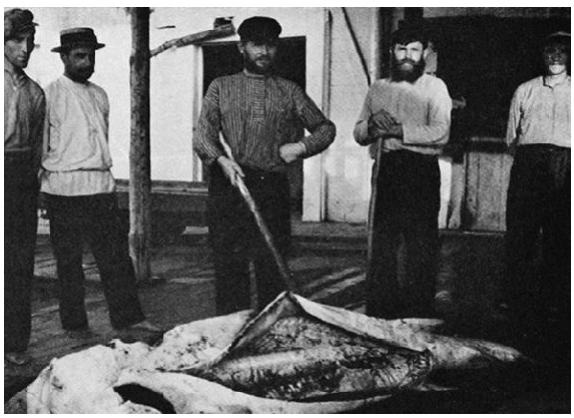

Pescari de sturioni din Vâlcov

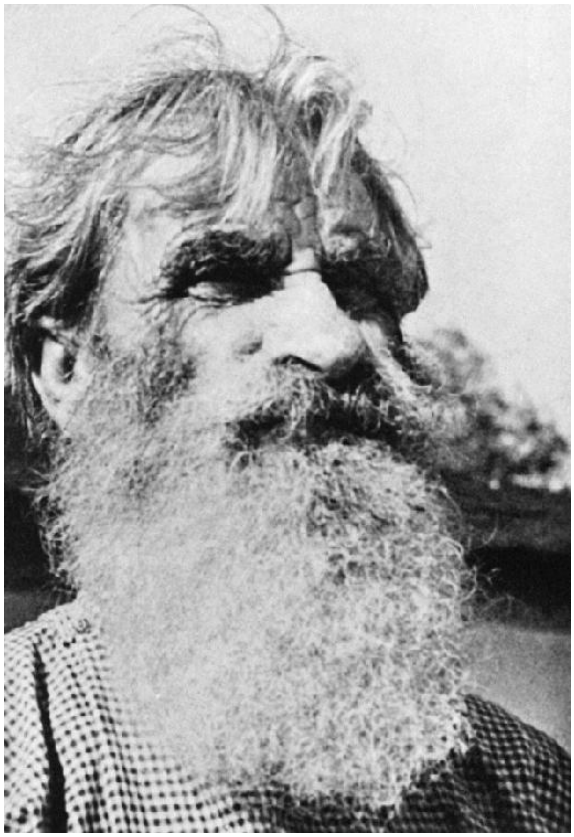

Pescar de sturioni din Vâlcov

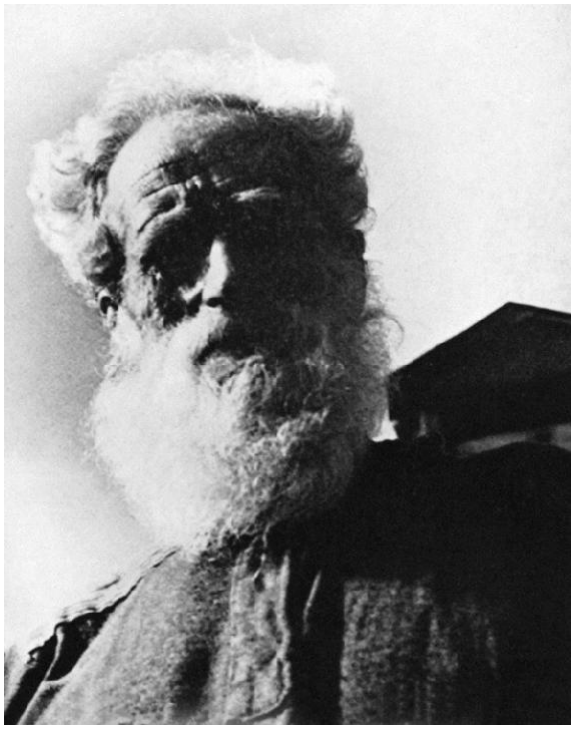

Pescar de sturioni din Vâlcov

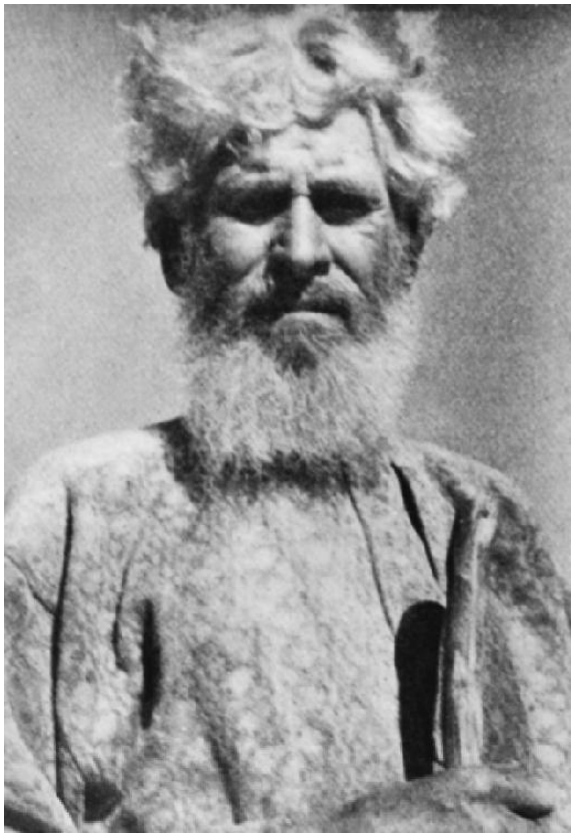

Pescar de sturioni din Vâlcov

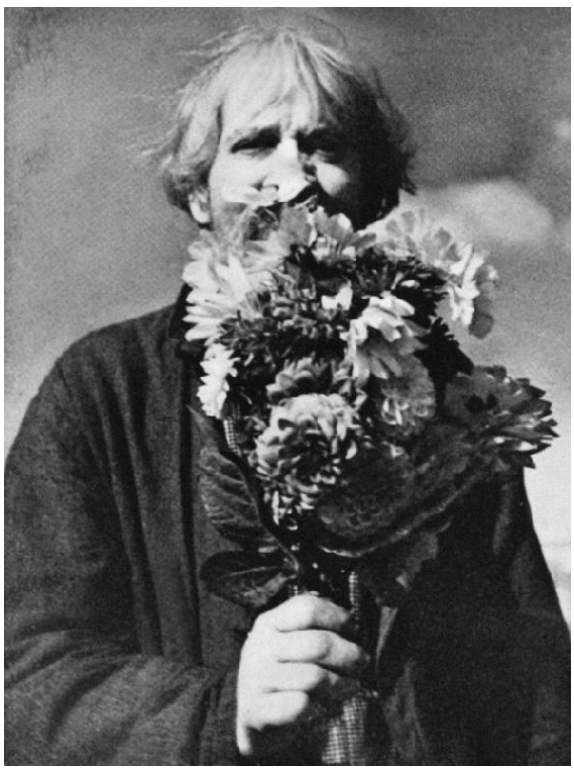

Pescar de sturioni din Vâlcov

Un călugăr de la Petropavlosk

Seara la Vâlcov n-a fost mai puţin stranie şi neaştep-tată. Faptul că în jargon turistic e numit „Veneţia României“ ar putea fi justificat de estuarul care străbate mijlocul oraşului, precum, de pildă, canalul de la Murano. Dar, lăsându-ne convinşi să ne urcăm într-o barcă cu vâsle, chiar înainte de căderea serii, ne-am trezit deodată într-un păienjeniş de mici canale, trecând pe sub nenumărate poduri. Aceste mici canale sunt atât de complicat trasate, încât ar fi practic imposibil să le treci pe o hartă. Sălciile înalte, pe care nu le-am mai văzut de la Galaţi, cresc şi aici, aruncând la apusul soarelui o umbră misterioasă, iar casele, de fiecare parte a canalului, sunt aşezate în mijlocul grădinilor împrejmuite de ape, în lungul cărora se aştern poteci înguste, unite de nenumăratele podeţe. Paşii tăcuţi ai unei femei cu un copil în braţe se înşiruie în amurg, de-a lungul potecii întunecate, dând senzaţia că sunt urmăriţi şi

totodată nevăzuţi. Deodată îşi face apariţia o barcă dinspre locul în care se aud nişte nostalgice melodii ruseşti cântate la chitară şi balalaică. Niciodată n-au sunat mai bine ca în acest amurg romantic, într-o Rusie tropicală şi toropită care n-a stârnit niciodată imaginaţia, căci Vâlcov, deşi o localitate rusească, e departe în spirit de zăpezile şi samovarele convenţionale. Aici se cântau cântece despre care se spunea că sunt proaspăt venite din Rusia, deşi e probabil ca ideea de întâmplare recentă să se refere aici la evenimente care au avut loc cu treizeci de ani în urmă, având în vedere posibilităţile lor. Acestea au fost probabil ultimele cântece care au ajuns în Basarabia înainte de a înceta să fie rusească; cât despre cântecele româneşti, total diferite, ele păreau ciudate şi străine în aceste locuri.

Canalele din Vâlcov nu puteau fi mai romantice şi mai neobişnuite. Ele au însemnat o revelaţie subită, precum cea a labirintului subteran chinezesc scos la iveală de cutremurul din San Francisco. Misterul e rezolvat doar dacă te caţări în vârful clopotniţei de la biserică, de unde poate fi văzută întreaga panoramă a Deltei. Vâlcovul se află în mijlocul unei păduri de sălcii, iar canalele întortocheate se strecoară cum pot prin crâng. Ele se răspândesc cam o milă în toate direcţiile, iar mai departe se află bancuri de mâl lipsite de orice vegetaţie şi câmpia verde care se întinde în zare.

Auziserăm vorbindu-se despre o mânăstire stranie lângă Vâlcov, unde călugării erau atât de bătrâni şi de săraci, încât îţi făcea rău să-i vezi. Autorităţile portului din Vâlcov erau de neclintit în ideea că era mai bine să nu vizităm mânăstirea. Invocau chiar şi spiritul patriotic. Nu era un loc pe care un cetăţean loial să-l arate străinilor. Era mai bine ca unele lucruri să rămână ascunse. Alţii erau de părere că această experienţă nu trebuia nicicum ratată.

Drumul la această mânăstire mărginea unul din ultimele canale laterale ale Dunării. După vreo patruzeci de minute într-o barcă cu motor, am văzut nişte terenuri cultivate, iar printre copaci a început să se zărească cupola unei biserici. Era puţin mai departe de locul de ancorare, dar, după ce ne-am apropiat puţin, n-am văzut nici urmă de mânăstire. O biserică din lemn, zugrăvită în alb, se ridica în mijlocul unui spaţiu gol, cu două magazii având un singur cat, de-o parte şi de alta. La început am fost dezamăgiţi. Nu se vedea nici un călugăr. Ceva nu era în regulă: poate muriseră cu toţii. Deodată s-a deschis o uşă şi au apărut trei siluete înalte, ca nişte stafii, cu barba albă şi creştetul descoperit, care purtau un fel de haină şi pantaloni dintr-un bumbac ieftin, peticit. Erau trei călugări. Eate imposibil să-ţi închipui nişte făpturi mai împovărate de sărăcie. Unul din ei s-a întors înapoi în magazia de lemn, de parcă ar fi fost la datorie, şi, luându-ne după el, l-am văzut că aduce în refectoriu mâncare din bucătărie. Tavanul era scund, prea scund pentru aceşti bărbaţi înalţi şi scheletici, dar încăperea era caldă şi de o curăţenie desăvârşită. Nimic nu putea fi mai simplu decât mobilierul ei. Era o locuinţă caldă şi confortabilă, care amintea de cabanele din lemn în care exploratorii Arcticei sau ai Antarcticei îşi petreceau iernile sub troiene. Pe pereţi erau icoane şi se mai vedea şi o vatră deschisă, plină cu buşteni, dar focul nu ardea. În jurul mesei erau optsprezece locuri, iar masa era făcută din scânduri lungi puse una lângă alta, cu bănci de fiecare parte. Masa, care îi aştepta, consta dintr-o felie groasă de pâine neagră sau maronie, coaptă în bucătăria de alături, şi aşezată fiecare în câte un blid de lemn. Era masa lor de prânz. Aceşti trei călugări cenobiţi au pregătit-o, în timp ce ceilalţi erau la rugăciune în biserică.

Interiorul bisericii, în care intram acum, oferea cel mai minunat spectacol de ascetism din câte am

văzut, sau credeam că poate exista în lumea contemporană. Era un interior simplu, văruit în alb, cu un iconostas alcătuit din icoane pictate. Dar personajele de faţă desfideau orice posibilitate de a le descrie stranietatea. Lângă uşă era o siluetă înaltă, cu o glugă pe cap, care semăna cu un portar sau uşier. Era atât de infirm, încât trebuia să se sprijine într-o cârjă. Purta o rasă lungă, neagră, decolorată, tivită cu o dungă sau un paspoal roşu. Capul îi era acoperit de o glugă, dar detaliul cel mai ciudat al vestimentaţiei lui era un fel de coif din piele care era fixat cumva de umărul drept. Lângă el, altă siluetă cu glugă neagră având altă formă, dar cu un coif identic pe umăr, era atât de cufundată în rugăciune, încât nici nu îndrăzneai să o priveşti. Chiar în spate, un bătrânel cu mintea dusă, având pe el un surtuc lung, negru, şi nişte nădragi de vagabond, vorbea singur cu glas tare şi acoperea ritualul slujbei cu sporovăiala sa fără rost. Acest călugăr era sfântul sărac cu duhul al locului. Nu a încetat nici o clipă să vorbească şi să râdă singur, cu toată vioiciunea unui dialog între sine şi cineva nevăzut pentru noi. Între timp, slujba continua în spatele iconostasului. Din stânga şi din dreapta uşii deschise chipuri bărboase se iţeau tot timpul să ne vadă, de parcă nişte străini în vizită ar fi cel mai neobişnuit lucru din lume. Stareţul sau arhimandritul a ieşit înveşmântat într-un anteriu, purtând un patrafir auriu şi un comanac purpuriu de catifea. Li se auzeau glasurile psalmodiind în altar şi câte un chip tot se mai iţea ca să se uite la noi. Nici unul dintre românii care ne însoţeau nu înţelegea o iotă din această slujbă, nici nu putea să-i urmărească etapele şi nici, ori poate nici atât, nu putea interpreta foiala sfântului sărac cu duhul care stătea în spatele nostru.

La un moment dat, toţi s-au închinat cu o pioşenie extraordinară şi într-un fel deosebit, rostind tare numele lui Isus, din două silabe, pentru că aceasta este una din principalele dogme ale

credinţei lor. Slujba se terminase, iar cei 10–12 călugări care alcătuiau congregaţia au ieşit, împiedicându-se, din biserică. Nici unul nu avea mai puţin de şaptezeci de ani, iar din punctul de vedere al sfinţeniei arătau absolut minunat. Călugărul despre care spuneam că părea că e portar sau uşier mergea greu, sprijinit într-o cârjă. Poate că asta se datora doar apăsării sufleteşti care apare după o cumplită şi recentă pierdere personală, dar mi se părea, privindu-l, că ceva din răposat parcă intrase în el. Era ca un semn vizibil de transmigraţie. Aceeaşi expresie pe care o văzusem în clipa morţii sau în ceasurile lungi de agonie paşnică, dar întretăiată de gemete, îi imprimase trăsăturile. Era ceva inexplicabil, dar oboseala unei femei pe patul de moarte, pe care mi-o aminteam tânără şi frumoasă şi pe care o iubisem mai mult decât orice pe lume, era parcă exprimată în mersul târşâit al acelui biet bătrân. Din nu ştiu ce cauză, m-a privit fix. N-am mai văzut niciodată o altă fiinţă omenească care să aibă sfinţenia acestui bătrân călugăr, sau vreo biserică ori mânăstire oriunde pe lume, de orice religie, care să aibă sfinţenia mânăstirii Petropavlovsk. După câtva timp, mi s-a părut sfâşietor să-l mai privesc pe acel călugăr, dar trebuie să spun că şi stareţul e o persoană de o mare sfinţenie. Ne-a spus că suma de două sute de lei, echivalentul a vreo cinci şilingi, e suficientă pentru nevoile lor de o zi; în felul acesta, mai puţin de două lire le ajung, pentru cheltuielile lor modeste, timp de o săptămână. Tot timpul, în preajma stareţului mai era un băieţaş de vreo treisprezece-paisprezece ani, nepotul său şi persoana spre care se îndreptau speranţele sfâşietoare ale acestui loc extraordinar. După ce îşi va fi terminat serviciul militar, se va întoarce acolo, la ei, iar bunicul spera că va mai simţi chemarea călugăriei. A lui era vocea ascuţită pe care o auzeam în timpul slujbei. Nu puteai să nu te întrebi care e experienţa lui de viaţă, după o

copilărie petrecută în aceste locuri sărace, de o austeritate extremă, cel mai amărât azil de bătrâni părând mult mai bogat decât această mânăstire. În afară de acel băiat, altă şansă de supravieţuire pentru locurile acelea nu părea să mai existe; era puţin probabil să apară în următorii ani noi recruţi, care să fie sătui de viaţa dusă până atunci şi să dorească a-şi petrece ultimii ani în singurătate.

Pescari de sturioni din Vâlcov

Slujbă într-o biserică lipoveană

Ne-am dus în chilii şi le-am văzut culcuşurile de paie, precum şi strădaniile de a meşteri câte ceva

cu slabele lor puteri. Între timp se duseseră să culeagă buchete de flori, pe care ni le-au dăruit. Cei care aveau destulă putere ne-au însoţit pe drumeagul destul de lung care ducea la ţărm şi au stat până ne-am urcat în barcă şi am plecat. Binecuvântarea stareţului a fost un adevărat miracol de trăire personală. Am considerat că atmosfera religioasă a locului, de o autenticitate indiscutabilă, era prea intens emoţională ca să o descriu, şi am plecat cu gândul la vieţile pline de smerenie, amintindu-ne de pâinea goală care le era singura cină. Era tot ce mâncau, cu excepţia peştelui pe care îl aduceau pescarii o dată pe săptămână. Am remarcat la un moment dat că lunga fâşie de insulă, proprietatea lor, era de fapt o imensă livadă. Era plăcut să îţi închipui merii înfloriţi şi mai târziu, toamna, merele roşii sau aurii. Fructele pe care le adună trebuie să fie unica recoltă în acest loc binecuvântat, iar iarna e un ger atât de cumplit, înţepător, încât până şi canalul e îngheţat bocnă. Şi aşa ne-am îndepărtat de Petropavlovsk. Oricine merge acolo pus pe batjocură se va înapoia în lacrimi. Locul acesta deţine cele mai minunate întruchipări omeneşti ale unei sfinţenii care probabil mai există în lumea de astăzi.

Cine sunt aceşti călugări şi ce e cu mânăstirea? E o întrebare la care cu greu primeşti un răspuns. Ei alcătuiesc o comunitate cu totul izolată. Când i-am întrebat de istoria lor, au răspuns că mai erau alte mânăstiri ale ordinului lor, departe, în Dobrogea, cu care nu aveau nici un contact, şi că singura mânăstire cu care menţineau legături era la Ismail, oraşul de pe Dunăre pe lângă care trecuserăm în drum spre Vâlcov. Nici despre aceasta nu ştiau mare lucru. Asta, în parte, din cauză că aceste suflete curate abia ştiau să scrie şi să citească. Ei erau pescari lipoveni, la fel ca şi locuitorii Vâlcovului. Dar şi originea lipovenilor e greu de aflat. Am ales să folosim expresia „cazaci

de mare“, ca să-i descriem pe locuitorii Vâlcovului, şi se pare că până la urmă ea reprezintă adevărul. Lipovenii nu sunt, ca scopiţii, o sectă religioasă. Scopiţii pot să provină din orice colţ al Rusiei, în timp ce lipovenii au, categoric, o unitate rasială sau tribală. În acelaşi timp, ei sunt disidenţi faţă de Biserica ortodoxă, după cum s-a văzut la slujba religioasă de la Petropavlovsk, care era de neînţeles pentru români. E posibil, prin urmare, ca lipovenii să fi fost alungaţi odinioară, din cauza dogmei religioase, de undeva din centrul sau chiar nordul Rusiei, în aceste regiuni de la hotarele ve-chiului imperiu rus, unde endogamia şi izolarea au fixat caracteristicele fizice. Petropavlovsk este fără îndoială o mânăstire aparţinând rascolnicilor sau credincioşilor pe stil vechi. Chiar la începutul secolului al XVII-lea, rascolnicii rămâneau credincioşi faţă de tot ce era vechi şi primitiv, folosind îndeosebi vechea binecuvântare şi închinându-se în felul lor aparte. Ei se foloseau şi de vechile cântări liturgice şi se poate spune că în secolul al XVII-lea au păstrat de fapt practicile şi obiceiurile vechi de două secole. Este foarte posibil ca straiele purtate la Petropavlovsk, cu acele cusături roşii, să fie o rămăşiţă a vechilor însemne ale disidenţei, în timp ce istoria acelor coifuri de piele pe care le purtau călugării atârnate de umeri pare să se piardă în negura vremurilor. După cum arată, par să fie din Rusia secolului al XV-lea şi să aparţină unui soi de simbolism militar ciudat, atât de vechi, încât sensul lui a devenit necunoscut. Comanacul înalt purtat de unii călugări, cu un văl care îl acoperă şi cade apoi pe umeri, trebuie să fie aşa-numitul *klobuk* (*καμηλαυκιον*), pe care îl purta Clerul Negru în vechea Rusie. De fapt, călugării de la Petropavlovsk sunt adevăraţii oameni ai Rusiei din veacul al XV-lea şi multe episoade ale istoriei ruseşti sunt dovedite şi devin de înţeles graţie lor.

Lipovenii, despre care s-a scris atât de puţin şi a căror istorie e aproape imposibil de aflat, pot fi găsiţi de-a lungul coastei Dobrogei, provincie a României care se învecinează cu Marea Neagră. Dobrogea a fost turcească până la Tratatul de la Berlin din 1878 şi chiar, în partea ei sudică, până la războiul balcanic din 1913. Lipovenii erau prin urmare supuşi turci, ceea ce face probabilă teoria că erau disidenţi care au fugit sau au fost exilaţi din Rusia. Se ştie că atunci când Petru cel Mare i-a persecutat pe rascolnici, sau credincioşii de rit vechi, aceştia s-au refugiat în număr mare în Turcia sau chiar în Asia Mică. Aceasta ar părea să fie, prin urmare, explicaţia aşezărilor ruseşti de pe coasta Mării Negre. Dar ele se întindeau şi mai la sud de Dobrogea. Lacul Devna, de pe coasta bulgară, lângă Varna, are în preajmă un sat de pescari despre care se spune că sunt cazaci lipoveni din secta bezpopovţî, a celor fără popi. Şi aceştia trebuie să alcătuiască o comunitate ciudat de izolată care ar trebui studiată atât de etnologi, cât şi de cei interesaţi de istoria Rusiei sau a schismelor religioase.

Pe de altă parte, sunt şi multe vestigii turceşti rămase în Dobrogea. Pe cealaltă parte a Deltei în dreptul Vâlcovului, dar nu la mai mult de patruzeci de mile distanţă, se află satul turcesc Babadag, într-un splendid ţinut împădurit, cu copacii şi apele curate atât de îndrăgite de turci. Are moschei şi minarete, precum şi mormintele unor sfinţi musulmani. Chiar şi Constanţa, mare port şi localitate turistică, are câteva moschei ruinate printre elegantele sale magazine şi cafenele. Constanţa, trebuie spus, este oraşul roman Tomis, unde a fost exilat şi a murit Ovidiu. De la Constanţa, spre sud, urmând coasta Mării Negre, clima şi peisajul sunt aceleaşi ca pe Riviera, cu atât mai mult la Balcic, aflat doar la câteva mile de frontiera bulgară. Acest orăşel, aşezat cu faţa la sud şi ocrotit de dealurile din spate, are şi un

excepţional climat subtropical. Poţi cultiva acolo orice. De când regina Maria şi-a construit o vilă, Balcicul a devenit celebru. Din toate punctele de vedere este un orăşel foarte pitoresc, încă turcesc prin arhitectura simplă, cu moscheile şi fântânile sale şi cu o populaţie pe jumătate turcească, pe jumătate tătărească. În acest colţ al Dobrogei se află mai multe aşezări tătăreşti, comparabile cu satele tătarilor din Crimeea, numai că istoria lor nu pare să fi fost elucidată în mod satisfăcător. Fizionomia şi caracterul tătarilor sunt inconfundabile, iar prezenţa câtorva tătari autentici contribuie mult la faima priveliştii pitoreşti a Balcicului, care pare a fi hărăzit pe veci să fie fotografiat şi filmat.

Grădina reginei Maria de la Balcic

Cartierul turcesc din Balcic

Cartierul turcesc din Balcic

Cartierul turcesc din Balcic

Cartierul turcesc din Balcic

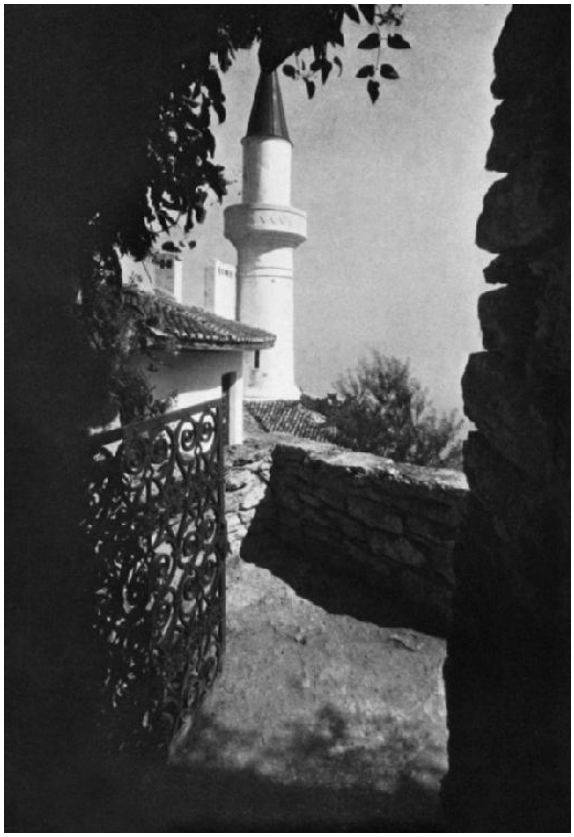

Minaretul castelului de la Balcic

Mai ales în partea sudică, Dobrogea este exemplificarea unui amestec de rase aproape incredibil. Ţăranii tătari nu se bucură de o reputaţie prea bună; în schimb, turcii sunt foarte respectaţi pentru virtuţile şi cinstea lor. E însă trist să amintim că marea lor majoritate, cam două sau trei sute de mii, s-au întors acum în Turcia, la invitaţia lui Kemal Atatürk, care le-a oferit pământuri pe care să se stabilească. În Turcia modernă ei nu vor mai fi acei turci cu o tradiţie pitorească. Acesta ar fi poate momentul să amintim că există o populaţie de aproximativ 250 000 de români care trăiesc în Iugoslavia, mai cu seamă în Valea Dunării şi în Macedonia. Mai sunt câteva mii şi în Grecia, unde acei nomazi pitoreşti cunoscuţi drept cuţovlahi[18], care nu au nimic de a face cu ţiganii, vorbesc un soi de dialect românesc. Din păcate nu le cunosc istoria sau data sosirii lor în Grecia, deşi am văzut adeseori familii de vlahi la drum. În sfârşit, de parcă acest amestec de turci

şi tătari, de rascolnici şi bezpopovţî n-ar fi de ajuns, partea centrală a Dobrogei, spre Dunăre, are câteva sate de găgăuzi, un neam care vorbeşte o limbă proprie şi care pare să se fi reconvertit, trecând de la creştinism la mahomedanism în veacul al XV-lea. Un prieten român al autorului a avut un accident de maşină într-un sat găgăuz şi i-a fost imposibil să se înţeleagă cu localnicii. Se poate spune că România, care în aceste vremuri este extrem de tolerantă cu minorităţile, are parte de unicitatea acestor îndepărtate şi misterioase populaţii rurale. Cea mai celebră dintre ele este cu siguranţă Ada-Kaleh, insula turcească de pe Dunăre, cu trei sute de locuitori. Ea se află departe de Dobrogea, pe Dunăre, la frontiera dintre România şi Iugoslavia. Dar Ada-Kaleh, nu se ştie din ce motiv, a fost uitată la Tratatul de la Berlin din 1878 şi până la ultimul război mondial a rămas proprietate turcească, deşi se află izolată cam la câteva sute de mile de Turcia. Locuitorii îşi câştigă traiul jucând rolul unor curiozităţi umane, vânzând turiştilor cafea turcească. Indolenţa lor e de invidiat într-o lume totalitară.

Dacă ne mutăm din Dobrogea în Basarabia, avem prilejul de a vorbi şi de acea provincie îndepărtată care, deşi formal este partea răsăriteană a Moldovei, a făcut parte, să ne amintim, din imperiul rus între 1812 şi 1918. Basarabia a păstrat în multe privinţe atmosfera vechii Rusii. Aici se găsesc câteva dintre marile proprietăţi agrare aflate încă în mâinile proprietarilor originari, deşi aceştia au sărăcit acum dacă ne gândim la averile de altădată. Viaţa la ţară din nuvelele lui Turgheniev continuă în aceste conace aproape în ruină. Sunt puţine satele, oriunde în Europa, care lasă această impresie de izolare ca în inima Basarabiei. Casele ţărăneşti şi costumele sunt diferite de cele din vechea Românie, la fel cum şi covoarele şi scoarţele basarabene se deosebesc de cele olteneşti. Dar şi Basarabia are oraşe mari.

Capitala e Chişinău, în ruseşte Kişinev, un oraş mare, de peste o sută de mii de locuitori. Din toate descrierile reiese că trebuie să fie o aşezare deosebită. Un secol de dominaţie rusească, între 1812 şi 1918, şi-a pus amprenta pe clădiri, care sunt construite pe străzi drepte, mărginite cu şiruri de copaci, ca la Odessa sau alte oraşe din vremea lui Alexandru I. Comerţul este în întregime în mâinile negustorilor armeni şi evrei, care formează majoritatea populaţiei. Şi aceasta este o consecinţă a dominaţiei ruseşti, căci evreii au venit împreună cu ruşii din provinciile Volînia şi Podolia. Amestecul raselor e bine ilustrat de faptul că, până acum câţiva ani, aici erau produse mari cantităţi de prune, rodul unei industrii locale, de care se ocupa mai cu seamă o colonie de bulgari. Dar Chişinăul are o asociere mai glorioasă cu Rusia, deoarece Puşkin aici a trăit în exil şi şi-a scris unele din cele mai vestite poeme în aceşti ani rodnici din scurta sa viaţă.

Nu departe de Chişinău e oraşul Tighina, cunoscut sub numele de Bender înainte de război. Neguţătorii genovezi care au colonizat Crimeea aveau aici o aşezare în veacul al XII-lea, ceea ce pare destul de improbabil din punct de vedere geografic. Ruinele unor minarete şi moschei sunt dovada stăpânirii turceşti. Dar reputaţia Tighinei vine de la Carol al XII-lea al Suediei. Personaj cu totul neobişnuit, care devine mai uşor de înţeles când e luat drept o fiinţă neutră, mai mult femeie decât bărbat, a petrecut trei ani în acest loc, între 1709 şi 1711, pe care l-a numit Noul Stockholm şi l-a apărat chiar el, cu un amestec bizar de elan şi apatie, împotriva armatelor turceşti, întărind astfel, prin comportamentul lui, teoria potrivit căreia îşi croise drum acolo, într-un soi de cvasiuitare, ca să treacă neobservat într-o perioadă dificilă şi critică a vieţii. Fugise la Tighina după înfrângerea de la Poltava, în care cea mai mare parte a armatei suedeze fusese nimicită, marcând astfel sfârşitul

dezastruos al campaniei din Ucraina. Sultanul Turciei a fost la început de acord să-l apere de Petru cel Mare, dar în scurtă vreme Carol s-a certat cu sultanul şi au mai trecut trei ani, petrecuţi mai mult la Tighina, până să reuşească să ajungă din nou în Suedia. Această lacună de aproape cinci ani în viaţa unui Alexandru modern, o perioadă în care a rămas aproape inactiv, la apogeul carierei sale de comandant de oşti, este un mister care poate nu va fi desluşit niciodată. Amintirea lui Carol al XII-lea încă este vie la Tighina, iar vizitatorilor li se arată o colină de unde pornea în recunoaştere, alături de Mazepa, altă fi-gură legendară.

A sosit timpul să ne întoarcem din Basarabia şi Dobrogea pentru a ne începe călătoria pe Dunăre, în amonte. Nu e necesar să adăstăm în multe locuri, pentru că monotonia călătoriei fluviale face ca toate priveliştile să fie văzute de două ori. Am trecut din nou pe la Ismail, ca să vedem şi mânăstirea de acelaşi rit cu cea de la Petropavlovsk despre care aflasem acolo. Aproape de Galaţi, am pornit în altă expediţie spre limane, printr-un canal lung mărginit de inevitabilele sălcii, cu populaţia sa de stârci şi berze, ajungând apoi în mijlocul unei întinderi de apă, de unde ne-am întors pe altă cale, alcătuind astfel aproape un cerc complet. Era o asemănare izbitoare cu peisajele lui Kano Yeitoku şi paravanele Momoyama, unde nu oamenii, ci păsările au o importantă dinamică. Numai în Japonia veacului al XVI-lea această lume a căpătat realitate. Acolo era un peisaj luxuriant, aproape tropical, cu paulownia, glicină şi flori de prun. Aici, monotonia coloristică a crângului de sălcii se întinde la nesfârşit pe sub coroanele lor.

După ce ne-am îmbarcat iarăşi pe vasul cu aburi, în loc să mergem pe Dunăre direct la Galaţi, ale cărui clădiri începeau să se zărească, am pornit întâi în aval, în cealaltă direcţie, unde, în dreptul unei mari cotituri a fluviului, la umbra verde atât

de dragă lor, se adăpostea un sat de turci. Avea pâlcuri de copaci frumoşi şi livezi care trebuie să alcătuiască o minunată privelişte primăvara. Se vedeau minarete semeţe şi cupolele albe ale unor mici moschei bucolice ce se odihneau la umbra platanilor. Aceasta era o ultimă dovadă a chestiunii populaţiilor minoritare şi, părăsind acest sat turcesc, unde fără nici o îndoială locuitorii erau lăsaţi să trăiască în pace, potrivit obiceiurilor lor, vasul a făcut un ocol larg şi apoi cale întoarsă pe fluviu în sus, lăsând în urmă minaretele, până am ajuns din nou în portul Galaţi.

Aici a trebuit să ne petrecem după-amiaza până la plecarea trenului spre Bucureşti, ceasuri pe care nu am avut cu ce să le umplem, din cauză că oraşul nu are nimic interesant, cu excepţia cartierului ţigănesc, pe care nu aveam timp să-l vizităm. Se spune că mulţi dintre muzicanţii ţigani care fac faima orchestrelor de restaurant răspândite prin lume vin de la Galaţi şi din oraşul învecinat Brăila. Majoritatea acestor ţigani trebuie să fi arătat din fragedă copilărie calităţi muzicale excepţionale. Şi de data aceasta, de parcă ar fi fost predestinat să ne întâlnim, şi-a făcut apariţia Pedracchi, vizitiul cel uriaş. Părea şi mai înalt decât data trecută, în caftanul lui negru lung până în pământ, iar la lumina zilei puteam să-i admirăm cum se cuvine perechea de cai Orlov. Ne-a invitat din nou la el acasă. În câteva clipe am ajuns pe strada pe care locuia şi am putut începe o investigaţie foarte interesantă. Ca toţi coreligionarii săi, Pedracchi duce o viaţă prosperă şi fericită împreună cu cei de acelaşi neam şi credinţă. Păreau să locuiască toţi pe aceeaşi stradă. Prietenul nostru trebuie să fie mai înstărit decât ceilalţi. Casa îi sclipea de curăţenie, iar pereţii erau decoraţi cu aceleaşi motive florale în culori vii, aplicate ca un şablon, atât de răspândite în România. Poate el e ceva mai rafinat decât conaţionalii lui, deoarece în salon am văzut o icoană, dar nici unul dintre ornamentele

specifice pe care le vom observa curând. Ne-a fost oferit un delicios ceai rusesc, servit de sora lui, căci Pedracchi era burlac, care a rămas în picioare şi a refuzat să se aşeze, explicându-ni-se că femeile lor nu stau niciodată jos când sunt oaspeţi în casă. În loc de zahăr ne-a pus în ceai câteva linguriţe de miere, povestindu-ne între timp de copilăria petrecută în Rusia şi proslăvind ţara în care se stabilise, care îi lăsa pe el şi pe prietenii lui să-şi câştige pâinea în pace şi nu se amesteca în credinţa lor. Pe ruşii de azi îi privea ca pe nişte smintiţi, spunând că la ei nu mai există libertate. România era o ţară a libertăţilor, unde tuturor li se îngăduia să-şi practice credinţa şi să urmeze preceptele unei vieţi care li se părea dreaptă. Nu poate fi închipuit nimic mai prietenos şi mai ospitalier ca primirea care mi s-a făcut în această casă; de fapt, toţi membrii grupului nostru care s-au întors la Galaţi au fost invitaţi să locuiască acolo, în loc să meargă la hotel, invitaţie care a fost călduros acceptată. Aşa cum se cuvenea, nu i-am pus întrebări personale, dar am aflat că toţi membrii comunităţii sale merg la biserica rusească şi că nu au preoţi, că ei sunt într-adevăr *bezpopovţî*, dar într-un fel mai blând, fără să nege ideea preoţiei, ci acceptându-i pe preoţii existenţi, chiar dacă ritul lor nu avea preoţi.

Apoi, după ce şi-a dat jos caftanul, punându-şi un veston de in şi o pălărie de pai ciudată şi demodată, Pedracchi ne-a luat să-i vizităm prietenii. În această costumaţie, părea cu adevărat gigantic, dar ne-a asigurat că mai erau doi vizitii ruşi la Galaţi şi mai înalţi decât el. Mai întâi ne-a dus să ne arate stupii, deoarece ei sunt mari crescători de albine. Aceasta e cea de a doua îndeletnicire a lor, după ceea ce s-ar fi numit în veacul trecut grajdurile şi caii. Avea vreo patruzeci de stupi, plini cu milioane de albine, dacă e să judecăm după roiurile pe care le-am tulburat. Ceilalţi vizitii, mai săraci, trăiau în perechi de case

scunde din lemn, aşezate perpendicular pe linia străzii.

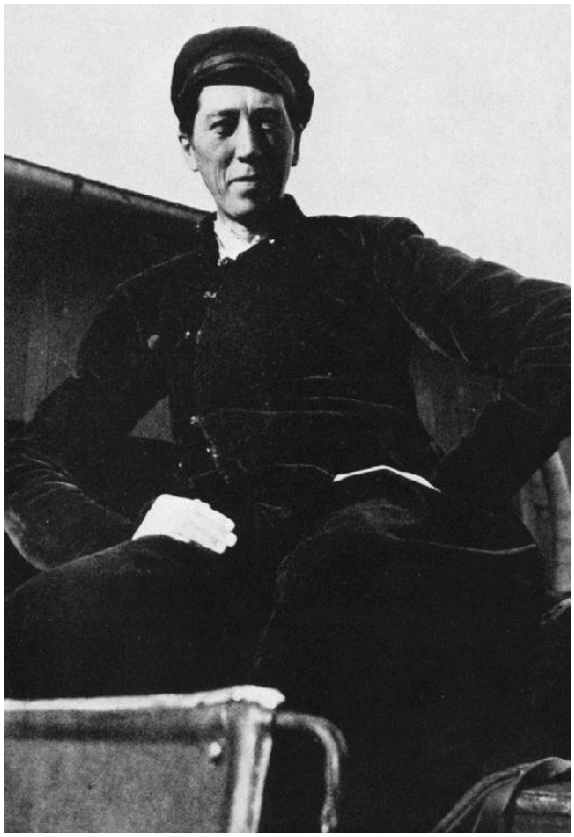

Birjarul Pedrachi

Cartierul turcesc din Balcic

În interiorul acestor căsuţe am avut revelaţia gustului şi a stilului. Erau mai curate decât casele olandeze din Marken sau Volendam şi erau împodobite cu cele mai fine pânzeturi de in, migălos lucrate de mână. Aceste case au de fapt toată decoraţia interioară din in, pe când pereţii caselor româneşti sunt plini cu scoarţe în dungi sau

cu pânzeturi brodate. Aici e diferenţa în materie de stil; despre camerele de oaspeţi ale unor mânăstiri s-a scris în această carte că sunt tipice pentru stilul românesc. În schimb, aici avem de a face cu case ruseşti, dar nu pot fi decât ale starovirilor sau disidenţilor, care se remarcă prin curăţenie. Pe urmă, alt lucru întâlnit întotdeauna în casele lor este portretul ţarului, nu al nefericitului Nicolae al II-lea, care a fost asasinat, ci al tatălui său, Alexandru al III-lea, marele ţar; uneori pot fi văzuţi în gravuri şi Alexandru I şi Nicolae I. Întotdeauna însă, la loc de cinste, poate fi văzut un portret mai vechi, cel al ţarului Petru al III-lea. În toate casele lor atârnă acest portret; Petru e reprezentat invariabil cu capul descoperit, cu o barbă neagră scurtă, purtând un caftan albastru tivit cu blană neagră de sus până jos. Pe genunchiul drept e o pânză roşie, peste care îşi ţine mâna dreaptă. Acest gest are o semnificaţie, căci semnul secret pe care şi-l fac scopiţii unul altuia este să-şi pună o bucată de pânză roşie pe genunchiul drept şi să-şi aşeze mâna dreaptă peste ea. Petru al III-lea, nepotul lui Petru cel Mare, era soţul Ecaterinei cea Mare. A fost ucis la porunca ei, în 1762, anul în care s-a urcat pe tron. Nu a fost niciodată încoronat şi nici uns şi doar o singură persoană ştia locul tainic unde îi zăceau osemintele, care nu era indicat nici de un mo-nument şi nici de vreo inscripţie. Fiul său, sau fiul său
prezumtiv, Pavel I cel nebun, a poruncit să fie deschis mormântul tatălui său, îndată ce a fost posibil după moartea Ecaterinei, dar nu s-a găsit decât o mână de oase şi cizmele ţarului. Acestea au fost expuse timp de trei zile şi după ce s-a ţinut slujba de ungere şi încoronare au fost duse şi îngropate împreună cu rămăşiţele lui Petru cel Mare şi ale celorlalţi membri ai familiei.

În credinţa scopiţilor, Isus Cristos nu a murit niciodată, ci rătăceşte pe pământ, fără sex, în diferite forme. Ei cred că Isus s-a întrupat în Petru

al III-lea, care, spun ei, nu a fost ucis, ci a fugit la Irkutsk. Curând se va întoarce şi va trage clopotul cel mare de la Uspenski Sobor (catedrala din interiorul Kremlinului), chemându-i pe scopiţi în jurul lui, ca să-şi inaugureze imperiul veşnic, pe toată întinderea pământului. Din acest motiv ţin ei foarte mult să-i aibă portretul. Să ne amintim că fanaticul Selivanov, primul care le-a propovăduit credinţa, prin 1765, a pretins că e ţarul Petru al III-lea.

Este neîndoielnic că sfârşitul misterios al lui Petru
al III-lea a făcut din impostură aproape o certitudine. El a fost ultimul descendent pe linie bărbătească din Petru cel Mare, ceea ce i-a făcut viaţa mult mai de preţ pentru apărătorii tradiţiei. Cu toate acestea, Petru cel Mare a fost cel care i-a persecutat în mod deosebit pe disidenţii religioşi şi i-a obligat să se exileze, ceea ce face ataşamentul acestora pentru nepotul lui mai puţin lesne de înţeles. Scopiţii erau desigur de origine mai recentă, făcându-şi apariţia la câţiva ani după moartea lui Petru al III-lea. Dar Petru al III-lea va fi avut, de bună seamă, reputaţia că dorea să reînvie vechile obiceiuri ruseşti. Trebuie să remarcăm că în aceste ciudate portrete ale lui Petru, semănând cu nişte icoane, care sunt venerate de scopiţi, el e reprezentat cu o barbă neagră. Aceasta este ea însăşi de o importanţă semnificativă, deoarece bunicul său, Petru cel Mare, care interpreta barba ca un simbol al înapoierii Rusiei, a impus pedepse grele pentru purtătorii de bărbi. Era chiar în stare, după cum se spune, să stea ascuns după un colţ, înarmat cu nişte foarfeci uriaşi, şi să ţâşnească, retezând chiar el barba câte unui trecător. Pe scurt, bărbile fuseseră de-a dreptul interzise în Rusia pe vremea lui Petru cel Mare. Era tot atât de sever în ceea ce priveşte suprimarea lor, pe cât a fost omologul său istoric, Kemal Atatürk, faţă de purtătorii de fes.

Apariţia bărbii, s-o mai spunem o dată, împodobind însuşi chipul lui Petru al III-lea, ar putea fi interpretată ca simbolul dorinţei de a reveni la vechile tradiţii, de a restaura vechea credinţă şi de a întoarce la Rusia, aşa cum era acesta înainte de reforma patriarhului Nikon sau a lui Petru cel Mare. Chiar şi aşa, pentru timpurile moderne e una dintre cele mai mari aberaţii ale spiritului uman, anume aceea de a învesti o figură atât de nevrednică şi de banală precum cea a lui Petru al III-lea cu atributele divinităţii, impunând totodată membrilor unei secte chinuri atât de îngrozitoare şi existenţe atât de pline de sacrificii. Cum e poate oare această credinţă, ce doar prin circumlocuţiune ar putea fi numită o ramură a creştinismului, să aibă atâta influenţă asupra adepţilor ei, încă numeroşi după o sută cincizeci de ani, e aproape imposibil de înţeles. Să mai adăugăm la aceasta şi persecuţia îndurată pe tot timpul vieţii şi, de asemenea, surghiunul departe de casă.

Restricţiile severe pe care şi le-au impus ar părea să fie răsplătite de o tot mai mare prosperitate. Chiar interdicţiile mărunte, cum ar fi cele referitoare la băutură sau fumat, cresc probabil veniturile tuturor abstinenţilor, la nivelul stării lor sociale, cu minimum zece la sută. Se pare că energiile lor sunt împinse şi în alte direcţii. O sursă de câştig nu e de ajuns. Ei ţin stupi, grajduri cu cai şi, în ţinuturile de pe lângă Galaţi, au livezi întinse. În jurul Galaţilor sunt sate întregi, sau aşezări în care alcătuiesc populaţia majoritară. La Galaţi sau în vecinătatea oraşului, şi probabil nicăieri altundeva în lume, poţi întâlni tineri scopiţi, bărbaţi în vârstă de douăzeci şi cinci de ani sau mai puţin, care s-au supus emasculării. Dacă şi-au satisfăcut serviciul militar, şi-au plătit taxele, mai mult decât atât, dacă s-au căsătorit şi au făcut copii, nu pare să existe vreun motiv pentru cineva de a se amesteca în libertatea de a-şi trăi viaţa aşa

cum vor. Iată măcar cel mai puternic argument că România este ţara în care minorităţile sunt tratate cu cel mai mare respect şi li se acordă toate libertăţile cu putinţă. Iar pe plan etic, este oare aşa ceva mai rău decât celibatul preoţilor sau decât încarcerarea voluntară în
mânăstiri a atâtor bărbaţi şi femei? Cel puţin scopiţii îşi îndeplinesc îndatoririle către stat într-o măsură mai mare decât o fac membrii ordinelor religioase.

Aceasta este cam tot ce e de spus în favoarea sau împotriva celor mai ciudate comunităţi religioase din Europa. Sperăm că am reuşit să descriem îndeajuns de bine emoţionantele şi pateticele însuşiri ale persoanelor despre care am vorbit. Pretutindeni unde au mai fost menţionaţi în literatură, virtuţile nu le-au fost recunoscute şi au fost caracterizaţi drept licenţioşi şi depravaţi. Ei sunt, dimpotrivă, o comunitate profund religioasă, la care pot fi găsite calităţile quakerilor sau ale moravienilor, dar în împrejurări mai modeste.

Ne-am despărţit cu un sincer regret de acest prieten, pe care nici unul dintre noi nu avea să-l mai vadă vreodată, convinşi că membrii acestei comunităţi de zeloţi ruşi sau orientali trăiesc însufleţiţi de idealuri vechi de acum o mie de ani şi astfel de o raritate şi modestie care nu mai poate fi întâlnită astăzi în lumea modernă. Sunt cazuri, ni s-a spus, când scopiţii s-au adaptat noilor vremuri şi au taxiuri în loc de droşca lor obişnuită. Dar ei vor rămâne veşnic în amintire cu trăsurile lor mânate de întunecaţii bidivii Orlov şi vom călători cu gândul la acel personaj straniu cu obrazul spân şi ţinută fără vârstă, care trăia, datorită înălţimii lui neobişnuite, după canoanele lui El Greco sau ale mozaicurilor bizantine, amintindu-ne de ospitalitatea casei sale sau de felul în care se apleca asupra stupilor din livada sa de meri.

Note

18. Sunt aromâni şi se îndeletnicesc preponderent cu păstoritul, sau cel puţin la vremea când a fost scrisă această carte.

4

O biserică pictată, înconjurată de zăpadă, răsărind dintre brazi, poate ilustra perfect Bucovina. Această parte a României este, din punct de vedere estetic, cea pe care ţi-o închipui cu cea mai mare nerăbdare, iar realitatea nu e deloc sub aşteptări. Însă Bucovina este situată tocmai în nordul României, de fapt colţul din dreapta sus al ţării, la care se ajunge nu fără un efort considerabil şi după o lungă călătorie. Îţi ia o noapte întreagă de mers cu trenul de la Bucureşti şi nu ajungi acolo decât aproape de amiază, sau cel puţin la Cernăuţi, capitala Bucovinei. Cu aeroplanul îţi trebuie cam patru ore de zbor; aşa au hotărât să călătorească ceilalţi membri ai grupului. Mie nu-mi place să zbor şi prefer trenul. Ceilalţi s-au oprit la Iaşi, un oraş la care, cu trenul, ajungi pe la patru dimineaţa, aşa că, pentru mine, a rămas invizibil. Mi-a părut rău, dar nu am avut încotro.

Iaşiul este de fapt oraşul pomenit cel mai des în istoria României. A fost capitala Moldovei şi era important pe când Bucureştiul abia exista. În tot cursul secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, România[19] însemna Iaşiul. Tot la Iaşi, cum am văzut, au locuit cele două persoane care au scris despre România şi i-au descris pe câţiva dintre locuitorii săi cei mai de seamă. Ne referim la arhiepiscopul Macarie, în secolul al XVII-lea, şi la Liotard, în secolul al XVIII-lea. Şi-a pierdut grandoarea abia la jumătatea secolului trecut, când capitala a fost mutată la Bucureşti. Acum este un oraş mare, cu o populaţie de peste o sută de mii de locuitori, care păstrează multe vestigii ale vechimii sale. Din păcate, două dintre bisericile sale cele mai frumoase, anume Trei Ierarhi, construită în stilul armenesc de la Curtea de Argeş, şi Sf. Nicolae, au fost în întregime mutilate de Leconte de Nouy, elev al lui Viollet le Duc, răspunzător de

ceea ce poate fi pe drept numită masacrarea bisericii de la Curtea de Argeş.

Dar oraşul Iaşi, potrivit fotografiilor şi relatărilor pe care le-am primit, are o biserică splendidă, Golia, ridicată de logofătul Ioan Golia în secolul al XVI-lea şi situată în incinta a ceea ce a fost odată o mânăstire fortificată, proprietatea marii mânăstiri Vatopedi de la Muntele Athos. A fost desfiinţată prin legea din 1863, care a secularizat proprietăţi ce aduceau un venit de 120 000 lire pe an şi care aparţineau mânăstirilor de pe muntele Athos. Această apartenenţă nu a însemnat, aşa cum ne-am putea aştepta, şi existenţa unei picturi în frescă executată în stilul obişnuit la muntele Athos; dimpotrivă, interiorul bisericii e puternic influenţat de Rusia în ceea ce priveşte decoraţia, numărul cupolelor şi prezenţa dominantă a stilului rococo din secolul al XVIII-lea aşa cum se poate vedea, de pildă, la Kiev. Interiorul bisericii Golia ar putea fi descris ca aparţinând în mare măsură unui rococo ucrainean. Alte biserici mai mici din Iaşi prezintă aceleaşi caracteristici; totodată, în afara oraşului, se află două mânăstiri ce merită să fie vizitate, Galata, şi, cea mai interesantă, Cetăţuia, ambele ridicate de familii domnitoare din Moldova.

În rest, Iaşiul pare să-i impresioneze pe vizitatori prin evidenta sa apropierea de Rusia. Trăsurile care-şi aşteaptă clienţii pe străzi au un aspect cu totul rusesc, datorită cailor care au hamurile înalte, arcuite, asemănătoare cacoşnicelor, podoabele pe care le poartă pe cap miresele rusoaice. Poţi întâlni până şi troici, fireşte, cu trei cai. Oraşul Iaşi nu are, poate, un viitor interesant, pe măsura splendorilor pitoreşti ale trecutului, când domnitorii Moldovei afişau aici opulenţa vestimentară orientală, purtând, de fapt, tocmai acele mătăsuri şi turbane pe care le vedem în reprezentările de boieri moldoveni ale lui Liotard, precum şi ale unor pictori necunoscuţi

aparţinând aceleiaşi şcoli despre care am vorbit în relatarea noastră despre Bucureşti. Am prefera să ne gândim la Iaşi când vine vorba de halatele tivite cu blană şi exuberanta risipă a boierilor. Prăvăliile şi cinematografele sale moderne reprezintă o abatere decadentă de la această tradiţie.

Iaşiul este deja destul de departe, în nordul ţării. Aerul blând al Bosforului pe care ne amăgeam că-l respirăm la Bucureşti nu a pătruns până la pădurile de brazi care se înstăpânesc aici. Pentru a aprecia întreaga amploare a acestei schimbări de atmosferă, ar trebui să facem o excursie de la Iaşi la mânăstirile din ţinutul Neamţului. O adevărată Tebaidă de mânăstiri şi schituri se întinde în munţi, în apropierea oraşului Piatra Neamţ, un centru provincial, unde evreii deja încep să devină populaţia dominantă, semn că suntem aproape de Galiţia şi Bucovina.

Majoritatea mânăstirilor despre care vorbim se află pe văile împădurite ale Bistriţei sau ale afluenţilor săi. Bistriţa e chiar numele uneia dintre mânăstiri, un lăcaş din secolul al XV-lea cu trăsături gotice, situat la doar câteva mile de Piatra Neamţ. Celelalte se află la o distanţă mai mare, în mijlocul unor peisaje mai sălbatice şi mai bucolice. Văratec şi Agapia sunt mânăstiri de maici, aflate cam la cinci mile una de cealaltă, în nişte ţinuturi vestite pentru frumuseţea lor. În ambele locuri, călugăriţele trăiesc în căsuţe individuale, ridicate în afara zidurilor. Cam la două mile distanţă e mânăstirea Secu, despre care se spune că are în tezaurul său o minunată colecţie de veşminte şi orfevrerie. Dar cea mai vestită dintre toate e mânăstirea Neamţ. A fost ridicată sau mai precis refăcută în 1497 de către Ştefan cel Mare, domnitorul Moldovei, un erou naţional, care şi-a apărat ţara de turci, tătari, unguri şi polonezi. Mânăstirea Neamţ are şi un tezaur bogat, dar toate aceste mânăstiri de călugări şi maici, cunoscute laolaltă drept mânăstirile din părţile Neamţului,

sunt spectaculoase atât din punctul de vedere al arhitecturii sau al picturii murale, cât şi pentru aşezarea lor atât de pitorească în minunatele văi împădurite despre care am pomenit. Pentru toţi românii, principala ctitorie a lui Ştefan cel Mare are o însemnătate deosebită. El şi fiul său, Petru Rareş, erau vestiţi pentru vitejia şi calităţile de conducători. Într-adevăr, graţie tatălui şi fiului, supunerea celor două principate de către turci nu a fost niciodată însoţită de umilinţele îndurate de alte popoare din Balcani sub stăpânirea turcească. Moldovenii şi valahii erau vasalii turcilor, dar niciodată nu le-au fost supuşi. Prin urmare, mânăstirea Neamţ pare predestinată să sporească în însemnătate ca monument naţional, şi ar putea fi interesant, în legătură cu aceasta, să atragem atenţia asupra mânăstirii de la Chiţcani, sau Noul Neamţ, ridicată de călugării de la Neamţ lângă Tiraspol, pe teritoriu rusesc, pe celălalt mal al Nistrului, lângă Bender sau Tighina, locul de refugiu al lui Carol al XII-lea al Suediei, amintit în capitolele precedente. E vizibilă, dar complet inaccesibilă dinspre Europa, fiind situată chiar pe locul în care, cu cinci ierni în urmă, mai mulţi nefericiţi, printre care femei şi copii, au fost împuşcaţi de grănicerii sovietici în timp ce încercau să fugă de foamete, către civilizaţie, traversând râul îngheţat.

Nistrul formează acum întreaga frontieră de est a României, despărţind-o de Rusia. Vechile frontiere devin, din acest punct, extrem de greu de înţeles. Dacă Basarabia a fost rusească între 1812 şi 1918, iar mânăstirile din Neamţ au fost întotdeauna pe teritoriu românesc, Cernăuţiul, la care vom ajunge în paragraful următor, a fost austriac, iar ceea ce era demult un ţinut de frontieră rusesc, la doar câteva mile de Cernăuţi, acum e Polonia. De fapt, Cernăuţiul, care era la joncţiunea dintre România, Rusia şi Austria, e acum la graniţa dintre România, Polonia şi Rusia.

Cehoslovacia e şi ea aproape, având graniţă cu România, care începe nu mai departe de şaizeci de mile la vest de Cernăuţi. Austria s-a retras cu câteva sute de mile. Polonia a reapărut, iar Cehoslovacia e şi ea pe hartă. România s-a mărit cât să cuprindă Cernăuţiul. Rusia s-a retras de la Prut, vechea frontieră, până la Nistru, care nu era aici frontieră. Poate singurul lucru mai uşor de urmărit este că graniţa Rusiei cu România constă acum din Nistru şi nimic altceva.

Czernowitz măcar s-a ameliorat, devenind Cernăuţi. Sună mai eufonic. Dar ce oraş neverosimil, cu inevitabila sa sută de mii de locuitori! Nu e nici o prăvălie care să nu aibă un nume evreiesc pe firma de deasupra intrării. Comerţul e aproape în întregime evreiesc. Aici se vorbeşte mai mult idiş decât nemţeşte, iar româna e aproape o limbă străină. Cernăuţiul are toate contradicţiile pe care le presupune această situaţie. În zilele lucrătoare, tranzacţiile se încheie în ritmul bursei din New York, în momentele ei cele mai frenetice. În acelaşi timp, piaţa oraşului e înţesată de ţărani înveşmântaţi în costume pitoreşti. O lâncezeală subită se aşterne sâmbăta, când e sabatul evreiesc; duminica, hărmălaia iscată de comerţ e mai mare ca oricând, în timp ce ţăranii, în hainele lor de duminică, privesc pasiv la spectacolul unei dimineţi de luni evreieşti. Beneficiul acestei hegemonii evreieşti e o remarcabilă iuţeală a spiritului. Cumpărăturile iau o zecime din timpul pe care îl consumă în alte oraşe. Orice străin care are norocul să fie confundat cu un american poate conta pe o primire entuziastă, căci America e ţara tuturor posibilităţilor, unde fiecare are câte un frate sau verişor care s-a îmbogăţit.

Nu se poate spune că Cernăuţi e un oraş frumos. Are o biserică armenească şi sinagogi în stilul celor situate dincolo de Bayswater Road. Azilurile evreieşti pentru săraci nu sunt prea plăcute la

vedere, iar saloanele spitalelor, pentru femei sau bărbaţi, arată ca Noaptea Walpurgiei. Nervii olfactivi sunt cel mai tare puşi la încercare şi e nevoie de ceva timp ca să-ţi revii. Şi refectoriul e o scenă sau experienţă care se întipăreşte dureros în memorie. Din păcate, în Cernăuţi nu poţi găsi nimic care să distragă mintea de la ororile acestor aventuri în macabru. Dar, în acelaşi timp, Cernăuţiul are calităţile şi meritele lui. Femeile sunt splendid îmbrăcate. Adeseori, copiii sunt superbi. Este esenţial, când te gândeşti la Cernăuţi, să subliniezi anacronismul dintre evreii bogaţi şi rafinaţi şi ţăranii, coborâţi parcă din Breughel, care păşesc alături pe caldarâm. Efectul este ca şi cum un segment din Mile End Road ar fi fost luat şi adus, cu locuitori cu tot, în Bucovina.

Geniul oraşului se manifestă însă în teatru. Cernăuţiul este exact genul de oraş, de fapt Oraşul, din care izvorăşte talentul teatral. Afişe cu piese jucate în idiş acoperă pereţii holului de intrare în hotel, ilustrând din plin acest spirit de emulaţie prin şiruri de fotografii. Sarah Bernhardt ori Charlie Chaplin la tinereţe, fraţii Marx, Eddie Cantor, cu toţii sau fiecare dintre ei ar fi putut să-şi aibă originile sau primul lor rol din carieră la Cernăuţi. E un oraş care merită să fie urmărit măcar pentru acest motiv. Se şi spune de fapt că majoritatea actorilor de cabaret care pot fi văzuţi în cluburile de noapte răspândite pretutindeni în Europa au fost formaţi la Cernăuţi. Copii talentaţi vin aici din Polonia, Ungaria sau din Cehoslovacia şi învaţă dansuri acrobatice, sau orice altă specialitate. Nimeni din cei care cunosc Cernăuţiul nu s-ar mira să afle că Gaby Deslys vine de aici. Nu afirmăm că acesta e secretul originii ei, ci doar sugerăm că n-ar fi imposibil. Dacă e adevărat ce se spune, că s-ar fi născut în Ungaria ori Galiţia, atunci cu siguranţă e vorba despre Cernăuţi. Această parte a lumii e încă în multe privinţe un ţinut de legendă, iar aici se vorbeşte despre un sat,

presupus a fi undeva în estul Cehoslovaciei, unde se formează pitici pentru circ. Se spune că li s-ar rupe membrele, sau că sunt cumva opriţi din creştere în copilărie pentru acest scop. Nimeni nu e în stare să arate acest sat pe hartă, dar e adevărat, cred, că mulţi pitici de circ sunt născuţi în Cehoslovacia.

Ţărani bucovineni

Ţărani bucovineni

Ţărani bucovineni

Ţărani bucovineni

Poate modul cel mai eficient de a întipări în minte situaţia Cernăuţiului, dincolo de această harababură de naţionalităţi şi încâlceală de hotare, este de a merge neîntârziat la graniţa rusească. Nimic mai simplu. Alegerea cea mai la îndemână e Hotinul, cam la patruzeci de mile depărtare. După ce urcă printre câteva dealuri, drumul traversează Prutul şi pătrunde în ceea ce era teritoriu rusesc până în 1918. Există până şi aici o anomalie, căci în timp ce majoritatea populaţiei vorbeşte ucraineana sau ceva rusă, în momentul în care se ajunge la Nistru, unde se află Hotinul, pe malul celălalt, rusesc, se vorbeşte româna. Ucraineana este limba de aici, unde e România, iar româna e limba principală dincolo, unde e Rusia. Peisajul dintre Prut şi Nistru ilustrează exact concepţia generală despre Rusia – o câmpie care se întinde la nesfârşit. Traversezi un sat în care locuitorii fac

căciuli din lână neagră sau gri, ca nişte bonete frigiene, şi apoi urci o coastă pe care se înalţă semeţe vreo douăsprezece mori de vânt profitând de vântul care suflă neîncetat pe aceste întinderi nemărginite. Hotinul, situat nu departe de aici, are o superbă cetate medievală, probabil cea mai frumoasă construcţie de acest fel din România. A fost ridicată de Vytautas, Marele Duce al Lituaniei, deşi motivul şi scopul acestei neobişnuite iniţiative venite de la ţărmurile Mării Baltice în veacul al XV-lea nu sunt explicate de autorităţile în materie. Oricât de important a fost Vytautas, supuşii lui lituanieni mai erau păgâni, ultimii păgâni din Europa, încă la vreo sută de ani după ridicarea cetăţii de la Hotin. Petru Rareş, fiul lui Ştefan cel Mare, pe care l-am menţionat mai sus, a întărit şi mai mult cetatea. Dar Hotinul a fost ocupat de turci în secolul al XVII-lea, iar un elegant minaret din piatră, cum sunt cele ale moscheilor târzii din Istanbul, reprezintă o mărturie a cuceririi lor.

De pe turnurile cetăţii, privind peste Nistru, se vede până în Rusia. Nimic nu poate fi mai impresionant. Nistrul, având aproape jumătate din lăţimea Tamisei la Westminster, mărgineşte o câmpie fabuloasă, care era scăldată în văpăile apusului la ora la care am ajuns să admirăm priveliştea. De pe zidurile cetăţii poţi coborî direct în râu. Celălalt mal e însă complet inaccesibil. Nu există nici un fel de comunicare între cele două părţi. Toate frontierele, cu excepţia acesteia, au stabilite zile anume pentru micul trafic, iar locuitorii le traversează, ducându-şi la vânzare găinile sau varza. Unii au încheiat fie logodne, fie căsătorii în cealaltă parte. Aici nu vezi aşa ceva. Nu există nici un pod şi pe râu nu vezi nici măcar o barcă. Dar îi poţi vedea pe locuitorii „raiului“ din partea cealaltă trebăluind prin micile lor grădini; o biserică, ridicată chiar vizavi de Hotin, a fost transformată în cinematograf, pentru a-i impresiona pe locuitorii din partea aceasta. E trist,

şi foarte rusesc totodată, dar cinematograful n-a funcţionat niciodată.

Poate nu există alt oraş în toată Europa mai mohorât şi mai deprimant decât Hotinul. El constă din două şiruri de ceea ce par a fi vechi căbănuţe de baie, aşa cum vezi pe malul mării, peticite cu tablă de conserve şi luminate cu lumânări vârâte în sticle. Nu există iluminat public în Hotin, iar strada principală, foarte largă, nu este pavată. Într-o zi ploioasă, şi sunt multe, sau iarna, pe zăpadă, condiţiile trebuie să fie de nedescris, deoarece sigur nu există nici canalizare. Populaţia este alcătuită în întregime din evrei, cu un aspect rebarbativ. Dar există totuşi aici un soi de fantezie primitivă excepţională. Ea seamănă cu tablourile lui Marc Chagall, care, din câte ştiu, e evreu din Galiţia. Fără îndoială, Hotinul ar fi o revelaţie pentru un pictor. Are o fantastică subtilitate a ororii până în detaliile ei cele mai mărunte, toate în griurile şi alburile lui Utrillo, doar că nu le întâlneşti la stucaturile jupuite ale zidurilor şi caselor, ci la zugrăveala sau tencuiala unor cocioabe. Fiecare prăvălie, iar strada nu constă în nimic altceva, are, scoasă în afară, câte o firmă pictată, unele dintre ele fiind picturi naive pline de farmec. E un indiciu că nimeni nu ştie să scrie sau să citească. Partea din spate a acestor prăvălii slujeşte drept locuinţă, iar o mizerie incredibilă e regula locului. Turiştii care supravieţuiesc unei nopţi la Hotin s-ar simţi confortabil în Noua Guinee. Asta pentru că papuaşii nu sunt încotoşmănaţi cu haine, pe când aici caftanele unsuroase şi zdrenţuite ale evreilor te umplu de groază. Nici expresia de pe chipul lor nu e mai plăcută, ci doar vicleană şi umilă. Evreii din târgurile mici, cum e Hotinul, se situează fizic pe o treaptă a vieţii mai joasă decât în orice alt cartier sărac din lume.

Dar motivul pentru care am venit în Bucovina este de a-i vizita vestitele mânăstiri. Acestea sunt

situate în mijlocul unor ţinuturi bucolice, ca într-un basm, dar în drum spre ele eşti nevoit să treci prin târguri care amintesc de Hotin. Putem începe cu Dragomirna, fiindcă nu e una dintre bisericile pictate, pe care le putem lăsa la urmă. Dragomirna e situată doar la vreo două mile de Suceava, un orăşel care forfoteşte de viaţă, cu un număr mare de armeni, care au trăit aici dintotdeauna şi au avut chiar un episcopat la Suceava. Sunt aici două biserici importante, Sf. Gheorghe şi Sf. Dumitru, amândouă pictate în interior şi, trebuie să mărturisesc, puţin cam dezamăgitoare. Despre mânăstirea Sf. Ilie, chiar lângă Suceava, se scrie că e interesantă, dar nu am avut timp să facem ocolul necesar. Dragomirna e o impunătoare mânăstire fortificată, începută în 1602, cu o biserică ce prezintă nişte detalii gotice care nu o prea avantajează. Bisericile din Bucovina trebuie să apară în toată puritatea stilistică, pentru a impresiona aşa cum merită. Dragomirna are o pictură în frescă de bună calitate, dar ferestrele şi arcele prezintă uşoare influenţe gotice, ceea ce le strică omogenitatea. În plus, în general vorbind, această biserică este de tip moldovenesc. Adevăratele biserici pictate din Bucovina sunt unice în Europa. Aşadar, Dragomirna nu e tocmai cel mai bun exemplu al unui stil care poate fi văzut şi altundeva, modificat, în cazul său, de un gotic străin, fie polonez, fie teutonic, deloc caracteristic aces-tor ţinuturi. Ne-am întors, aşadar, de la Dragomirna la Cernăuţi, ca să o luăm de la început cu principala contribuţie pe care Bucovina o oferă întru desăvârşită bucurie estetică – bisericile sale pictate.

.....
..

Acest îndepărtat colţ al României, la întâlnirea dintre Rusia, Polonia şi Cehoslovacia, e un ţinut înverzit, cu codri şi dealuri. Nimic nu poate fi mai diferit de câmpia Basarabiei, cu monotonia ei fără

sfârşit ce trece peste Nistru până în Rusia, cu oraşele sărăcăcioase şi urâte, ca Hotin sau chiar Chişinău, capitala provinciei. Hotinul e oraşul de frontieră care seamănă cu un purgatoriu, ţinutul nimănui dintre tirania comunismului marxist şi eternul ghetou. Şi Cernăuţi e un oraş evreiesc. În Bucovina neamul lor e la fel de universal ca în Basarabia, dar aici peisajul e mic şi restrâns. Bucovina nu zace neajutorată în arşiţa înăbuşitoare a verii şi nici nu cunoaşte iarna vuietul crivăţului venit din tundra siberiană. Se bucură de adăpostul dealurilor, de pădurile verzi de brad şi de păşunile subalpine. Un zimbru e pe stema Bucovinei, nume care, în primele două silabe, aminteşte de cirezile ce hălăduiau pe păşunile ei. E un ţinut pastoral ideal, nu prea vast ca peisaj, care pare să fie la adăpost cel puţin de marile probleme psihologice stârnite de câmpia rusă.

Să nu ne închipuim totuşi că Bucovina are dimensiuni aparent proporţionale cu suprafaţa pe care o ocupă în realitate. Trenurile locale proaste şi drumurile care sunt probabil cele mai cumplite din Europa au sporit întinderea acestei micuţe provincii la dimensiunile unui regat. În cincisprezece ore dintr-o zi nu se pot vedea decât trei din bisericile pictate, astfel încât Bucovina, judecând după condiţiile de călătorie, poate fi tot atât de mare cât toată Sicilia. Ar fi lipsit de înţelepciune să ne pară rău. Fiind îndepărtată şi inaccesibilă, Bucovina a rămas necontaminată. Dacă situaţia ar fi diferită, ţinutul de la sud de Cernăuţi ar fi la fel de năpădit ca văile Tirolului. Graţie depărtării de centrele mari de populaţie, acest lucru nu se va întâmpla încă o bună bucată de vreme, iar Bucovina va rămâne cea mai puţin cunoscută şi poate cea mai interesantă parte a României Mari.

Scene din viţa rurală

Scene din viţa rurală

Femei din Dragomirna

Mânăstirea Sucevița e cea mai mare şi mai completă dintre bisericile pictate. Dacă nu pot fi vizitate toate, Sucevița trebuie neapărat văzută. De la Cernăuţi trebuie să mergi nu mai puţin de patru ceasuri. Nu e de-ajuns că e plin de praf şi în faţă, şi în spate, dar colbul mai şi pluteşte ca o pâclă pe câmp, de ambele părţi ale drumului. E ca negura ce se ridică seara dinspre mlaştini. O maşină care vine din direcţia opusă stârneşte o adevărată furtună cu vârtejuri, iar o căruţă ieşind din ceaţă

parcă e un nor lunecând încet spre tine; până şi un bărbat sau o femeie, mergând pe jos, tulbură praful căruia îi trebuie mult timp să se liniştească. Dacă ai ghinionul să fii depăşit de alt automobil, iar ambiţia fiecărui şofer pe drumurile astea este să-i hărţuiască pe ceilalţi şi să-i întreacă, atunci e mai bine să te opreşti pentru un sfert de oră şi să aştepţi ca vârtejurile ameţitoare să se potolească, iar zarea să devină din nou înceţoşată. Dar mai sunt porţiuni pe drumul acesta lung când, după o aversă, devine un soi de proiectil lichid, împroşcat în toate direcţiile de roţi, astfel încât maşina poate fi comparată cu o sepie care-şi azvârle în jur cerneala, de parcă s-ar apăra. În câteva clipe soarele va transforma însă acest noroi în colbul de la început, dar iarna probabil te înfunzi în noroi până la glezne. Trebuie să fie o binecuvântare când ninge în sfârşit, căci zăpada arată ca în Rusia sau Canada, judecând după cantitate şi durată, şi va rămâne acolo vreo două sau trei luni, până când se arată primul soare de primăvară şi zăpezile se transformă într-un amestec mocirlos de noroi şi gheaţă.

Am amintit dealurile înverzite ale acestor meleaguri şi pădurile de brazi, unde hălăduiesc cerbi şi căprioare. Chiar în septembrie, când eram noi acolo, în nopţile cu lună, la poalele pădurilor poate fi auzit boncăluitul cerbilor. Am fost invitaţi să mergem într-o noapte ca să-l ascultăm, dar, aşa cum se întâmplă mereu în viaţă, nu am avut timp pentru asta, trebuia să ne grăbim către Polonia. Două-trei zile în Cernăuţi sunt de ajuns ca să vizitezi mânăstirile, iar o noapte cu lună petrecută astfel poate veni doar după un răstimp mai lung pe aceste meleaguri. Bucovina rămâne un minunat şi îndepărtat ţinut, cu păduri şi păşuni, când te abaţi de la drumurile sale şi când uiţi agitaţia Cernăuţiului şi imaginea evreilor din fiecare târguşor. Ca aspect, satele sunt în întregime medievale. Ele constau din case de lemn, multe

fiind noi-nouţe, lăsând să se vadă direcţia fibrei în cheresteaua din care sunt făcute, dar la fel de bine meşteşugite şi înălţate precum construcţiile mai vechi. Populaţia este în parte rutenă, un neam slav înrudit cu polonezii şi ucrainenii, aşa că se observă uşor deosebirile dintre aceste sate şi echivalentele lor din Moldova.

Abia după mai multe ceasuri în care ne-am afundat tot mai tare printre aceste pajişti îndepărtate, un drum lateral, plin de hârtoape, ne-a mai făcut să traversăm alt sat, la fel de tipic, dezvăluind, la capătul lui, într-o poieniţă verde, înconjurată de dealuri împădurite, un zid pătrat, văruit în alb, foarte înalt, cu turnuri cu acoperişuri negre ridicându-se la fiecare dintre cele patru colţuri. Dacă e o fortăreaţă, atunci nu ocupă o poziţie strategică. E aşezată într-un loc sacru în poiană, scena unui miracol, într-un loc ca acelea în care păstorii au viziuni şi unde peste veacuri se ridică o biserică la care credincioşii vin în pelerinaj. Chiar în zidul principal este croită o poartă înaltă, către care e bine să te îndrepţi pe jos, dacă vrei să vezi ce e înăuntru.

Totul e de o simplitate severă, fără pretenţii arhitecturale. Zidurile fortificate nu au aproape nici un fel de spărtură. Dar, prin bolta porţii, în mijlocul incintei, unde creşte iarba verde, vezi cum se înalţă biserica pictată. E o construcţie cu streşini alungite de lemn şi cu un acoperiş abrupt, din şindrilă, aşa cum întâlneşti în toate ţinuturile de munte. Întreaga suprafaţă a faţadelor, de la cornişa de lemn până la brâul de piatră care înconjoară, ca o bancă, întreaga clădire, la vreo trei picioare de la sol, este o frescă pictată în culorile cele mai vii. Această primă imagine a bisericii pictate de la Suceviţa este una dintre cele mai impresionante revelaţii ale întregii lumi bizantine. Aceasta înseamnă că, în timp ce lumea clasică are Parthenonul, templele de la Girgenti, Colosseumul, lumea gotică, faţadele de la Chartres sau Wells,

Renaşterea, colonadele de la Sfântul Petru sau fântânile şi grădinile de la Versailles, biserica pictată de la Suceviţa este de o importanţă egală în lumea artei căreia îi aparţine. Există împrejurări în care perfecţiunile mici şi umile se află cam pe aceeaşi treaptă a revelaţiei pe care stau edificiile mai solide şi permanente ale unei epoci. Aşa e Suceviţa, dar arta bizantină e împrăştiată în atât de multe locuri şi adeseori de dimensiuni atât de mici, încât justifică întâietatea acordată acestei îndepărtate biserici aparţinând unei mânăstiri din aproape necunoscuta Bucovină.

Mulţi oameni sunt pasionaţi acum de arta bizantină; dacă ar fi trăit în mijlocul ei, ar fi bombănit şi s-ar fi plâns fără încetare de condiţiile întâlnite în lumea lor ideală – ideală deoarece a rămas atât de puţin, iar relicvele ei se găsesc în locuri romantice şi îndepărtate –, are puţine asemenea momente de-a dreptul supreme. Dacă scriem aceste rânduri o facem pentru a dovedi importanţa care o leagă, deasupra tuturor, de Suceviţa. E probabil prima şi cea mai durabilă impresie asupra lumii bizantine, ca experienţă universală, după prima imagine a lui San Marco. Şi mai de neuitat este clipa în care intri în biserică. Interiorul bisericii San Vitale din Ravenna, Cappella Palatina din Palermo îi sunt inferioare în privinţa amintirii pe care o lasă. Interiorul Sfintei Sofia este imensa şi neclintita realizare a Bizanţului, iar după ea mozaicurile de la Karye Djami, de la Istanbul, venind şapte sute de ani mai târziu, arată decadenţa pitorească şi desuetudinea lumii sale.

Faţadele pictate de la Suceviţa aparţin acelui Bizanţ secundar, care numără zidurile şi turlele Kremlinului şi biserica Sf. Vasile, Vasili Blajennîi, de un exotism înnebunitor, ridicată, cum prea puţin se ştie, întru cinstirea unuia dintre sfinţii nebuni ai Bisericii Ruse, Sfântul Vasili Blajennîi. Undeva în labirintul din interior, deasupra mormântului în

care odihneşte, sunt atârnate lanţurile şi zgarda lui de fier. Mai târziu, alături a fost înmormântat un alt nebun, Ivan, denumit şi Cărăuşul de apă sau Căciulă mare, de la obiceiul său de a căra apă pentru alţii şi de la coiful de fier pe care îl purta în semn de penitenţă. Într-o scriere din 1588, dr. Giles Fletcher descrie acest tip de anahoret. „Sunt unii pustnici care aveau obiceiul să umble goi-puşcă, cu excepţia unei cârpe în jurul şalelor, cu părul lung şi încâlcit atârnându-le pe umeri, şi mulţi dintre ei cu o zgardă sau lanţ în jurul gâtului sau al mijlocului, chiar şi în miezul iernii.“ Tot Fletcher adaugă plin de subînţeles: „Nu sunt prea mulţi la număr, fiind o îndeletnicire tare grea, care cu adevărat te îngheaţă, să umbli dezbrăcat în Rusia, mai cu seamă iarna.“ Din aceeaşi categorie, dar cu o arhitectură mai puţin fantastică, sunt bisericile din Kiev şi Novgorod, deşi, în privinţa acestuia din urmă, relatările sunt de acord în general asupra superiorităţii construcţiilor sale. După aceasta, marile repere ale realizărilor secundare, sau mai puţin bizantine, sunt Mistra, în Pelopones, sau Meteora, în Tesalia.

Mistra este ireal de frumoasă în ceea ce priveşte romantismul locului pe care a fost ridicată, dar e de dimensiuni foarte mici. E cocoţată pe un deal abrupt pe valea Spartei şi din depărtare creează impresia unei aşezări primitive de bordeie sau cocioabe, ca un sat de gitanos din luncile Granadei, numai că aici ele nu sunt văruite, ci construite din cărămizi şi piatră. Pe vremea când Moreea era ocupată de veneţieni, între 1686 şi 1714, Mistra avea 42 000 de locuitori. E greu de imaginat cum încăpeau atâţia oameni pe străduţele ei înguste cât nişte poteci. Dealul, plin de măslini şi roşcovi, iar primăvara acoperit cu un covor de stânjenei albaştri şi cu răzoare de irişi purpurii, e sfâşiat de sus până jos de o fisură profundă, o ravenă, un fel de surpătură adâncită de apele unui torent de munte ieşit din roca de calcar. Lăţimea

acestei râpe, comparată cu întinderea Mistrei, scoate le iveală dimensiunile mici ale capelelor bizantine, aşezate una sub alta, până sus pe deal. Are cărări abrupte, ca potecile pentru măgari care urcă de la Amalfi la Ravello, unde sunt şi acolo biserici în ruină construite în acelaşi stil, cu abside identice şi aceleaşi ancadramente de ferestre din cărămidă şi arcade ca la Mistra. Dar la Mistra înşiruirea bisericilor una după alta este atât de bine proporţio-nată, încât creează un efect iluzoriu al mărimii. Bisericile Peribleptos, Metropol, Brontochion conduc în sus la Pantanassa, care este încă o mânăstire de maici. Această biserică este capodopera Mistrei, dar e neînchipuit de mică. E însă de un pitoresc fantastic.

Chiar şi acest pitoresc în aparenţă de nedepăşit este întrecut în fantezia absolut miraculoasă a peisajului de la Meteora. Aici mânăstirile sunt cocoţate pe jumătate în aer, pe stâlpi sau pe vârfuri de stâncă. Odinioară erau douăzeci şi patru de asemenea comunităţi de călugări stiliţi, iar acum doar patru dintre mânăstiri sunt locuite. E cu totul improbabil ca aşa ceva să mai existe în Europa, dar, pe de altă parte, nimeni nu a pretins că ar avea vreun merit arhitectural deosebit. Poziţia lor pe acele piscuri dolomitice e cea care le face speciale şi unice. După Mistra şi Meteora vine Muntele Athos, faţă de care toţi studenţii serioşi de la Oxford şi Cambridge aduc pe făgaşe normale entuziasmul care i-a purtat pe bunicii lor la Roma şi Florenţa. Iată în ce măsură, la ei, s-au schimbat canoanele gustului.

Prin urmare, Suceviţa intră în categoria monumentelor bizantine aşa-zis secundare, sau de al doilea nivel ca importanţă, care cuprinde biserica Sf. Vasile – Vasili Blajennîi –, ruinele Mistrei, mânăstirile de la Meteora sau Simopetra de pe Muntele Athos, o mânăstire reconstruită în secolul trecut, dar cu o inspiraţie absolut unică şi care nu se aseamănă cu nimic altceva, decât poate

cu palatul Potala din Lhasa, în Tibet. Dintre toate cele treizeci de mânăstiri de pe Muntele Athos doar Simopetra are geniu în ciudăţenia ei. Cât despre celelalte, în afară de interesul pentru relicvele imperiale ale unui Comnen şi ale unui Paleolog, care sunt arareori expuse, Muntele Athos reprezintă viaţa de acum o mie de ani, fără nici o schimbare sau ameliorare. Priveliştea de la Athos, Meteora, Mistra sau Vasili Blajennîi este mai spectaculoasă pe plan estetic decât o examinare detaliată. E adevărat că Mistra are fresce de calitate, dar orice încercare de a le asemăna cu echivalentul lor italian e sortită eşecului din cauza datei târzii a Mistrei şi a întâietăţii pictorilor de la Florenţa şi Sienna. Dintre celelalte locuri menţionate, Meteora sau Vasili Blajennîi sunt reuşite prin originalitatea lor exuberantă, în care nu predomină nici pe departe criteriile estetice.

În cazul Suceviţei, trebuie să se ţină seamă de importante criterii estetice, ca şi de atracţia fulgurantă pe care o exercită culorile sale atât de vii. Sucevița e cea mai mare şi mai târzie dintre bisericile pictate din Bucovina. Ea a fost construită cam pe la 1600 şi este ctitoria familiei Movilă. După Sucevița, n-a mai fost ridicată nici o biserică pictată. E ultima. Mai e înconjurată şi de zidurile fără creneluri ale mânăstirii, care îi creează un cadru arhitectural auster şi simplu. Decoraţiile pictate ale bisericilor bucovinene sunt invariabile în plan, prin urmare Sucevița le poate reprezenta pe toate celelalte în ceea ce priveşte fresca exterioară. Cele trei abside care închid altarul au picturi cu figurile profeţilor şi anahoreţilor, ca simbol ale Bisericii Triumfătoare prin martirii ei; pe faţadele laterale este pictat Arborele lui Ieseu, sau scara virtuţilor, pe fiecare treaptă a acesteia sufletul fiind cercetat pentru păcate şi greşeli, în timp ce aripa de vest, sau pridvorul, are o Judecată de Apoi, la o scară imensă, care acoperă peretele în

întregime. Aceasta e o schiţă sumară a ornamentaţiei exterioare a bisericilor pictate.

Negreşit, prima imagine a Suceviţei, văzută prin bolta intrării, oferă revelaţia unei trăiri cu totul noi. Bizantinii, aflaţi pe culmea aventurii lor spirituale, aveau harul de a reprezenta o viziune a stărilor cereşti. Meteora sau Athos sunt sălaşele celor binecuvântaţi, departe de impuritatea lumii. Prima e izolată pe piscurile sale dolomitice, iar cealaltă îşi înalţă turlele şi capelele pe o insulă neprihănită din mare. Cât despre Vasili Blajennîi, cum ar putea oare să fie mai bine descrisă decât ca o viziune a Cerului pentru hoardele tătare, o privelişte de corturi şi tabere înălţate şi împietrite în văpaia apusului! Cât despre Suceviţa, ea e raiul Bisericii Ortodoxe, de care te apropii prin suferinţă şi căinţă, cu un plus de frumuseţe datorată izolării în acel loc depărtat, printre poieni. Caracterul sacru şi hieratic sălăşluieşte implicit în fiecare dintre figurile pictate. Pe toată lăţimea peretelui de nord, sus de tot, sub cornişă, se află o friză cu preoţi şi sfinţi purtând acele robe cu cruci întreţesute care au fost menţionate mai sus ca fiind un motiv favorit în pictura bizantină. E probabil să nu mai existe nicăieri o asemenea vastă alăturare a acestor figuri. Fiecare posibilă variaţie a fost prelucrată urmând acest model. Se pot vedea cruci negre pe fond alb, pestriţ sau multicolor, albastre pe fond alb şi albe pe albastru. Acest cortegiu e primul care atrage privirile în prima clipă când ţi se arată Suceviţa. În ceea ce priveşte decoraţia exterioară, tocmai această procesiune de preoţi e cea care îţi rămâne în memorie.

Suceviţa are, cu siguranţă, cel mai impresionant interior din toate bisericile din România. Aceasta deoarece fresca e de o calitate mai bună decât oriunde altundeva. Poţi petrece multe ceasuri examinând aceste picturi, care, chiar dacă sunt cu un veac şi jumătate mai târzii decât cele de la Pantanassa din Mistra, sunt neîndoielnic de o mai

mare importanţă estetică. Ele sunt picturi primitive de mare calitate şi e nevoie de atenţia unui expert care să le compare cu corpul general al picturii bizantine şi să caute totodată dovezi, puţine la număr la o examinare superficială, ale influenţelor italieneşti sau ale infiltraţiilor gotice venite prin Polonia, o ţară în care, putem spune, goticul cedase cu totul în faţa Renaşterii la data la care Suceviţa fusese ridicată şi pictată. Este probabil că Suceviţa are mai degrabă conexiuni cu Rusia, de care era legată prin credinţa ortodoxă, Polonia fiind desigur o ţară catolică. Un expert în clădiri medievale ruseşti ar fi persoana potrivită pentru a examina frescele de la Suceviţa şi poate şcoala rusească de pictori de icoane ar profita din această cercetare. E posibil ca şcoala de la Kiev să fi contribuit la formarea pictorilor din Bucovina. Întreaga Rutenie de sud aparţinea totuşi la acea dată regatului Poloniei, iar prin Uniunea de la Lublin, din 1569, cele trei provincii, Volînia, Podolia şi Kiev, au fost recunoscute ca părţi constitutive ale acelui regat, provincii fireşte năpădite mai târziu de ordinele catolice, iezuiţi, bernardini şi aşa mai departe. E mai probabil, prin urmare, ca Bucovina să fi fost în legătură directă cu Moscova. S-ar putea să fie vorba aici, în aceste biserici pictate, tocmai de influenţele acelei şcoli care va culmina, în secolul al XVII-lea, cu marele Rubliov. Această tradiţie a fost urmărită, chiar mai departe, de dl Talbot Rice, care o leagă de bisericile pictate ale Trebizondei, acel imperiu al Comnenilor care a fost cucerit de turci abia în 1461.

Mai rămâne de spus că Suceviţa are un tezaur interesant, care conţine, printre altele, acoperămintele de mormânt ale ctitorilor, o broderie neobişnuită cu motive din catifea şi mult fir de aur şi argint. Ctitorul este reprezentat în costum boieresc, care seamănă cu o uniformă de husar completă, cu calpac şi dolman, având de fapt

o influenţă distinctă ungurească. Portretul lui Franz Josef şi al împăratului Francisc I, ultimul dintre împăraţii Sfântului Imperiu Roman, apar ca o surpriză, atât de îndepărtată pare Suceviţa de dominioanele Habsburgilor. De fapt, începând cu anul 1775, când Bucovina a fost alipită Austriei, această mânăstire a primit multe privilegii de la Habsburgi, iar stareţul avea, până la ultimul război, rangul de baron al Sfântului Imperiu Roman.

Ieşind încă o dată, acum pentru ultima oară, în curtea interioară atât de verde, am descoperit că biserica era tot atât de proaspătă şi de unică pe cât fusese când am văzut-o prima oară. E o creaţie minunată, chiar dacă e cunoscută doar de câţiva pasionaţi de artă bizantină. Poate, aşa cum am spus, dintre toate operele de artă create pe linia acestei tradiţii după căderea Constantinopolului în mâinile turcilor, Suceviţa e cea mai mare realizare pe plan estetic. Ideea de biserică pictată e pur bizantină la origini. Bizanţul a pătruns mai adânc în istoria şi tradiţia orală a celor care au ridicat aceste biserici. De pildă, nu poate fi găsit nicăieri altundeva un subiect care apare adeseori în aceste fresce şi reprezintă miraculoasa apariţie a Sfintei Fecioare în sprijinul Constantinopolului aflat sub asediu. Căderea Constantinopolului a fost cel mai important eveniment istoric din lumea lor. Ca idee, biserica pictată aparţine acelei categorii din imaginarul bizantinilor care i-a făcut să poleiască trunchiurile copacilor crescuţi în grădinile lor şi să picteze cu aur şi culori penajul porumbeilor. Trăsurile de la Palermo, pictate manual, înfăţişând scene vesele sau turniruri, balet sau secvenţe din poemele lui Tasso şi Ariosto, iar în prezent episoade ale războiului din Abisinia, fac parte şi acestea din convenţia bizantină şi se trag din tradiţia bizantină. Bisericile pictate au existat cu siguranţă şi în dominioanele bizantine, probabil din Asia Mică. Acesta a fost desigur cazul Trebizondei, imperiul independent al Comnenilor

de la Marea Neagră, aproape de Caucaz, de unde influenţa sa a ajuns, prin regatele creştine ale Georgiei, via Rusia, până în Bucovina. Legătura este foarte evidentă în fotografiile mânăstirii din peşteră de la Sumela, aflată cam la douăzeci şi cinci de mile de Trebizonda. Aceasta ar putea foarte bine să fie din Bucovina, şi nu de la Marea Neagră. În acelaşi timp, importanţa Suceviţei pentru România vine din originea ei autentic românească, datorată domnitorilor de sânge latin.

Dovada poate fi găsită în istoricul următoarelor biserici pictate pe care le-am vizitat în acea zi. Se află la vreo trei ore distanţă de Sucevița, părând să fie mai inaccesibile decât orice altă localitate din Europa. În nici un alt loc pe care l-am vizitat, fie în Spania, Portugalia, Suedia sau Gaeltacht din Irlanda de vest, nu am remarcat această senzaţie de depărtare. Ţinutul este năpădit din ce în ce mai mult cu pajişti verzi şi păduri de brazi. E la o distanţă astronomică de ziare şi tramvaie. Diversitatea se arată totuşi prin diferitele neamuri care s-au aşezat aici. Ne-a fost arătat, de pildă, un sătuc singuratic locuit de maghiari; nimeni nu ştia cum şi de ce se stabiliseră maghiarii aici, iar de aici e cale lungă până întâlneşti vreo altă aşezare maghiară. Era într-o duminică, ziua cea mai potrivită pentru nunţile de la sate şi chiar am văzut, pe o pajişte verde ca un islaz, lume multă strânsă laolaltă. De departe, păreau îmbrăcaţi în alb. Apropiindu-ne, scena era mai frumoasă decât oricare alta care s-ar putea întâlni în ziua de astăzi. Sute de fete şi flăcăi în straie de sărbătoare se plimbau pe pajişte sau dănţuiau în curtea unui han. Flăcăii purtau pălării cu pană şi veste brodate în culori vii, pantaloni strâmţi albi şi cizme înalte, de culoare neagră. Îmbrăcămintea fetelor avea motive florale şi era brodată cu mărgeluţe de sticlă şi bănuţi, o lucrătură de un mare rafinament în privinţa desenului şi a execuţiei. O singură femeie purta haine „de oraş“; şi culmea, vorbea englezeşte

şi ne-a povestit de experienţa ei ca guvernantă în Canada. În afară de această singură urmă a civilizaţiei şi uzanţelor moderne, nimeni nu înţelegea şi nici nu ştia rosti o vorbă; era o comunitate de ucraineni, cred că de ruteni. Aveau trăsături mai degrabă poloneze. Erau câţiva fermieri bătrâni cu pălării negre, rotunde şi plete lungi până la umeri, ca ţăranii bretoni din vechime. Mai ales unul avea chipul şi ţinuta de polonez, semănând extraordinar cu Paderewski, a cărui origine dintr-o familie de fermieri înstăriţi din Podolia, provincie aflată cam la o sută cincizeci de mile în interiorul actualei Ucraine, dovedeşte şi identitatea tipului rasial şi exemplifică şi dimensiunile vaste ale vechii Polonii, care se întindea pe o suprafaţă dublă şi care trebuie să fi avut de două ori populaţia actuală. Aceşti ţărani de la nuntă erau polonezi şi, făcându-ne un compliment, chiar au crezut că şi noi suntem polonezi la origine. Bătrânii ţărani cu pletele lor lungi erau deosebit de interesanţi, şi ca înfăţişare plină de pitoresc, şi ca etnologie; dar, deşi erau atât de tipic polonezi, într-un alt sat de la câteva mile distanţă, am văzut alţi ţărani bătrâni cu plete lungi până la umeri, care erau cum nu se poate mai români. Acest obicei al ţăranilor bătrâni de a purta plete trebuie să fie o mai degrabă o chestiune de epocă istorică decât una de neam. Dacă, aşa cum bănuiesc, o vestimentaţie din secolul al XVI-lea a supravieţuit până astăzi, atunci existenţa sa, cu deosebirile fireşti ale costumelor, atât la ruteni, cât şi la români, nu e greu de explicat.

Straiele din acest sat, al cărui nume l-am uitat, erau de departe cele mai frumoase din câte am văzut în România. Costumul era mai puţin sofisticat decât cel de Rucăr şi fără vreo influenţă orientală. Făcea parte din marea artă ţărănească slavă răspândită în Europa de la Marea Neagră până la Baltica. Aici aş adăuga între paranteze că cele mai variate şi încântătoare costume ţărăneşti

pe care le-am văzut erau în Moravia, partea de est a Cehoslovaciei. Cum ai ieşit din oraşul Brno, capitala Moraviei, începe arta. Douăzeci de mile la est e Austerlitz, Austerlitzul lui Napoleon, numit acum Slavkov, iar de la acel oraş, cu agreabilul castel baroc al contelui Kaunitz, costumele ajung, cu o fantezie nesfârşită, la Cernăuţi şi în Bucovina, la o distanţă de peste cinci sute de mile. Dincolo de Austerlitz câmpurile sunt cultivate în fâşii extrem de lungi şi de înguste, cum sunt ogoarele medievale din Anglia, ca nişte imense cuverturi pestriţe. Fiecare sat are un costum distinct; fiind într-o duminică, am avut norocul să întâlnim o procesiune a unor pelerini. Ni s-a revelat astfel ceea ce fantezia poate să realizeze în tonuri de roz şi trandafiriu, dar îmi mai amintesc şi sate în care flăcăii erau îmbrăcaţi în costume de husari, precum şi inventivitatea extraordinară a hăinuţelor de copii, care parcă erau din epoca Tudor, pictaţi de Marc Gheeraerts, sau din vremea lui Cornelius Jansen sau, în sfârşit, un sat în care femeile în vârstă purtau bonete şi gulere încreţite, ca mezzetinii[20] din tablourile lui Watteau. Tot acest teritoriu dintre Austerlitz şi Cernăuţi e marele ţinut al costumelor, cu miile de ornamente şi amănuntele fanteziste provenind din amestecul de detalii şi porturi slave, maghiare, rutene şi poloneze. Acest subiect colosal n-a fost poate niciodată abordat pe larg de scriitori sau pictori. Ar fi nevoie de multe luni de căutări în locuri îndepărtate şi de mult timp liber, deoarece duminica e singura zi în care sunt purtate aceste costume. Dacă o asemenea investigaţie ar fi întreprinsă, cu o abordare imparţială, deoarece aici e vorba de patriotism, ar putea fi luat în considerare faptul că zona cea mai reprezentativă pentru această artă a costumului s-ar găsi către graniţa de est a Cehoslovaciei. Aici pot fi văzute cele mai frumoase costume ţărăneşti din Europa,

destul de aproape de hotarul Cehoslovaciei cu România.

Între timp, acest drum nesfârşit se întindea ca o panglică, iar ziua devenise atât de obositoare, încât era aproape imposibil să rămâi treaz. Însă drumul se şi tot îngusta, iar pantele şi curbele arătau că ajunseserăm într-un ţinut de munte. Am traversat un orăşel numit Gura Humorului, iar la câteva mile distanţă drumul s-a oprit într-un sat cu case din lemn aşezat pe un povârniş şi, făcând o ultimă curbă ameţitoare, ne-a adus la Voroneţ. Această biserică pictată se ridică pe o movilă verde deasupra satului. Nu are zid de incintă şi prin urmare se profilează limpede pe dealurile împădurite din fundal. Prospeţimea culorilor şi deschiderea către văzduh şi vânt fac ca această biserică să fie şi mai încântătoare decât Suceviţa. Ea poate fi privită, în toată simplitatea, fără nici o oprelişte, parcă plutind deasupra căsuţelor de lemn în acest peisaj bucolic.

Biserica mănăstirii Voroneţ este cu peste o sută de ani mai veche decât Suceviţa. A fost ridicată în 1488 de Ştefan cel Mare, dar fresca exterioară a fost pictată mai târziu, la începutul secolului al XVI-lea, fiind încheiată probabil puţin după 1500. Dacă lucrurile stau aşa, atunci pictorii de aici au aparţinut unei generaţii anterioare celor care au lucrat la Suceviţa. Nu e aproape nici o diferenţă de stil între cele două biserici. Şi aici, la Voroneţ, peretele vestic are o frescă înfăţişând Judecata de Apoi şi acest subiect ciudat pe care l-am numit scara virtuţilor, în care sufletele morţilor sunt întrebate cu ce au păcătuit; unele izbutesc să urce până pe o anumită treaptă şi sunt respinse, altele trec de aceste obstacole morale şi dobândesc iertarea. Tema este caracteristică, se spune, folclorului românesc. Pictura de pe peretele nordic al acestei biserici este aproape ştearsă de vânturi şi ploi. Peretele sudic este însă minunat păstrat judecând după prospeţimea culorilor. La pictarea

Arborelui lui Ieseu, subiectul principal al frescei de pe acest perete, trebuie să se fi folosit o cantitate fantastică de lapis lazuli. Pentru a obţine aceste minunate nuanţe de albastru, se folosea pulberea de lapis lazuli, iar aceasta, fiind pe atunci foarte scumpă, dădea măsura bogăţiei prinţilor care o comandau. Putem adăuga că albastrul din anluminurile medievale venea de la lapis lazuli, iar aceeaşi sursă de culoare poate fi identificată şi în picturile lui Fra Angelico şi în capodopera lui El Greco, *Martiriul Sfântului Mauriciu* sau *Martiriul celor zece mii de tebani.* Uluitorul şi miraculosul prim-plan al acestei picturi, dacă acest termen poate fi utilizat pentru un prim-plan de cer, îşi datorează culorile pulberii de lapis lazuli, la fel ca fresca de la Voroneţ.

Interiorul nu e mai puţin impresionant, dar din păcate începuse deja să se întunece când am pătruns în biserică. Trebuie remarcat că nici una dintre aceste biserici nu este de mari dimensiuni. Cea de la Voroneţ nu e mai mare decât o modestă biserică parohială din Anglia. Bucovina trebuie să fi fost un ţinut cu populaţie pastorală puţin numeroasă şi, dacă Voroneţul a avut şi o mânăstire, aceasta a dispărut de mult. Extravaganţa, căci e vorba de o ctitorie domnească, a mers în pictură.

Problema care se pune este măsura în care biserica de la Voroneţ poate fi numită o parte a operei bizantine. Dacă se acceptă, de pildă, că goticul e un stil francez, originar din Île de France, atunci toate construcţiile gotice, dacă nu ar fi numite astfel, sau mai simplu, construcţii medievale, ar trebui să fie denumite franceze, sau măcar galice la origini. Mergând şi mai aproape de adevăr, toate edificiile în stil bizantin trimit înapoi, direct, la oraşul-mamă. Aceasta din pricina principiilor inalterabile ale arhitecturii lor, care a permis o dezvoltare locală sau provincială, dar nu a suferit de pe urma închipuirilor poetice sau ale inspiraţiilor violente ale goticului. Biserica de la

Hurezi, ridicată târziu, în 1692, ar putea fi imediat înţeleasă de bizantinii din secolul al VI-lea, acum mai bine de un mileniu. Comparată cu construcţiile lor, ar putea fi o lucrare inferioară venită dintr-o provincie îndepărtată, dar nu e aproape nimic schimbat în esenţa concepţiei. Suceviţa şi Voroneţul sunt chiar mai apropiate de tradiţia originală, deoarece ele reprezintă împlinirea unei idei bizantine esenţiale. Mozaicul de sticlă a încetat să mai fie fabricat în secolul al XIV-lea, din cauză că era foarte costisitor, iar grecii sărăciseră. Nu există nici un exemplu de mozaic utilizat undeva în regatul României. În locul acestuia s-a utilizat penelul zugravului de frescă, deşi rămâne încă o taină nedezlegată modul în care fresca exterioară şi-a păstrat culorile atâta vreme.

Mori de vânt la Hotin

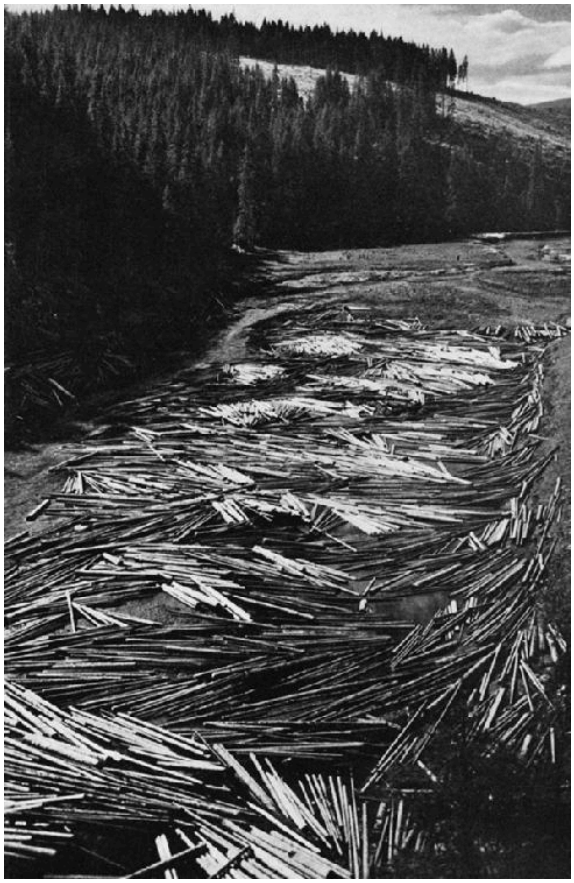

Buşteni pe râul Sebeş

Pentru a-şi pune pe deplin în valoare frumuseţea, Voroneţul are nevoie de zăpadă. Pe acoperişurile ascuţite ale caselor din vale, trebuie să se aştearnă un strat de zăpadă, aşa cum se întâmplă vreo patru-cinci luni în fiecare iarnă. Iar peisajul trebuie să fie şi el înzăpezit. Bălţile din vale ar trebui să fie cenuşii ca plumbul, sau ca o oglindă de ardezie, iar crengile brazilor, încovoiate sub nămeţi. Într-o dimineaţă însorită de ianuarie, sau februarie, trebuie Voroneţul să arate cel mai bine. Atunci dulceaţa culorilor, delicateţea cu care penelul a aşternut trandafiriul şi albastrul, ar ieşi în evidenţă, precum culorile Cetăţii cereşti, deasupra „zăpezii dense, pastelate“. În asemenea momente, care se repetă luni în şir în fiecare an, Voroneţul trebuie să-şi asume realitatea sa ca operă de artă.

Arta bizantină, pe măsură ce scade ca importanţă, nu se limitează niciodată, cum face goticul, la performanţe de execuţie tehnică.

Tavanele cu bolţi în evantai din goticul perpendicular, cu stalactitele lor de piatră, porticurile sculptate de la Brou sau Louviers, ornamentele în formă de vârf de lance şi spini de la Orvieto sau Santa Maria della Spina, la Pisa; aceste demonstraţii de virtuozitate nu-şi găsesc corespondent în bizantinul minor. Chiar acel exemplu extrem, biserica Sf. Vasile, Vasili Blajennîi, de la Moscova, e o fantezie nebună a imaginaţiei, dar nu are nimic de tehnică transcendentală în crearea cupolelor în formă de ceapă sau ciupercă. Bizantinul minor posedă, totuşi, darul de a pune în valoare orice creaţie. Nici Mistra şi nici Meteora nu ar fi atât de impresionante dacă ar fi aşezate pe o câmpie orizontală. Urcatul spre ele le dă un plus de mister.

Acelaşi lucru se întâmplă şi la Patmos şi Santorini, cele două insule greceşti unde este prezent misterul bizantin. Când te apropii de Patmos de pe mare, vezi un munte semeţ, care se ridică impunător deasupra insulei, destul de înalt ca să poată fi numit munte şi al cărui vârf, în zilele ceţoase, este învăluit în nori. Pe creştetul acestuia a fost ridicată, aidoma unei coroane, mânăstirea Sf. Ioan Evanghelistul, o ctitorie imperială din veacul al XI-lea cu imense ziduri zugrăvite în alb. Arată mai degrabă a fortăreaţă decât a mânăstire. Drumul care duce până acolo este de fapt o cărăruie îngustă şi durează cam trei sferturi de ceas. Curtea interioară creează o impresie stranie, datorită zidurilor albe ca zăpada, iar toate scările şi fiecare balconaş sau galerie urcă până la acoperiş. Acesta e construit pe mai multe niveluri, e învelit cu bitum negru şi de pe meterezele sale strălucitor de albe priveliştea se întinde în toate direcţiile, senzaţie pe care n-o poţi avea decât atunci când te urci prima oară într-un aeroplan. Vezi marea cu o puzderie de deluşoare şi insuliţe ascunse în adăpostul ei albastru. Mai departe, îndărătul fiecărei insule, atât de mare e înălţimea la care

zburăm, marea continuă cu alte insule, alte strâmtori şi trecători, tot aşa până se pierde în zarea depărtată. Patmos e cetatea cerească aşezată printre nori, privind în jos înspre pământ şi mare.

Cât despre Santorini, nu e mai puţin fabuloasă din punctul de vedere al situării sale decât stâncile Meteorei. În acest crater vulcanic, cu un colţ azvârlit în aer de o erupţie, astfel încât marea s-a strecurat în cercul devenit imperfect, se intră în lungul unei aripi din acel perimetru atât de încercat. Îndată se vede satul Epanomeria, agăţat de piscul roşu de piatră ponce. Are cupolele şi acoperişurile plate ale caselor din mozaicurile de la Karye Djami. Dar întreaga semilună de la Santorini se deschide acum, cu coarnele ei care mărginesc portul la ambele capete, pe o lungime de vreo douăzeci de mile, iar în centrul acesteia, peste trei dealuri, în vârful ţancului de tuf roşu, stă Phira, oraşul insulei. Mai cu seamă la răsărit, când zorile cresc îndărătul ei, mângâind cupolele şi acoperişurile, iar lumina lor încă nu a ajuns la marea neliniştită de la poalele dealurilor, Phira e o privelişte ce pare ireală. La Phira ajungi pe un drumeag ce suie câteva sute de picioare, întâi printre cactuşi şi făcându-şi loc apoi pe lângă frunzele ca nişte înotătoare de ţestoasă ale agavelor, încărcate de ţepi. Din clipa în care ai ajuns pe străzile ei proaspăt văruite, se aşterne o privelişte de partea cealaltă a dealului, dincolo de terasele cu viţă-de-vie, până jos la mare. Phira e de fapt situată chiar pe creasta sau şira acestei insule în formă de semilună. Casele au o formă cubică, cu acoperişuri plate sau boltite, şi sunt multe capele micuţe, cu cupolele albastre sau zugrăvite în alb. Acesta este tocmai genul de oraş reprezentat în fundalul tuturor mozaicurilor sau anluminurilor bizantine. Mai mult de atât, poezia formei şi poziţiei sale, simplitatea arhitecturii sale colorate, care are grinzi şi arhitrave din marmură adevărată sau pictată, amestecând falsul cu autenticul fără a

aduce nici unuia vreun prejudiciu, aceasta e cetatea cerească, aşa cum apărea ea în imaginaţia bizantină. Dacă navighezi în dreptul satului Epanomeria, aproape atingând tuful roşu al stâncilor, şi pătrunzi adânc în crater, iar apoi luneci încet, urmărind conturul secerei sau al semilunei insulei până la Phira, ce străluceşte imaculat din înaltul celor trei ţancuri ale ei, la nivelul meterezelor roşii, apoi pe lângă sulfuroasa şi dantesca insulă Nea Kaimeni, cu lava încă fumegândă, şi ieşi din celălalt corn în marea albastră, ai fost în Paradis şi Purgatoriu pe viu. Meteora şi Santorini se numără, probabil, printre cele mai mari minuni naturale ale lumii, dar omul a pus stăpânire pe ele şi le-a valorificat calităţile. Mânăstirile de la Meteora, în orice altă aşezare decât pe piscurile lor dolomitice, Phira sau Epanomeria oriunde altundeva decât pe piscurile lor de tuf roşu, ar fi banale şi lipsite de farmec.

La fel s-ar întâmpla şi în cazul Voroneţului. Această biserică depinde, pentru a-şi pune în valoare culorile, de poieni şi de pădurile de brazi. Când se pune zăpada, trebuie să se înalţe imediat în altă sferă. Împreună cu Patmos, Santorini şi Meteora, reprezintă una dintre minunile lumii bizantine. La Santorini, nici o casă şi nici o capelă nu par să aibă mai mult de o sută de ani; faptul nu are nici o importanţă. Thebaida de la Meteora îşi datorează bogăţiile regelui eremit Ioasaf, fiul lui Simeon Uroş, regele Serbiei; originile slave ale locului sunt neclare. Biserica Sf. Vasile, Vasili Blajennîi, poate să fi fost zidită la o sută de ani de la cucerirea Constantinopolului de către turci, dar, cu toate acestea, deşi nici un meşter bizantin nu a participat la ridicarea ei, aparţine creaţiei bizantine. Voroneţul, la rândul său, e opera românilor. Dar ei au transpus în practică, odată cu propria identitate, un concept de inspiraţie pur bizantină.

Voroneţul e o biserică micuţă, uitată în îndepărtatele sale ţinuturi bucolice, dar puritatea stilului său se află în armonie cu pădurile şi poienile neatinse. Romantica sa istorie o asociază pe vecie cu Ştefan cel Mare, pe care nu e greu să ni-l închipuim aici, cu alaiul lui de boieri înveşmântaţi în mantii îmblănite şi purtând imense căciuli de blană. Ni-i putem imagina sosind la Voroneţ pe viscol, într-un univers medieval miniaturizat care în acea zi a fost izolat sau, astfel spus, înconjurat de o fortificaţie de zăpadă. Voroneţ are acea distincţie princiară, comparabilă cu o temă din mottoul unei bucăţi muzicale pentru care echivalentul e de găsit în muzica acelei ţări cu care Bucovina şi îndeosebi vechile sale biserici au atâtea afinităţi. În muzica rusească temele asociate cu puterea lumească, a ţarilor, îşi fac cunoscut înţelesul imediat şi pe moment, fie că e vorba de *Boris Godunov, Prinţul Igor* sau chiar *Pasărea de foc*; se poate spune doar că Voroneţul are, în mare măsură, acest mesaj deosebit şi semnificativ. Dar el mai are şi acel aer de apoteoză, acea dezvăluire fulgurantă a cetăţii cereşti, pe care am urmărit-o la Patmos, Santorini sau Meteora. Lor li se alătură Voroneţul. Acesta e cu adevărat rangul său. E cea mai frumoasă şi emoţionantă dintre bisericile pictate ale Bucovinei; mai puţin grandioasă decât Suceviţa, şi fără ocrotirea acelor ziduri boltite specifice mânăstirilor, dar tocmai de aceea mai încântătoare, aşteptând căderea zăpezii pentru a-i împrospăta culorile.

A treia biserică pictată este cea de la Humor, la câteva mile mai în nord de Gura Humorului. Aceasta înseamnă că Humorul e pe drumul de întoarcere la Cernăuţi. A fost ridicată după 1530[21] de marele logofăt Toader sau Teodor, în timpul domniei lui Petru Rareş, fiul lui Ştefan cel Mare. Petru Rareş a contribuit la înălţarea ei, căci portretul lui apare printre ctitorii bisericii. Dacă Voroneţul are ca notă coloristică dominantă sau

caracteristică albastrul de lapis lazuli, Humorul are un trandafiriu blând. Picturile de pe partea nordică au dispărut aproape în întregime, dar soarele la asfinţit luminează cu un efect extraordinar frescele de pe pereţii de apus şi de sud. Din păcate, Humorul nu are o poziţie minunată, nici nu e fericit în împrejurimile sale imediate, dovedind de fapt, spre satisfacţia noastră, că aceste opere cripto-bizantine necesită un cadru transcendental. Probabil, după Sucevița şi Voroneţ, orice altă biserică ar putea fi o dezamăgire. În interiorul bisericii Humorului e un întuneric de nepătruns, aşa că nu e cu putinţă să îl descriem. Probabil nu avem nici un motiv să credem că ar fi la fel de frumos ca la Voroneţ sau Sucevița.

Mai rămâne încă una din aceste biserici pictate. E cea de la Vatra Moldoviţei, cam la douăzeci de mile de orăşelul Vama. E la vest de Gura Humorului şi mai aproape de graniţa cu Polonia. Prin urmare, e ceva mai departe de Cernăuţi decât Voroneţul sau Humorul. Probabil e şi cea mai inaccesibilă dintre bisericile pictate din Bucovina. S-ar părea, din ce mi s-a spus, că Vatra Moldoviţei ar fi a treia ca importanţă dintre aceste biserici. Frescele sunt mai bune decât la Humor, în special pictura exterioară, care înfăţişează asediul Constantinopolului, e descrisă ca fiind de mare interes. În fresca Judecăţii de Apoi, unde Moise îi ceartă pe necredincioşi, printre păgâni apar călugări catolici şi mahomedani, ceea ce lămureşte cumva felul în care erau priviţi romano-catolicii de către ortodocşi.

Există dovezi asupra acestui fapt şi în *Călătoriile arhiepiscopului Macarie,* din care am citat mai sus în această carte. Să ne amintim că Macarie călătorea în aceste ţinuturi pe la 1650, mult după ce aceste biserici au fost ridicate. Era, desigur, un creştin din Siria, arhiepiscopul sirian al Alepului. Însă a fost primit în toate ţările ortodoxe, în Moldova, Valahia şi Rusia, ca şi cum ar fi fost

un înalt personaj al bisericii lor. De-a lungul întregii relatări a călătoriei lui Macarie se întâlnesc constant imprecaţii împotriva catolicilor, îndreptate mai cu seamă asupra polonezilor. Şi tot el se ruga pentru sănătatea sultanului, pe care îl privea drept protectorul său, implorând Cerul să arunce cu foc şi ciumă asupra ticăloşilor de polonezi. Aşa simţea întreaga ortodoxie şi prin urmare nu e surprinzător să găsim atât de puţine influenţe gotice sau catolice în arhitectura sau în pictura acestor biserici, în ciuda faptului că se află atât de aproape de marele regat catolic al Poloniei. Dar, aşa cum am mai spus-o şi în alte pagini ale acestei cărţi, toată acea parte a Rusiei, care acum se învecinează cu Bucovina, întreaga Ucrainã de fapt, fãcea parte din Polonia catolică. Polonezii erau tot atât de mult duşmanii lui Ştefan cel Mare sau al lui Petru Rareş pe cât erau turcii. Ei reprezentau, la fel de ameninţător, o credinţă străină, preocupată de prozelitism. Inamicul Bisericii Ortodoxe era Papa, iar ei făceau vinovată papalitatea, nu fără temei, de căderea Imperiului de Răsărit. În aceeaşi linie de gândire era Moscova, pe care ortodocşii, după căderea Constantinopolului, o considerau a treia Romă. Arhiepiscopul Macarie s-a dus la Moscova ca un umil solicitant, căci Rusia era singura ţară bogată şi mare a ortodoxiei. Serbia şi Bulgaria, care n-au fost niciodată bogate, dispăruseră în întregime sub călcâiul turcesc. Din cele cinci scaune patriarhale, Constantinopolul, Antiohia, Alexandria şi Ierusalimul se aflau în teritorii stăpânite de Sultan. Doar Moscova îşi păstra independenţa, care beneficia şi de protecţia imensei depărtări, de bogăţia şi puterea militară a ţarului. Dar Biserica rusă nu fusese niciodată capabilă să se folosească de aceste avantaje. Între tiraniile lui Ivan cel Groaznic şi Petru cel Mare, pe tot parcursul secolului care le-a despărţit, această ocazie a rămas deschisă, dar nici măcar patriarhul Nikon nu a avut

iniţiativa de a apărea drept conducător şi cap al Bisericii Ortodoxe în întreaga Europă Răsăriteană. Istoria Rusiei abundă de mari personaje istorice, rolul lor e dramatic ori teribil, însă arareori sunt pătrunşi de spiritul alert al cuceririi sau organizării. S-ar putea spune chiar că Moscova, luând în considerare poziţia ei de a Treia Romă, nu are decât puţine monumente bisericeşti demne de acest nume. Bisericile Moscovei, sau imensele mânăstiri neterminate Troiţa şi Noul Ierusalim, trădează incapacitatea fatală şi eternă a ruşilor de a atinge ordinea şi stabilitatea, atât în arhitectură, cât şi în arta guvernării. Îndată ce Petru cel Mare a devenit ţar, el s-a apucat să strunească iniţiativele episcopilor ruşi, iar ocazia s-a pierdut pe vecie. Sub egida Patriarhiei moscovite, s-ar fi putut realiza o autoritate imensă şi universală a bisericii ortodoxe, iar interesul său, pentru cei care au vizitat Suceviţa sau Voroneţ sau au citit despre ele, este că, dacă ar exista o hartă a teritoriilor ortodoxe în secolul al XVI-lea, aceste biserici ale Bucovinei ar părea izolate pe un petic de pământ îndepărtat de alte influenţe ale vechiului Bizanţ. Imperiul său fantomatic a atins acest vârf de lance îndepărtat şi nu a mers mai departe. Suceviţa şi Voroneţ sunt ultimele sale monumente într-o parte a Europei în care catolicii erau mai ostili decât turcii. În acelaşi timp, aşa cum a subliniat dl Talbot Rice în cartea sa, *Byzantine Painting at Trebizond*, conexiunile estetice sunt mai degrabă între Trebizonda şi Bucovina decât între Bizanţ şi Bucovina. Aceste biserici pictate sunt asemănătoare ca stil cu Trebizonda. Dacă nu e fantezist să numim biserica de la Curtea de Argeş o construcţie în stil armenesc, ridicată de refugiaţii din Armenia, e îngăduit atunci să ne gândim la un exod al grecilor din Trebizonda, după cucerirea ei de către Mahomed al II-lea în 1461. Trebizonda era renumită pentru arta şi opulenţa sa. Mânăstirea Sumela, oricare ar fi datarea frescelor sale, e mai

apropiată decât orice altă construcţie de bisericile pictate din Bucovina. S-ar putea afirma, prin analogie, că între Sumela şi Suceviţa, sau Voroneţ, există tot atât de multe legături pe cât există între casele similare zugrăvite în alb, cu acoperişurile boltite de la Capri sau Amalfi şi din împrejurimi, şi casele identice de la Santorini sau Mykonos din insulele greceşti, o asemănare considerabil mai apropiată decât o simplă şi întâmplătoare identitate. O legătură există fără doar şi poate. Trebizonda şi Bucovina sunt mai apropiate în acest sens şi în acest grad de asemănare.

Din păcate, nu am avut posibilitatea să vedem Vatra Moldoviţei, dar Humorul, Suceviţa şi Voroneţul demon-strează suficient unicitatea acestor edificii. Ele sunt singurele biserici pictate. Nu mai există altele, nici măcar în Bucovina. Poate cel mai de nepătruns mister al lor este felul în care s-au păstrat culorile. La un moment dat, Veneţia era vestită pentru casele cu faţade pictate de către unii dintre cei mai vestiţi pictori din şcolile sale, dar aceste picturi au dispărut în câţiva ani. În ceea ce priveşte aceste biserici, singura explicaţie posibilă o putem obţine dacă ne gândim că aceste fresce exterioare din Bucovina au fost executate cu toată migala şi atenţia care, în epoca medievală, erau dedicate picturii miniaturilor. Utilizarea unei cantităţi atât de mari de lapis lazuli, de pildă, poate fi explicaţia păstrării acelui albastru de Voroneţ. Dacă picturile au fost executate cu tot formalismul artistului primitiv, atât în concepţie, cât şi în execuţie, atunci explicaţia pentru prospeţimea şi unicitatea culorilor frescei va fi fost găsită.

*

Fusese o zi extrem de lungă, iar acum, când plecam de la Humor, se făcuse deja vreo nouă seara. Micile târguri prin care am trecut păreau să-şi fi scos toată suflarea pe stradă. Aceste orăşele sunt foarte diferite ca înfăţişare de satele bucovinene. Astăzi, şi cu o zi mai înainte, pe

drumul spre Dragomirna, am avut timp să ne familiarizăm cu feluriţii lor locuitori. A venit momentul, prin urmare, să discutăm o problemă, nu dintre cele mai simple, aceea a minorităţilor din România, şi anume situaţia populaţiei evreieşti. Cernăuţiul a fost descris ca un oraş predominant evreiesc; tot comerţul se află în mâinile evreilor, însă tot la Cernăuţi, în capitală, merg şi toţi evreii înzestraţi cu talent sau ambiţie. Ei îşi părăsesc, cât mai devreme cu putinţă, orăşelele provinciale şi se îndreaptă spre centrul local cel mai important, lăsând în urmă rudele vârstnice şi pe ceilalţi membri ai comunităţii care nu sunt la fel de întreprinzători. Ori de câte ori este posibil, emigrează în America. Înainte de război, când Cernăuţiul era în imperiul austriac, Viena era locul în care se putea dobândi o educaţie şi unde se puteau face bani. Acum evreii s-au văzut izolaţi în micile lor oraşe provinciale şi au început să se înmulţească. Încet dar sigur, devin tot mai numeroşi, aşa cum s-a întâmplat în Polonia vecină.

Puţini din neamul evreiesc aparţin unei categorii cosmopolite care îşi poate construi o viaţă de succes la Londra, Viena sau New York. Aceştia sunt elita naţiei. Restul sunt lăsaţi în urmă în cursa după bani. Pot fi de un bigotism intens sau pot să fi digerat destule idei moderne ca să-şi uite religia şi să nu mai găsească nimic cu care să acopere pierderea, în afară de doctrinele comunismului. Poziţia lor socială e cea a unei rase străine, căci ei nu stăpânesc pământul, ceea ce îi face nepopulari. În toate oraşele mici, strada evreiască e un cartier locuit de un neam separat. Regatul României, cu o populaţie de aproape douăzeci de milioane de locuitori, are nu mai puţin de un milion de evrei în interiorul graniţelor sale. În plus, mai sunt şi cei cu sânge evreiesc, o minoritate despre care se poate spune că suferă de toate dezavantajele care decurg din această situaţie. Totul devine şi mai complex pe măsură ce te apropii de nordul ţării. În

Basarabia şi Bucovina, orice oraş are un cartier evreiesc, iar unele dintre ele, precum Cernăuţi, sunt pur şi simplu oraşe ale evreilor.

În toate târgurile din Bucovina, caftanele lungi şi negre ale evreilor şi pălăriilor lor negre, cu boruri late tivite cu blană de vulpe dau străzilor un aspect medieval. E ciudat să vezi un evreu ieşind din casă, uitându-se la cer ca să vadă dacă ploaia îi va strica hainele şi apoi să pornească agale pe stradă, şi fiindcă aceşti evrei poartă invariabil barbă, au un mers grav şi lent şi arată ca studenţii la teologie, ori cel puţin ca neguţătorii din Orient. Pălăriile cu boruri largi, împodobite cu blană roşie de vulpe, au fost obligaţi să le poarte în Evul Mediu ca un semn de înjosire, o atenţionare simbolică a apropierii şi prezenţei lor. Acum sunt simbolul mândriei lor de a aparţine acestui neam. Nu am reuşit să mă lămuresc dacă şi îmbrăcămintea deosebită pe care o poartă le fusese impusă, dar cu siguranţă era aşa în secolul al XV-lea. Vulpea era o metaforă a duplicităţii şi a vicleniei; când vulpea era prin preajmă, săteanul îşi închidea gâştele şi găinile. Ea mai înseamnă şiretenie şi eschivare. Aşa se explică blana de vulpe. În Bucovina, evreii au adeseori părul şi barba roşie, ceea ce le dă un aspect şi mai deosebit. Poţi vedea în piaţa unui orăşel douăzeci-treizeci de evrei umblând de colo-colo, în timp ce un rabin, într-un caftan de mătase purpurie, trece şi el dintr-un capăt în altul. Această mulţime ciudată evocă lumea unui ţinut sau regat medieval, care nu a existat de fapt niciodată. Acestea sunt ţinuturile evreieşti, sau cel puţin, oraşele evreieşti. Ei sunt conştienţi de naţionalitatea lor, pe care sunt gata să şi-o apere de orice ameninţare. Se consideră o rasă aparte, şi în această lumină sunt priviţi şi de populaţia în mijlocul căreia trăiesc.

Venirea lor în aceste ţinuturi, sau data la care au venit, este în multe privinţe un mister. De obicei, prezenţa lor este imputată Rusiei; dar dacă e sigur

că ruşii i-au dus în număr mare în Polonia, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, având în plan distrugerea acestei ţări, prezenţa numeroasei populaţii evreieşti din Bucovina sau din ţinuturile învecinate din Ungaria nu poate fi explicată. Evreii au existat acolo cu multe sute de ani înainte de secolul al XVIII-lea. Dar nici prezenţa lor în Rusia nu e mai uşor de explicat. Sunt consemnaţi la Kiev încă din secolul al XII-lea. Răspândirea evreilor în ţări chiar mai îndepărtate de Palestina, în Spania, de pildă, e mai uşor de înţeles, dacă ne gândim că neguţători evrei se stabiliseră aici încă din timpul Imperiului Roman şi, de asemenea, că evreii au venit în ariergarda cuceritorilor arabi, semiţi ca şi ei. S-ar părea că au existat mari colonii evreieşti la Marea Neagră, în special în Crimeea, precum şi în regatul iudaizat al kazarilor, sau kozarilor, a cărui capitală, Bilangiar, era la gurile Volgăi, iar de acolo se mai întindea către Don un şir de oraşe. Aceasta s-ar părea că este originea evreilor din Rusia şi probabil, prin urmare, a coloniilor evreieşti din România, Polonia şi Ungaria. Ca o dovadă că de aici au plecat evreii din secta karaiţilor, care îşi aveau centrul la Chufut Kale[22] în Crimeea, lângă celebra fântână din Bakcisarai, ei pot fi întâlniţi acum la Vilnius, în nordul Poloniei[23] şi aproape deloc în alte părţi ale lumii. Dar e posibil să existe comunităţi izolate de evrei karaiţi şi în România.

E fascinant să reconstitui, puţin câte puţin, lumea acestui regat, sau stat medieval, care nu a existat de fapt. Evreii din Bucovina, care poartă caftane de gabardină neagră şi pălării împodobite cu blană de vulpe, pot fi văzuţi aidoma oriunde – neamul evreiesc şi-a păstrat individualitatea. Cred că prima dată când i-am întâlnit, împrejurare importantă pentru subiectul nostru, a fost acum vreo zece ani, pe drumul dintre Udjda şi Taza, în Maroc. Ajunsesem într-un orăşel din mijlocul unui şes nesfârşit. Zarea era tivită de dealuri aurii, de o

parte a drumului, căci povârnişurile lor erau, din vârf până la poale, o poiană de gălbenele. Dar şesul era numai nisip. Orăşelul avea case scunde cu un singur nivel şi cu acoperişul plat. Atât de mare era arşiţa, încât se producea o continuă pulsaţie, o reverberare din ceruri la care nu îndrăzneai să te uiţi. Nu erau străzi, doar o pustietate vastă, înecată în praf. Pompa de benzină, singura siluetă, era ca o fântână în jurul căreia se adunau cerşetorii şi copiii schilozi. Lângă ei stăteau doi bărbaţi înalţi. Numărau nişte saci cu grâne, care fuseseră descărcaţi, verificând cantitatea înscrisă într-o listă. Erau ocupaţi şi munceau, în timp ce toţi ceilalţi leneveau. Ceva îi făcea diferiţi. Erau îmbrăcaţi cu nişte lungi gabardine albastre, aveau pantofi şi nu sandale. Papucii galbeni din piele de capră le erau interzişi. Aveau pălării negre înalte, fără boruri, şi părul lung şi roşu. Văzându-le părul roşu şi ochii albaştri neobişnuiţi, instinctul m-a făcut să mă gândesc la cei doisprezece apostoli. Într-adevăr, istoria şi identitatea lor au fost stabilite prin această analogie. Aceştia erau bărbaţii în caftane şi cu pălării negre din Varşovia sau Cracovia, din Cernăuţi sau Hotin, care pot fi văzuţi în tablourile lui Carpaccio sau Gentile Bellini. Mai deosebit, căci e vorba de o pictură cu Veneţia aşa cum se va fi înfăţişat ochilor lor, ei mai apar în minunatul tablou al lui Carpaccio, aflat la Accademia, care arată miraculoasa vindecare a unei persoane posedate de diavol. În această lucrare putem vedea puntea de lemn de la Rialto. Gondolieri negri, cu pantaloni tărcaţi şi pieptare în carouri, îşi poartă pasagerii pe canalele aglomerate. Străzile cu porticuri sunt înţesate de tineri filfizoni. Neguţători orientali se mişcă mai încet şi par nişte străini printre ei. Aici îl vezi şi pe Shylock. Iar jaluzelele de lemn, deschise la etajele superioare, dezvăluie fete care privesc în jos; balcoane de piatră, arcuri ca nişte torţe deasupra lor şi hornurile veneţiene,

cu un fel de turban sau cozoroc, vizibile ca nişte minarete. E remarcabil că nimeni, din câte ştim, nu a atras atenţia asupra acelei siluete ubicue, întâlnită atât de des în pictura veneţiană. El poate să apară singur sau cu tovarăşi de acelaşi neam, dar aspectul şi îmbrăcămintea sunt invariabile şi nu te pot induce în eroare niciodată. Cei doi tineri din oraşul marocan pot fi identificaţi de îndată având în minte acest precedent. Şi dacă încercăm să extindem descoperirea identităţii lor, am putea găsi figuri similare în tabloul lui Gentile Bellini, intitulat *Procesiunea din Piazza San Marco;* evreii pot fi recunoscuţi după veşmintele lor caracteristice, laolaltă cu neguţătorii orientali care poartă halate de mătase şi turbane, în mai multe tablouri ale lui Carpaccio, din seria Legenda Sfintei Ursula, şi, de asemenea, în seriile de la San Giorgio degli Schiavoni.

Mai este şi un un memorial preţios al evreilor portughezi, aristocraţii rasei lor. Acesta poate fi găsit în cele două tripticuri minunate de la Lisabona, ale marelui primitiv Nuño Gonçalves. Una dintre aceste lucrări, pictată pe la 1640, îi înfăţişează pe Alfonso al V-lea şi pe Henric Navigatorul, nepoţii lui John de Gaunt Plantagenetul, înconjuraţi de nobili curteni, marinari, mauri, astrologi, cerşetori, de stareţul de la Alcobaça şi Marele Rabin, ale cărui trăsături şi îmbrăcăminte trimit imediat la străzile din ziua de azi de la Cernăuţi sau Hotin. La câţiva ani după aceea, a avut loc exilarea evreilor. Primele decrete date de Ferdinand

şi Isabela[24], ordonând expulzarea lor din Spania, au fost urmate curând de o ordonanţă similară în Portugalia. Fenomenul a continuat în tot secolul al XVI-lea, până la expulzarea definitivă a evreilor şi maurilor, în 1609. Cei mai bogaţi dintre ei au fost primii care au plecat în exil. Ultimii au fost cei aparţinând claselor de jos, cele mai sărace. Prin urmare, se numără printre descoperirile cele mai

romantice ale secolului nostru faptul că încă mai trăiesc, în extremitatea nordică a Portugaliei, lângă Bragança, în provincia Tras-os-Montes, câţiva descendenţi ai acestui popor. Strămoşii lor s-au refugiat în acest loc îndepărtat, dar, deşi practicau religia creştină, cei care au rămas în zilele noastre mai păstrează încă unele rituri ale vechii lor credinţe. Abia în ultimii ani, taina lor a ieşit din nou la lumină. Ea fusese ascunsă mai bine de patru veacuri. Acea majoritate a evreilor care au fost nevoiţi să fugă din Portugalia au găsit un refugiu sigur la Amsterdam şi au progresat cu iuţeală de la sărăcie la bogăţie, în acel mediu propice pentru ei. E suficient să menţionăm că arta şlefuirii diamantelor a fost introdusă la Amsterdam de evreii portughezi şi că marele Spinoza, născut în acest oraş, a fost şi el evreu portughez. Aceştia sunt evreii lui Rembrandt. Toată viaţa, acest pictor a dovedit un mare interes faţă de evreii portughezi, fiind atras de ei, după cum ne putem imagina, de costumele şi de manierele lor orientale. Dovezi ale acestei predilecţii pot fi mereu întâlnite în picturile şi schiţele sale inspirate din viaţa biblică. Avea mereu la îndemână acest fundal al Scripturilor şi a profitat din plin de ocaziile pe care i le oferea. Era vechiul Orient de acum o mie cinci sute de ani, exact până la detaliile cele mai neînsemnate şi păstrat atât de riguros deoarece era izolat într-o zonă atât de mică şi în condiţii atât de speciale.

Între timp, emigrarea i-a purtat pe evreii spanioli în direcţii foarte variate. E uşor să-ţi imaginezi, şi cum ai vedea ilustraţii inspirate de vechi legende, înfrângerea şi plecarea acestui popor extraordinar. Ştim că îndelungata lor şedere în Spania, unde s-au stabilit o parte din evrei în vremurile în care aceasta era o colonie romană, sau chiar înainte, din vremea Cartaginei, iar alţii au venit o dată cu maurii, a dus la apariţia unui stil de îmbrăcăminte şi de arhitectură foarte diferite de acelea ale populaţiei în mijlocul căreia trăiau. Sinagogile de

la Santa Maria la Blanca şi El Transito, din Toledo, sunt o dovadă, sau cel puţin ultima parte a acestei demonstraţii. Evreii veniseră o dată cu maurii sau au trecut în acelaşi timp din Africa, iar acum plecau, aşa cum magicianul cel hain părăseşte scena, la fel ca baronul cel rău sau ca unchiul cel păcătos din poveste, luând cu ei toată ştiinţa şi ce se presupunea a fi maleficele lor puteri. Un fulger, un nor de fum şi gata!, au plecat. Maurii cu turbanele lor şi sclavii lor negri au plecat odată cu ei. Şi-au luat şi femeile, cu chipul acoperit de văluri, ca nişte personaje din legende. Ni-i putem imagina, aşteptând să se îmbarce, aşezaţi în linişte pe jos, cu glugi care le ascundeau trăsăturile. Evreii cu pălăriile lor înalte, conice, adeseori cu bărbi roşii, erau ca nişte magicieni sau astrologi în acest exod. Porturile cele mai apropiate unde puteau să fugă în deplină siguranţă erau Ceuta şi Tetuan. Ambele încă au colonii numeroase de evrei din Andaluzia. Tlemçen, cel mai apropiat oraş continental din Algeria, cu splendide clădiri maure, datând din vremurile lor cele mai bune, cu bolţi în formă de fagure şi stalactite aurite, încă are un *mellah*, sau cartier evreiesc. Unii dintre locuitorii cartierului, mai au nostalgia caselor lor din Granada, formidabile realizări din oţel spaniol, a apei din râul Ebru sau Guadalquivir, ori măcar a zăpezilor Sierrei. Şi muzica lor e muzica Spaniei.

Am văzut că există o colonie de evrei spanioli, sefarzi, în Bucureşti. Evreii din nordul României aparţin altei categorii. Situaţia lor e destul de acută în Basarabia şi Bucovina; dar, pentru a o înţelege pe deplin, se impune vizitarea Maramureşului. Această provincie are o populaţie evreiască predominantă. E aici un oraş, Sighetul Marmaţiei, care era Maramarossziget, în ungureşte, imposibil de pronunţat. E un oraş evreiesc şi atât. Prăvăliile, firmele, reclamele, toate sunt în idiş. Costumul lor distinctiv e purtat fără excepţie. Fundalul acestui loc straniu este silueta împădurită a Carpaţilor,

acoperiţi cu zăpada mai tot timpul anului. Sighetul e doar la vreo două mile de graniţa cehoslovacă, în punctul ei cel mai izolat, unde satele devin un fel de dezlănţuire etnografică. Misterioşii huţuli, neam de munteni care mai trăiesc atât în România, cât şi într-un colţ al Poloniei, îşi au aşezările izolate în acest capăt alungit al Cehoslovaciei. Tot aici, în Cehoslovacia, sate ca Detra, cu o populaţie de slovaci în vinele cărora curge şi mult sânge balcanic, îşi expun minunatele costume şi neasemuita arhitectură în lemn, pentru care sunt vestite. Toate acestea sunt chiar dincolo de graniţă, după Sighet. Dar oraşul în sine reprezintă una dintre cele mai grave aspecte ale situaţiei evreilor. Numărul lor sporeşte încet, dar sigur. E un oraş evreiesc, la fel ca Tel Aviv, în îndepărtata Palestină. Aceştia sunt evreii ultraconservatori, precum evreii care nu-şi vor părăsi *mellah*-urile din Maroc. Ei se agaţă de vechile lor obiceiuri şi nu s-au adaptat vremurilor. Putem spune chiar că e unul din puţinele locuri din afara Marocului unde evreii pot fi văzuţi la munca câmpului. Există câteva asemenea sate la sud de Marrakech şi pot fi găsite şi aici, în Maramureş. Folclorul evreiesc abundă şi mai întâlneşti şi muzică populară, şi dansuri evreieşti. Iată de ce Maramureşul e printre ţinuturile cele mai stranii şi mai neobişnuite din Europa.

Ce se va întâmpla cu această populaţie? Ei nu pot emigra şi nimeni nu-i vrea altundeva în România. Ar fi potrivit să-i descriem ca pe cea mai implacabil medievală populaţie medievală a Europei. Evreii înapoiaţi şi conservatori sunt pretutindeni aceiaşi. Ca să ne convingem de aceasta e suficient să facem câţiva paşi în ghetoul Cracoviei. Acolo, femeile căsătorite încă se mai rad în cap, ceea ce nu e cazul în România, şi poartă peruci de pânză, ca o măsură împotriva unei boli a scalpului ce nu poate fi uşor descrisă – „pica“– şi care, fiind din fericire limitată la acest neam, acum

aproape a dispărut graţie unor măsuri fie şi precare de igienă. Şi mai plină de deznădejde, căci acesta e termenul potrivit, e înfăţişarea băieţilor adolescenţi. În general, ei au picioarele în „x“, defect accentuat de pantalonii negri, până la genunchi, şi de hainele negre de aceeaşi lungime; sunt slabi şi palizi şi poartă ochelari; au un început de favoriţi pe obrajii gălbejiţi, fiind mândria lor să-şi lase favoriţi şi barbă cât mai devreme cu putinţă: perciunii rituali le atârnă unsuroşi pe fiecare obraz, în timp ce buclele invizibile sunt încununate de cea mai urâtă invenţie în materie de pălării, un soi de fes negru neterminat, adeseori din mă-tase sau satin, cu cozoroc ca la o şapcă de portar. Această pălărioară neagră le accentuează nu se ştie cum mersul neobişnuit. În fundal trebuie să ne imaginăm câteva femei căsătorite care poartă peruci, precum şi multe caftane negre asortate cu pălăria din blană de vulpe. Aşa arată imaginea medievală a ghetoului, în Cracovia de azi.

Probabil că întreaga problemă poate fi cel mai bine evaluată cu prilejul unei vizite la Lublin, un oraş situat la aproape o sută de mile est de Varşovia, către Rusia. Dintre cei o sută de mii de locuitori, marea majoritate sunt evrei. Evreii au locuit la Lublin de sute de ani. Era centrul vieţii lor religioase şi locul de organizare a sinodurilor. Aproape că se putea vorbi de o papalitate rabinică, cu scaunul la Lublin; în acelaşi timp, încă din secolul al XVI-lea, Lublin avea o tipografie evreiască şi o academie rabinică. De fapt, Lublinul era oraşul evreilor din Europa de Est. El posedă trei vechi sinagogi cu o arhitectură foarte specială şi ciudată, şi un vechi cimitir în care se găsesc pietrele tombale ale diverşilor rabini de seamă din secolul al XVI-lea.

Polonia are vreo patru milioane de evrei în interiorul graniţelor sale, iar pentru a le înţelege pe deplin situaţia, ar trebui să ne imaginăm o hartă evreiască a Europei de Est. Atunci, cei patru

milioane de evrei din Polonia pot fi luaţi în consideraţie împreună cu milionul de evrei din România. Această populaţie evreiască a început să fie foarte numeroasă şi e greu de văzut ce formă de emigraţie ar putea fi de folos. Palestina a absorbit deja mai mult decât proporţia firească de colonişti. Au mai fost sugestii şi există posibilitatea ca o strămutare să fie făcută în insula Madagascar[25], unde sunt numai douăzeci de mii de colonişti francezi, dar emigrarea poate avea loc, în orice împrejurări, într-un ritm care va necesita cel puţin un secol, luând în consideraţie câteva milioane de colonişti potenţiali. Au mai fost sugerate şi anumite regiuni din America de Sud. Puţini dintre ei se pot însă adapta muncilor agricole. Problema evreilor din Europa de Est se dovedeşte de fapt insolubilă. Dar rămâne o problemă ce capătă an de an de o importanţă tot mai mare şi curând ea va trebui să fie confruntată cu hotărâre şi să se ia o iniţiativă în faţa pericolelor şi dificultăţilor reciproce. Când lucrul acesta se va întâmpla, e limpede că problema trebuie tratată ca un întreg, şi nu în parte. Doar atunci se va putea ajunge la un compromis satisfăcător. Viitorul unor oraşe ca Cernăuţi, Hotin sau Sighetul Marmaţiei trebuie să fie una din marile griji sau preocupări ale României.

*

Iată-ne ajunşi în ultima seară. Suceviţa şi Voroneţ sunt mult în urmă, cu minunatele lor culori ascunse în întunericul bucolic. Pentru a doua oară în decurs de o oră am avut o pană de cauciuc şi se făcuse nouă seara înainte ca luminile Cernăuţiului să ne dezvăluie străzile murdare şi să ajungem la hotel, acoperiţi din cap până-n picioare de colbul Bucovinei. Mai aveam doar trei ceasuri până la trenul care la miezul nopţii pleca spre Cracovia, şi aproape toată noaptea urma s-o petrecem în Polonia, pentru că frontiera e doar la

vreo cincisprezece mile de Cernăuţi. Spuneam, de fapt, adio României.

Cât de departe părea, în timp şi spaţiu, de Sighişoara! Aceasta fusese prima privelişte din România, a ogoarelor sale cultivate cu floarea-soarelui şi a ţăranilor înveşmântaţi în alb. În următoarele zile, Hurezi şi Cozia dezvăluiseră arhitectura specifică a ţării. Ele sunt mânăstirile rurale ale bizantinilor, în acelaşi sens în care vechi conace, precum cel al doamnei Duca, prezintă analogii cu reşedinţele fortificate ale nobilimii bizantine, împrăştiate chiar acum o mie de ani, de pildă, pe teritoriul Asiei Mici. Şi apoi în memorie apare conacul Măneşti, un monument exotic din anii şaizeci-şaptezeci, o Alhambră din Crimeea, doar pentru a ne aduce aminte de teatrul demolat de curând la Londra, şi, în contrast, tabloul lui Liotard aparţinând prinţului Callimachi, căci menţionarea acestuia m-a făcut să doresc să vin în România. Aceasta e întruparea Moldovei şi Valahiei, în vremea domnitorilor şi marilor logofeţi.

Călătoria pe Dunăre spre gurile fluviului, care i-a urmat, e o călătorie la marginea lumii. Tomis, unde a fost trimis în exil Ovidiu, e chiar moderna Constanţa de pe malul Mării Negre. Şi tot aşa, înapoi de la Suceviţa şi Voroneţ la Cernăuţi.

Autorul a reuşit cu greu să aşeze acele biserici pictate în categoria căreia îi aparţin. România nu are, vom vedea, construcţii la o scară eroică. Toată arhitectura e delicată şi de mici dimensiuni. Dacă Hurezi e cea mai încântătoare mânăstire din România, Suceviţa şi Voroneţ sunt operele sale de artă cele mai valoroase. De fapt, e vorba de un prezent viu, lumea bărbaţilor şi a femeilor sale care fac România interesantă. Lumea ei rurală, care nu a fost contaminată încă de bolile industriale ale marilor oraşe, reprezintă viitorul ţării. Nu ar putea exista o tulpină mai bună pe care să se poată grefa avantajele şi primejdiile

civilizaţiei moderne. Măcar ei au fost cruţaţi de toate hidoşeniile revoluţiei industriale. Secolul al XIX-lea abia i-a atins în treacăt. Ei au ajuns, proaspeţi şi nealteraţi, în veacul nostru.

Am ascultat pentru ultima oară orchestra restaurantului interpretând melodii româneşti. Şi, mai având o jumătate de oră de aşteptat, bagajele noastre erau deja trimise la gară, am traversat piaţa către cafenea şi am auzit din nou *Ionel, Ionelule* şi *Să vină pompierii!*, cântece foarte populare. Cântăreaţa, o femeie tânără, de o frumuseţe stranie, ca un portret de Modigliani, se afla vizibil în primele faze ale unei ftizii şi nimerise aici, la Cernăuţi, departe de Bucureştiul ei de baştină. Trebuia să stea zilnic în pat până după-amiaza, apoi să plece din camera ei la nouă seara şi să cânte la club de la unsprezece până la cinci în fiecare dimineaţă. Restul programului de la cabaret era susţinut de evrei polonezi sau unguri. Ea era singura româncă. Orchestra, spunea ea, cânta dinadins fals ca să-i strice cântecul. Această femeie era o artistă rară şi excepţională în felul ei, de calitatea unei Yvette Guilbert la tinereţe. Cânta sfâşietor de frumos, aproape de nesuportat. Simţind că dacă o mai ascultăm o dată vom izbucni în lacrimi, am văzut că s-a făcut aproape miezul nopţii. Şi, peste câteva minute, trenul a plecat din Cernăuţi spre Polonia. În dimineaţa următoare, eram din nou în nord. România, cu frumoasele ei amintiri, rămăsese dincolo de noapte.

Note

19. La vremea aceea erau Ţările Române.

20. Personaje din *commedia dell'arte*.

21. Din 1530 datează de fapt forma sa actuală. De asemenea, Petru Rareş este primul ctitor, urmat de logofătul Toader.

22. Denumirea înseamnă „fortăreaţă evreiască".

23. În anul 1937, când a fost scrisă cartea, Vilnius, sau Vilna, se afla în Polonia.

[24]. Ferdinand de Aragon şi Isabela de Castilla şi Leon, Regii Catolici.

[25]. Aşa-numitul Plan Madagascar, imaginat încă din 1885 de Paul de Lagarde pentru expulzarea evreilor din Europa de Est, luat în discuţie din nou de Polonia şi Japonia, în 1926 şi 1927, pentru excedentul lor de populaţie (în cazul Poloniei doar evreii erau vizaţi), urmate de Germania nazistă.

Table of Contents

Despre autor
Călătorie în România
Dedicaţie
Cuvânt înainte
Prefaţă
Introducere
1
2
3
4

Table of Contents

Despre autor
Călătorie în România
    Dedicaţie
    Cuvânt înainte
    Prefaţă
    Introducere
    1
    2
    3
    4

Table of Contents

Despre autor 1
Călătorie în România 2
Dedicaţie 3
Cuvânt înainte 4
Prefaţă 9
Introducere 11
1 18
2 74
3 116
4 151